

T.C.
İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

**FUZULÎ'NİN FARŞÇA VE TÜRKÇE GAZELLERİNİN ARUZ VE
KAFİYE BAKIMINDAN İNCELENMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

AHMET EMİN SARAÇ

HAZİRAN 2018

T.C.
İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

**FUZULÎ'NİN FARŞÇA VE TÜRKÇE GAZELLERİNİN ARUZ VE
KAFİYE BAKIMINDAN İNCELENMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

AHMET EMİN SARAÇ

**DANIŞMAN
PROF. DR. MUSTAFA ÇİÇEKLER**

HAZİRAN 2018

İMZA SAYFASI

Ahmet Emin Saraç tarafından hazırlanan 'Fuzulî'nin Farsça ve Türkçe Gazellerinin Aruz ve Kafiye Bakımından İncelenmesi' başlıklı bu yüksek lisans tezi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında hazırlanmış ve jürimiz tarafından kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ

İMZA

Tez Danışmanı:

Prof. Dr. Mustafa ÇİÇEKLER

.....

İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Üyeler:

Prof. Dr. İsmail GÜLEÇ

.....

İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Prof. Dr. Nihat ÖZTOPRAK

.....

Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi

Tez Savunma Tarihi: 20/06/2018

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu, akademik ve etik kuralları gözeterek çalıştığımı ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt ederim.

Ahmet Emin SARAÇ

Danışmanlığını yaptığım işbu tezin tamamen öğrencinin çalışması olduğunu, akademik ve etik kuralları gözeterek çalıştığını taahhüt ederim.

Prof Dr. Mustafa ÇİÇEKLER

ÖZET

FUZULÎ'NİN FARŞÇA VE TÜRKÇE GAZELLERİNİN ARUZ VE KAFİYE BAKIMINDAN İNCELENMESİ

Saraç, Ahmet Emin

Yüksek Lisans Tezi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Mustafa Çiçekler

Haziran 2018. X + 145 Sayfa

Bu çalışmada 16. asır divan şairlerinden Fuzulî'nin Farsça ve Türkçe divanlarında yer alan gazelleri aruz ve kafiye bakımından incelenmiştir. Bunun için evvela Fuzulî'nin diğer Farsça divan sahibi Türk şairler arasındaki yerine kısaca temas edilmiş, hayatı ve şahsiyeti üzerinde kısaca durulduktan sonra, divanları ve bunların 'gazeliyât' kısımları hakkında bazı umumi bilgiler aktarılmıştır. Bilahare mümkün olduğunca ana kaynaklara dayanılarak Fuzulî'nin gazellerinde aruz ve kafiye kullanımı hakkında tafsilatlı bir inceleme yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Divan Edebiyatı, Aruz, Kafiye, Gazel, Fuzuli.

ABSTRACT

A STUDY ON THE USAGE OF METRE AND RHYME IN THE GHAZALS OF FUZULI

Saraç, Ahmet Emin

Master Thesis, Department of Turkish Language and Literature

Supervisor: Prof. Dr. Mustafa Çiçekler

June 2018. X + 145 pages

In this study, the ghazals (lyrics) of Fuzuli are examined in terms of metre and rhyme. In the introduction, we gave some information about poets who wrote in Persian in the Ottoman realm so we can put Fuzuli in his right place. In the first chapter, some information about his divan is given. The second and the third chapters are the main body of this work. In this parts by close examinations of the lyrics of the poet we have tried to make general remarks on the metre and rhyme of the classical Turkish literature.

Keywords: Divan Literature, Metre, Rhyme, Ghazal, Fuzuli.

ÖNSÖZ

Fuzulî, Türk edebiyatı tarihinin tesiri yaygın ve sürekli olmuş mümtaz şahsiyetlerindendir. Türkçe divanı, Leyla ve Mecnun mesnevisi, Hadîkat'üs-Süedâ'sı ile edebiyatımıza birbirinden değerli şaheserler kazandıran Fuzulî, muvaffakiyetini yalnız doğuştan getirdiği şair tabiatına değil hayatı boyunca ilim yolunda sarfettiği gayretlere de borçludur. Kendisindeki bu ilim aşkının sonuçlarından olacak, mükemmeliyetçiliği onun en bariz vasıflarından biridir. Kendisindeki kusursuz eserler vücuda getirme azmi, sathi bir nazarda bile dikkate çarpar. Bu hassasiyeti dolayısıyla yaşadığı çağda şiirin iki temel unsuru sayılan aruz ve kafiye ilimlerini çok iyi bir şekilde öğrenip bunlardan sapmamaya özen gösteren şairin manzumelerinin, klasik edebiyattaki aruz ve kafiyenin incelenmesi için çok müsait bir malzeme oluşturduğunu görmemiz bu tezin konusunun seçiminde belirleyici olmuştur. Şairin Türkçe divanından başka ondan daha hacimli bir Farsça divan da tedvin etmiş olması, Fars edebiyatının izinden giden klasik Türk edebiyatı üzerine böyle bir incelemede bize önemli bir imkan da sunmuş oluyordu. Bunu yaparken klasik Türk edebiyatında en fazla önem verilen, hatta yer yer “şiiir” kelimesiyle müteradif olarak kullanılan gazel formundaki manzumelerle çalışmamızı sınırlandırmayı, hem daha isabetli tespitlerde bulunmak maksadıyla, hem de ileride diğer formlar üzerinde yapılacak incelemeler için bir miyar oluşturabilmek düşüncesiyle uygun bulduk.

Tezimizin “Giriş” kısmında Fuzulî'nin içinde bulunduğu ortamı anlamlandırmak için Osmanlı coğrafyasında kendi zamanına kadar gelen Farsça divan sahibi şairlere kısaca temas ettik. Bundan sonra şairin hayatı ve eserleri, Farsça divanıyla ilgili yayınlar ve çalışmamızda esas aldığımız metinler üzerinde durduk.

Birinci bölümde, Fuzulî'nin Farsça ve Türkçe divanları ile bu divanlardaki gazeller hakkında bazı umumi malumat verdik.

İkinci ve üçüncü bölümler tezin ana kısımları olan aruz ve kafiye bölümleridir. Eski Türk edebiyatı sahasındaki aruz çalışmaları, elimizde olan klasik kaynakların Türk edebiyatı değil, Fars edebiyatı üzerine olması sebebiyle çok problemlidir. Pek çok yanlış hüküm doğru kabul edilerek yaygınlık kazanmıştır. Bunları düzeltmek hususundaki bazı teşebbüslerin de yetersiz ve eksik kaldığı söylenebilir. Biz bu çalışmada aruzun Türk edebiyatındaki kullanımına ilişkin bazı meseleleri doğrudan edebi metinlere dayanarak Fars edebiyatından da yararlanmak suretiyle elimizden geldiğince çözmeye çalıştık. Bazı hatalarımız olabileceği muhtemeldir. Diğer taraftan aruz fonetikle alakalı, bu açıdan filologların da ilgi alanına giren bir ilimdir. Dolayısıyla farklı disiplinlerin bu ilme yaklaşımlarının konunun daha doğru bir şekilde ortaya konmasına imkan sağlayacağını düşünmekteyiz.

Kafiye bahsine gelince; bu mevzuda temel alınabilecek pek çok kaynağımız olmasına rağmen konu üzerinde kapsayıcı, modern bir çalışmaya hala ihtiyaç duyulmaktadır. Klasik kaynaklardan hareketle Fuzulî'nin gazellerine dayanarak yazdığımız bu bölümün, bulundurduğu bazı yeni tespitler dolayısıyla kafiye konusuna yapılmış bir katkı olduğunu sanıyoruz.

“Sonuç” bölümünde ise çalışmamızda vardığımız bazı sonuçları özetlemeye çalıştık.

Tezimin danışmanlığını yapan ve sürekli desteğini gördüğüm hocam Prof. Dr. Mustafa Çiçekler'e, çalışmam esnasında ilgisini esirgemeyen Doç. Dr. Sadık Yazar'a, tezimin jüri üyeliğini kabul eden Sayın Prof. Dr. Nihat Öztoprak ve Prof. Dr. İsmail Güleç'e, tezimin farklı safhalarında yardımlarını gördüğüm Dr. Öğretim Üyesi Ahmet Çiçekler ile Süreyya Pekşen, Öznur Dişci ve Recep Hasar'a teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	IV
ABSTRACT	V
ÖNSÖZ	VI
İÇİNDEKİLER	VIII
GİRİŞ	1
1. Osmanlı Coğrafyasındaki Farsça Divan Sahibi Şairler	1
2. Fuzulî'nin Hayatı ve Eserleri	10
3. Fuzulî'nin Farsça Divanıyla İlgili Yayınlar	14
4. Çalışmamızda Esas Aldığımız Neşirler	16

I. BÖLÜM

FUZULÎ'NİN FARSÇA VE TÜRKÇE DİVANLARI İLE BUNLARIN GAZELİYAT KISIMLARI HAKKINDA UMUMİ BİLGİLER

1.1. Fuzulî'nin Farsça ve Türkçe Divanları Hakkında Umumi Bilgiler	18
1.2. Fuzulî'nin Divanlarındaki Gazelleri Hakkında Bazı Umumi Bilgiler	26

II. BÖLÜM

ARUZ

2.1. Tarifi ve Tarihçesi	37
2.2. Klasik Edebiyattaki Fârisî Edâ	38
2.3. Aruz - İmla İlişkisi	41
2.4. Med	42
2.5. İmale	43

2.6. Zihaf	53
2.7. Vasıl	56
2.8. Tahfif	60
2.9. Vezn-i Devrî	61
2.10. Zû-bahreyn	62
2.11. Kullanılan Vezin Kalıpları	64

III. BÖLÜM

KAFİYE

3.1. Kafiye'nin Tanımı ve Çeşitleri	67
3.2. Kafiye'nin Önemi	77
3.3. Kafiye İle Alakalı Bazı Hususlar	80
3.3.1. Şâyegân	80
3.3.2. Mutlak Kafiye'ye Mahsus Bazı Durumlar	83
3.3.2.1. Gazelin Revi Harfinin Kelimenin Ortasında Kalması	85
3.3.2.2. Vasıl Harfinin Farklı Fonksiyonlardaki Ekler Olması	88
3.3.2.3. Hâ-yı Vaslî	90
3.3.2.4. Vasıl Harfinde Çok Fazla İhtilafın Olduğu Gazeller	93
3.3.2.5. Hazv ile Tevcihte İhtilaf	97
3.4. Kafiye-i Ma'mule	98
3.5. İtâ	100
3.6. Zû-kâfiyeteyn	104
3.7. Kafiye'de Türkçe Kelimelerin Kullanılması	105
3.7.1. Türkçe Kelimelerin Arapça Yahut Farsça Kelimelerle Kafiye Yapılması	105
3.7.2. Yalnız Türkçe Kafiye Kelimeleriyle Yazılan Gazeller	108

3.8. Kafiye - İmla İlişkisi	117
3.9. Kalın Ünlü İle İnce Ünlünün Kafiye Yapılması	119
3.10. Kafiyenin Fiil Yahut İsim Olması	122
3.11. Kafiye ve Redif Sebebiyle Şiirin Kısa Tutulması	123
3.12. Redif	126
SONUÇ	135
KAYNAKLAR	136
ÖZGEÇMİŞ	145

GİRİŞ

1. OSMANLI COĞRAFYASINDAKİ FARŞÇA DİVAN SAHİBİ ŞAİRLER

Şiirlerini inceleyeceğimiz Fuzulî, Farsça ve Türkçe divan sahibi bir klasik Türk edebiyatı şairidir. Klasik Türk edebiyatı tabiri ile kastedilenin ne olduğuna dair kısa bir bilgidен sonra bir Türk şairinin Türkçe şiirlerinin yanısıra neden Farsça şiir söylediği veya Farsça divan tertip etmiş olduğu hususuna temas edilecektir.

Klasik Türk edebiyatı tabiriyle, Köprülü'nün "güzideler dediğimiz okumuş sınıfın... Acemleri taklid ederek vücuda getirdikleri edebiyat",¹ Ömer Faruk Akün'ün "İslamî Türk edebiyatının özellikle nazım sahasında doğrudan doğruya İran şiirinin bütün geleneklerini benimsemiş, tamamıyla onu esas almış bir kolu"² şeklinde tarif ettikleri edebiyatı anlıyoruz. 10. asırdan itibaren İslam dünyasında siyasî bakımdan hakim konuma gelen Türkler saraylarında farklı bilim dallarında temayüz etmiş âlimlerin yanında Farsça şiir söyleyen şairleri de himaye ederek Fars dilinin, edebiyatının ve bu dille oluşan kültürün teşekkülünde, gelişmesinde ve yayılmasında çok önemli bir rol oynamışlardır. Bu şairlerin bir kısmı Fars asıllı olmakla birlikte saray şairleri arasında sultânü'ş-şuarâ makamında olan Ferruhî gibi Türk asıllı şairler de vardı. Daha çok kaside nev'inin revaçta olduğu bu ilk devrede Firdevsî, mesnevi nazım şekliyle *Şehnâme*'yi yazarak İran/Fars dilini, tarihini ve mitolojisini ölümsüzleştirmiş,³ bu edebiyatın sonraki gelişiminde mühim tesir icra etmiştir.

¹ M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1981, s. 117,118.

² Ömer Faruk Akün, *Divan Edebiyatı*, İstanbul 2013, s. 20.

³ Firdevsî'ye atfedilen şu beyit bunu ifade etmektedir: "Besî renc bordem der-în sâl-i sî / 'Acem zinde kerdem bedîn Pârsî" [Şu otuz yılda çok sıkıntı çektim. Bu Farsça eser ile Acem'i dirilttim.]

Mesnevi tarzı, bir Türk olan Genceli Nizâmî ile kemale ermiştir. Hakîm Senâî ile 12. asırda olgunlaşmaya başlayan tasavvufî edebiyat, onu takib eden Attar'dan sonra Mevlânâ ile en büyük mümessilini bulmuştur. Gazel tarzı ise daha öncede var olmakla beraber Sa'dî'den itibaren klasik şeklini almış, Selmân-ı Sâvecî ve nihayet Hâfız-ı Şîrâzî ile zirveye çıkmıştır.

Türkler, İslam tesiri altındaki ilk Türkçe edebi mahsüllerini Karahanlı sahasında Doğu Türkçesiyle vermişlerdir. Elimizdeki ilk hacimli manzum eser h. 462 (1069-70)'de yazılan *Kutadgu Bilig*'dir. Bunu 12. asrın ilk yarısında yazıldığı tahmin edilen *Atebetü'l-hakâyık/Aybetü'l-hakâyık* takip eder. Bu eserler, aruzun Şehname vezni diye de adlandırılan mütekârib bahri [fe'ûlün fe'ûlün fe'ûlün fe'al] ile yazılmıştır. 1233 tarihinde yazılan *Kıssa-i Yusuf* manzumesi ise Fars edebiyatındaki örneklerinden çok uzak, hikayenin Kur'an'daki anlatılış şekline sadık, sanat endişesi taşımayan bir eserdir.

13. asra geldiğimizde Türk edebiyatının batıya doğru kaydığını görüyoruz. Selçukluların Moğol istilası sonucu yıkılmasıyla Anadolu'da oluşan beylikler döneminde o zamana kadar Farsçanın Türkçe üzerinde olan nüfuzu azalmış, ilk Türkçe eserler asrın ikinci yarısında görülmeye başlamıştır. Bunların ilk örnekleri Sultan Veled'in Farsça eserleri içine yer yer kattığı Türkçe manzumelerdir. Sultan Veled'den az bir müddet sonra gelen Yunus Emre ise çoğunlukla hece vezniyle yazdığı ilahileriyle Türk tasavvuf şiirinin ilk ve en başarılı örneklerini vermiştir. Gülşehrî'nin 1317 yılında tamamladığı *Mantıku't-tayr* tercümesi, klasik edebiyatın bizdeki ilk başarılı örneklerinden sayılabilir. Aşık Paşa'nın 1330'da tamamladığı âbidevi eseri *Garibnâme* ise didaktik mahiyette, geniş konu yelpazesıyla kurucu metinler arasında önemli bir yeri haiz sufiyane bir eserdir. Anadolu sahasında yazılan ilk beşeri aşk hikayesi diyebileceğimiz *Süheyl ü Nevbahâr*, 751 (1350-51) tarihinde Mes'ûd b. Ahmed tarafından yazılmıştır. Bu tarihlerde Altın Ordu sahasında da Kutb'un *Hüsrev ü Şîrîn* (1341)'inden başlayarak, Harezmi lehçesiyle klasik edebiyatın çok başarılı örnekleri verilmekteydi.

Görüldüğü gibi 14. asırda Türk edebiyatında mesnevi türü yaygındır. Ancak asrın sonlarında ilk divanlar görülmeye başlar. Bunların en eskileri Hoca Dehhanî'nin divanı⁴ ile Azeri edebiyatı sahasına ait Kadı Burhaneddin ve Nesimî divanlarıdır. Hemen peşisıra aslen Germiyan şairleri olan Ahmedî, Ahmed-i Dâî ve Şeyhî'nin divanları gelir. Osmanlı Devleti'nde Yıldırım Bayezid devrinde (1389-1402) iyice teessüs etmiş bulunan saray ve çevresi ile Germiyan Beyliği üzerinde kurulan hakimiyetle bu şairlerin Osmanlı topraklarına geçmesi neticesinde Osmanlı edebiyatı oluşmaya başlamıştır.⁵

Bu süreçte Fuzulî'nin Türkçe ve Farsça eserleriyle edebiyatımız içindeki yerine temas etmeden önce, kendi zamanına kadar Osmanlı coğrafyasındaki Farsça divan sahibi şairlerden bahsetmek yerinde olacaktır. İlk Türkçe divanların görülmeye başladığı 14. asır sonlarından Fuzulî'ye kadar Osmanlı coğrafyasında Farsça divan sahibi belli başlı şairler şunlardır:

Nesîmî

Doğum yeri ve tarihi bilinmemektedir. Fazlullâh-ı Hurûfî'nin başlıca halifelereindir. Hurufiliğin Anadolu'daki en büyük yayıcılarından olmakla beraber şairleri didaktik olmaktan ziyade lirik ve tamamen klasik tarzdadır. Halep'te, muhtemelen 807 (1404)'de idam edilmiştir.⁶ Geniş hacimli Türkçe divanının yanında Farsça divanı da vardır.⁷

⁴ Hoca Dehhanî divanı yakın zaman önce Medine'de Şeyhülislam Arif Hikmet Bey Kütüphanesi'nde bulunup faksimilesiyle beraber transkripsiyonlu metni yayınlanmıştır: *Hoca Dehhanî Divanı* (nşr. Ersen Ersoy - Ümran Ay), Ankara 2017.

⁵ Buraya kadarki kısım Fuat Köprülü'nün *Türk Edebiyatı Tarihi* (İstanbul 1981) ile Ömer Faruk Akün'ün *Divan Edebiyatı* (İstanbul 2013) eserlerinden özetlenmiştir.

⁶ M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul, 1981, s. 348. Abdülbaki Gölpınarlı da Nesimî'nin 811 tarihinden evvel öldürüldüğü görüşündedir (Abdülbâkî Gölpınarlı, "Nesimî", *İslam Ansiklopedisi*, c. 9, İstanbul 1970, s. 207).

⁷ Nesimî'nin Farsça divanı Hamîd Mehmedzâde tarafından (Seyyid 'îmâdü'd-dîn Nesîmî, *Dîvân*, Bakü 1972), Türkçe tercümesi de Veyis Değirmençay tarafından (*îmâdüddin Nesîmî ve Farsça Divanı'nın Türkçe Çevirisi*, Erzurum 2015) yayımlanmıştır.

Ahmed-i Dâî

Doğum tarihi ve yeri bilinmemektedir. Germiyan sarayı şairlerindedir. 1422 – 1425 yılları arasında öldüğü tahmin edilmektedir. Muhtelif sahalardaki pek çok eseri onun büyük bir âlim olduğunu göstermektedir. Türkçe divanı ve Farsça divançesi vardır. Elimizdeki tek nüsha olan müellif nüshasına göre Farsça divançesinde 10 kaside ve 74 gazel mevcuttur.⁸

Cihânşâh

Adı ve eseri Osmanlı edebiyatına dair kaynaklarda geçmeyen Karakoyunlu Hükümdarı Cihanşah da (ö. 1467) Hakîkî mahlasıyla şiirler yazmıştır.⁹ Cihanşah'ın divanında 116 Farsça ve 96 Türkçe gazel bulunmaktadır.¹⁰

Kabûlî

XV. yüzyıl Fatih dönemi şairlerinden Kabûlî, 1437 senesinde doğmuştur. Şair, önce Şirvan'da Şirvanşah Ferruh Yesâr'ın (1463-1500) hizmetinde bulunmuş; daha sonra II. Bayezid'in şehzadelik döneminde bulunduğu Amasya'da, Şehzade'ye sunmuş olduğu Farsça kasideleri ile kendisini kabul ettirmiş ve oradan İstanbul'a gelerek Fatih Sultan Mehmed'in maiyetine dâhil olmuştur. Ancak çok geçmeden kendisinin sarayda gözde bir şair oluşunu çekemeyen kimselerin onu gözden düşürmek için yaptıklarına maruz kalarak saraydan uzaklaştırılmıştır. Saraydan uzaklaştırılması ile ölümü arasında geçen bir ya da iki yıllık süre zarfında mihnet ve sıkıntı içinde

⁸ Gönül Alpay Tekin, *Çengnâme*, Cambridge 1992. Müellif nüshası Bursa Orhan Gazi Kütüphanesi No: 66'dadır. Ali Nihad Tarlan'ın bu divandan istinsah ettiği nüsha, Süleymaniye Kütüphanesi, Ali Nihad Tarlan Koleksiyonu No: 187'da kayıtlıdır. Dâî'nin divanı Fatma Tulga Ocak tarafından yayımlanmıştır: Tulga Ocak, *Ahvâl o Âsâr o Tahlîl-i Eş'âr-ı Dîvân-ı Fârsî-i Ahmed-i Dâî*, Dânişgâh-ı İrân Doktora Tezi, 1973. Ocak'ın Dâî'nin Farsça şiirleri üzerine bir de makalesi vardır: F. Tulga Ocak, "Ahmed-i Dâî'nin Farsça Divanında İnan Şâirlerinin Etkisi", *Türkbilig*, sy. 1, Ankara 2000, s. 20-31.

⁹ Enver Konukçu, "Cihan Şah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 7, İstanbul 1993, s. 536.

¹⁰ Divandaki Farsça ve Türkçe şiirler ayrı ayrı yayımlanmıştır. Bkz. Veyis Değirmençay, *Karakoyunlu Hükümdarı Cihânşâh ve Farsça Şiirleri (Divân-ı Hakîkî)*, Erzurum 2004; Muhsin Macit, *Cihânşâh ve Türkçe Şiirleri*, Ankara 2002. Divanın tam bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi Fatih Kısmı 3808 numarada kayıtlıdır. Bundan başka Londra British Museum ve Erivan Matenadaran'da Farsça şiirleri ihtiva eden birer divan nüshası daha vardır.

yaşayan Kabûlî, saraya yeniden dönmek için uğraştıysa da buna muvaffak olduğuna dair bir bilgimiz yoktur. Osmanlı topraklarında en az altı yıllık ikametinin ardından 1478 senesinde vefat etmiştir. Kabûlî'nin ölüm yeri belli değildir ancak Padişah'tan ayrılığını ve yeniden Osmanlı sarayına dönme isteğini dile getirdiği ikinci divanında yer alan kasidelerin bir kısmını Bursa'da söylemiş olması ve şairin yeniden saraya döndüğüne dair bir bilginin bulunmaması sebebiyle ölüm yerinin de Bursa olduğu düşünülebilir. Kabûlî'nin Farsça şiirleri ağırlıkta olmak üzere içinde Türkçe şiirlerinin de yer aldığı iki divanı bulunur. Her iki divan da Fatih Sultan Mehmed'e takdim edilmiştir. Birinci divan, şairin 1475 yılında tamamlayıp Fatih'e sunmuş olduğu divanıdır. Toplam 191 varaktır. Eserde başta Şehzade Bayezid olmak üzere Sultan Mehmed, devlet ricali, dönemin vezirleri, âlimleri ve önemli şahsiyetleri hakkında methiyeler yer alır.¹¹ İkinci divan ise şairin ilk divanından yaklaşık bir yıl sonra yazarak yine Fatih'e sunmuş olduğu divanıdır. Toplam 107 varaktır. Esas itibarıyla Farsça şiirlerden oluşan divanda başta Fatih Sultan Mehmed olmak üzere Şehzade'ye methiyeleri bulunur.¹²

Hâmidî-i İsfahânî

XV. asır şairlerinden Hâmidî 1439 senesinde İsfahan'da doğmuştur. Burada öğrenimini tamamladıktan sonra Bakû'ye gitmiş Şirvanların sarayında bulunmuştur. Daha sonra 1461 yılında Bursa'ya gelerek Fatih Sultan Mehmed'in sadrazamı Mahmud Paşa vasıtası ile Osmanlı sarayına girmiş; yirmi sene kadar İstanbul'da Fatih'in maiyetinde bulunmuş; Padişah'a çeşitli vesilelerle sunduğu şiirler karşılığında sayısız ihsanlar almıştır. 1476 yılında Fatih Sultan Mehmed'in bir kutlama esnasında kendisine yapılan bir ihsanı beğenmeyerek yerine başka bir istekte bulunması üzerine saraydan uzaklaştırılmış ve II. Murad'ın türbedarlığı göreviyle Bursa'ya gönderilmiştir. Hâmidî, yeniden saraya dönebilmek için

¹¹ Tek nüshası Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya Kısımındaki 3958 numarada olan bu divanın faksimilesi İsmail Hikmet Ertaylan tarafından geniş bir mukkadimeyle beraber yayınlanmıştır: İ. H. Ertaylan, *Külliyât-ı Dîvân-ı Kabûlî*, İstanbul 1948.

¹² Kabûlî'nin ikinci divanı, metin ve incelemesi ile birlikte Elif Namoğlu tarafından doktora tezi olarak hazırlanmıştır. Bkz. Elif Namoğlu, *Fatih Dönemi Şairi Kabûlî'nin İkinci Farsça Divanı (Metin-İnceleme)*, İstanbul Üniversitesi Doktora Tezi, 2018.

Padişah'tan af dilediyse de başarılı olamamıştır. Şairin XVI. yüzyıl başlarında aynı şehirde öldüğü tahmin edilmektedir. *Külliyâtı* şairin hayatı ile ilgili önemli bilgileri içeren Hasbihâlnâme ve Divan'ından oluşur. Esas itibarıyla Farsça şiirlerden oluşan eserde Türkçe şiirler de bulunmaktadır.¹³

Gülşenî-i Saruhânî

Aslen Şirvanlı olup Sultan Fatih zamanında Osmanlı topraklarına geldiği düşünülmektedir.¹⁴ Farsça divanının tek nüshası Beyazıt Devlet Kütüphanesi'ndedir.¹⁵

Mahmûd Paşa

Sultan II. Mehmed dönemi devlet adamlarından olan Mahmud Paşa, iki defa veziriazamlık makamına getirilmiş, 1473 yılında makamından azledilerek idam edilmiştir.¹⁶ Türkçe şiirleriyle mektuplarını da ihtiva eden divanında 46 Farsça gazeli vardır.¹⁷

¹³ İsmail Ünver, "Hâmidî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 15, İstanbul 1997, s. 461 - 462. Divanın nüshaları: Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi No: 68; İstanbul Arkeoloji Müzesi No: 1184. İlk nüshanın faksimilesi İ. H. Ertaylan tarafından yayınlanmıştır: İ. H. Ertaylan, *Külliyât-ı Dîvân-ı Hâmidî*, İstanbul 1949. Bu yayın Ahmed Ateş tarafından sert bir şekilde tenkid edilmiştir. Bkz. Ahmed Ateş, "'Külliyât-ı Dîvân-ı Mevlânâ Hâmidî' adlı eser hakkında", *Türk Tarih Kurumu Belleten*, c. XIV/53, Ocak 1954, S. 116-126. İsmail Ünver, divanda yer alan 240 beyit tutarındaki Türkçe şiiri yayınlamıştır. Bkz. İsmail Ünver, "Hamidî'nin Türkçe Şiirleri", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, c. 6, sy. 1, Ankara 1974, s. 197-233.

¹⁴ Hasan Aksoy, "Gülşenî-i Saruhânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 14, İstanbul 1996, s. 256.

¹⁵ No: 5820. Nüshanın demirbaş numarası Aksoy'un adı geçen ansiklopedi maddesinde yanlışlıkla 5280 olarak gösterilmiştir. Divanın tenkitli metni hazırlanmıştır: Ebrahim Farzan, *Gülşenî-i Saruhânî, Hayatı, Farsça Divanı ve Râz-nâma'sı*, İstanbul Üniversitesi Doktora Tezi, 1980.

¹⁶ Şehabeddin Tekindağ, "Mahmud Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 27, Ankara 2003, s. 376-378.

¹⁷ Hem şiir miktarı, hem Paşa'nın mektuplarını da ihtiva etmesi bakımından divanın en mükemmel nüshası İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'ndeki 1912 numaralı nüshadır. Adnî divanı adı altında yapılmış iki çalışma Adnî divanı değil, divandaki Türkçe şiirler üzerinedir: Bilal Yücel, *Mahmud Paşa Adnî Divanı*, Ankara (tarihsiz); Osman Kufacı, *Adnî Divanı ve Adnî Divanında Benzetmeler*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.

İlâhî

15. asırda yaşamış İlâhî mahlaslı şairin Farsça divanı bulunmakta olup bilinen tek nüshası İsmail Hikmet Ertaylan tarafından tıpkıbasım olarak yayımlanmıştır.¹⁸

Basîrî

Akkoyunlu topraklarında yaşayan, sonra Herat'a gidip Ali Şîr Nevâî ile görüşen Basîrî, Sultan Bayezid devrinde İstanbul'a gelmiştir. Latîfî, Nevâî divanını İstanbul'a ilk getirenin o olduğunu söyler. 941 (1534-35) yılında öldüğü rivayet edilmektedir.¹⁹ İçinde Türkçe şiirlerinin de yer aldığı Farsça Divanının bilinen tek nüshası müellifin hattıyla olup Süleymaniye Kütüphanesi, Âşir Efendi Kısmındadır (No: 292).²⁰

İbrahim-i Gülşenî

Diyarbakırlıdır. İlim tahsili için Tebriz'e gitmiş, burada Uzun Hasan'ın dostluğunu kazanmıştır. Herat'a gidip Molla Câmî ile de görüşen Gülşenî, Dede Ömer Rûşenî'ye intisap etmiş, onun ölümünden sonra yerine geçmiştir. 1502'de Şah İsmail'in Tebriz'e girmesiyle Diyarbakır'a gelmiş, 1507'de buradan Kahire'ye gitmiştir. Yavuz Sultan Selim Kahire'ye girdiğinde kendisini ziyaret edip onun için bir dergah yaptırmıştır. Kanunî zamanında İstanbul'a davet edilen Gülşenî, burada bir müddet kaldıktan sonra Kahire'ye dönmüş, 1534 senesinde Kahire'de vefat etmiştir. Mesnevî'ye nazire olarak yazdığı Mesnevî-yi Ma'nevî adlı Farsça eserinden başka Farsça divanı ve hacimce çok daha küçük bir Türkçe divanı bulunmaktadır.²¹

¹⁸ İsmail Hikmet Ertaylan, *İlâhî Divanı*, İstanbul 1961 (Bursa'da Orhan Kütüphanesinde 93 numarada kayıtlı nüshanın tıpkıbasımı).

¹⁹ Mehmet Çavuşoğlu, "Basîrî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 5, İstanbul 1992, s. 105.

²⁰ Divanın, yazma nüshanın faksimilesiyle beraber yayınlanan tenkitli metni için bkz. Kutlukhan Eren, *Basîrî ve Divanının Tenkidli Metni*, İstanbul Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, 1999.

²¹ Farsça divanın çeşitli nüshaları için şuraya müracaat edilebilir: Mustafa Çiçekler, *Osmanlı Döneminde Farsça Şiir Söyleyen Şairlerin Eserlerinin Yazmaları*, İstanbul Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, 1989. Divanın tenkitli metni Turgay Şafak, Elif Namoğlu ve Esra Çakar tarafından hazırlanmaktadır.

Cem Sultan

1459 yılında doğdu. Babası Fatih Sultan Mehmed'in ölümünden (1481) sonra Sultan Bayezid'le giriştiği taht mücadelesinde mağlup olup Avrupa'ya gitmek durumunda kaldı. 1495'te zehirlenerek öldürüldü. Farsça ve Türkçe divanları vardır.²²

Sultan Selim

1512-1520 tarihleri arasında padişahlık yaptı. Farsça divan sahibi olup hiç Türkçe şiir söylememiştir. Divanı Alman İmparatoru II. Wilhelm'in emriyle Paul Horn tarafından hazırlanıp 1904 senesinde nefis bir surette tabettirilmiştir. Bu neşrin Ali Nihad Tarlan tarafından tam bir bir tercümesi yapılmıştır.²³

Kanunî Sultan Süleyman

1490 yılında doğdu. 1520-1566 yılları arasında hükümdarlık yaptı. Muhibbi mahlasıyla şiir yazan Kanunî'nin Türkçe divanından başka hacimce ondan küçük bir Farça divanı vardır.²⁴

Yukarıda isimleri zikredilen şairler dikkate alındığında, Osmanlı topraklarında şiir yazmış olan Farsça divan sahibi şairleri üç sınıfta ele almak mümkün görünmektedir:

1. Doğudan Osmanlı topraklarına gelen yahut Osmanlı'nın doğu vilayetlerinden neşet eden şairler: Var olan eserler açısından bakıldığında bu grupta değerlendirilebilecek şairler çoğunluğu oluşturmaktadır. Bu durumu şu suretle izah edebiliriz: Divan edebiyatının en güçlü temsilcilerinin büyük çoğunluğu Osmanlı'nın anayurdu Rumeli vilayetinden çıkmıştır: Ahmed Paşa (Edirne), Necatî (Edirne), Hayalî (Vardar Yenicesi), Yahya Bey (Kuzey Arnavutluk), Nev'î (Malkara) vb. İstanbul ise fetihten bir asır kadar sonra ilk büyük şairi Bâkî'yi çıkarır. Bakî'den itibaren İstanbullu şairlerin sayısı artmıştır: Yahya Efendi, Nâilî, Nedim, Ragıp Paşa, Şeyh Gâlib, İzzet

²² *Dîvân-ı Fârisî-i Cem Sultân* (nşr. Abdurrahman Naci Tokmak), Tahran 1380.

²³ *Yavuz Sultan Selim Divanı* (trc. Ali Nihad Tarlan), İstanbul 1946.

²⁴ Kasım Gelen, *Kanuni Sultan Süleyman'ın Farsça Divanı*, İstanbul Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi 1989.

Molla bu grupta değerlendirilebilir. Bu şairlerin hiçbiri bir divançe oluşturacak kadar olsun Farsça şiir yazmamıştır. Doğu vilayetlerinden çıkan Nef'î (Erzurumlu)'nin ise Farsça bir divanı ve Nâbî (Urfalı)'nin Farsça divançesi vardır. Demek ki müslüman nüfusunun tamamına yakını Türkçe konuşanların oluşturduğu Batı bölgelerinde, Farsça şiir yazma âdeti yaygınlık kazanmamıştır. Fuzulî'nin bu sınıfta mütalaa edilmesi uygun düşer.

2. Sûfler: Tasavvuf ehlinin bağlı olduğu pîrler çoğunlukla Horasan ve civarından çıkmıştır. Buralardan neşet eden mutasavvıfların eserlerinin dilinin Farsça olması, pek çok defa o şahsı pîr edinen kişinin Farsça yazmasında etkili olmuştur. Burada bilhassa Mevlânâ Celâleddin Rûmî'nin tesiri çok fazladır.

3. Hanedan mensupları: İslam siyasi tarihinde bilhassa Abbasiler devrinden itibaren Fars kültürü çok mühim bir tesir icra etmiştir. Hükümdarlar Fars geleneklerini benimsemiş, kendilerini eski Pers hükümdarlarının da varisi olarak görmüşlerdir. Osmanlı'da da devam eden bu durum hanedan mensuplarının Farsça şiir söylemesinde de rol oynamıştır.²⁵

Ali Şîr Nevâî ve Diğer Çağatay Edebiyatı Şairleri

Son olarak, Osmanlı'ya uzak bir mesafede bulunmakla beraber Osmanlı edebiyatına ve Fuzulî'ye büyük tesiri olan Ali Şîr Nevâî'ye de burada temas etmeliyiz. Nevâî, 1441'de Herat'ta doğmuş olup soylu bir aileye mensuptur. Meşhed'de tahsil görmüş daha sonra Semerkand'a geçmiştir. Hüseyin Baykara'nın Herat'ta tahta oturması üzerine oraya gitmiş, 1501'deki ölümüne kadar onun en yakın dostu olarak yanında kalmıştır. Çok velud bir müellif olup 4 Türkçe divanından başka Farsça divanı da mevcuttur.²⁶

²⁵ Kadim İnan kültürünün Osmanlı sarayına tesiri için bkz. Halil İnalçık, *Has-bağçede 'Ays u Tarab Nedîmler Şâirler Mutribler*, İstanbul 2016.

²⁶ Günay Kut, "Ali Şîr Nevâî", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c. 2, İstanbul 1989, s. 449-453.

Nevâî'den sonra Farsça divan sahibi başlıca Çağatay edebiyatı şairleri Ubeydullah Han (ö. 1539),²⁷ Kâmrân Mîrzâ (ö. 1557)²⁸ ve Bayram Han (ö. 1561)²⁹'dir.

2. FUZULÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

Fuzulî'nin asıl adı Mehmed, babasının adı Süleyman'dır. Bayat Türkmenlerindedir. Doğum tarihi ve yeri kesin olarak bilinmemekle beraber 1480'lerin başında Kerbelâ'da doğduğu tahmin edilmektedir. Bildiğimiz kadarıyla hayatı boyunca Bağdat havalisinin dışına çıkmamış olan Fuzulî buraya nisbetle Bağdâdî nisbesiyle de tanınır. Bu bölge Bağdat'ın 1508'de Şah İsmail tarafından alınmasına kadar Akkoyunlu, 1536'da Kanunî'nin Bağdat'a girmesine kadar Safevîler elindeydi. Fuzulî, 1556'da taundan, muhtemelen Kerbelâ'da ölmüştür. Fazlî adlı bir oğlu olduğu bilinmektedir.³⁰

Safevî ve Osmanlı idarecilerine pek çok eser sunan Fuzulî, iki taraftan da beklediği iltifatı görememiştir. Dili Azeri Türkçesi olmakla beraber Osmanlı Türkçesinden çok ayrı değildir. Fuzulî, hiçbir divan şairine nasip olmamış bir teveccühe mazhar olmuş, eserleri çok geniş bir coğrafyada farklı halk tabakaları tarafından sürekli okunmuştur. En bilinen eserleri *Türkçe Divanı*, *Leylâ vü Mecnûn* mesnevisi ve *Hadîkatü's-süedâ*'sıdır.

Türkçe Eserleri

Divan

İleride müstakil olarak bahsedilecektir.

²⁷ János Eckmann, "Harezmi, Çağatay Dili Örnekleri IV - Ubeydullah Han'ın Eserlerinden Parçalar", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, c. 13, s. 43-74.

²⁸ Ali Alparslan - Kemal Eraslan, "Kâmrân Mîrzâ'nın Dîvânı I", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, c. 23, İstanbul, 1981, s. 37-137; Ali Alparslan - Kemal Eraslan, "Kâmrân Mîrzâ'nın Dîvânı II", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, c. 26, İstanbul, 1993, s. 11-78.

²⁹ *Diwan of Bayram Khan* (nşr. S. Hussamuddin Rashdi - Muhammad Sabir), Karachi 1971.

³⁰ Abülkadir Karahan, "Fuzulî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 13, İstanbul 1996, s. 240-246.

Beng ü Bâde

Afyonla şarabın mücadelesinin anlatıldığı Fuzulî'nin bu ilk mesnevisi 440 beyit kadar olup aruzun “fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün” kalıbıyla yazılmıştır. Kemal Edib Kürkçüoğlu tarafından neşredilmiştir.³¹

Leylâ vü Mecnûn

Şarkın en meşhur aşk hikayelerinden olan Leylâ ile Mecnûn hikâyesi, aslen Arap edebiyatındaki basit bir kıssaya dayanmaktadır. İlk defa Fars şairi Nizâmî-yi Gencevî tarafından planlı büyük bir manzum hikaye halinde yazılmıştır.³² Nizâmî'nin bu eserinin pek çok taklitçisi olmuştur. Türk edebiyatında bu yoldaki eserlerin en meşhuru Fuzulî'ninkidir. Osmanlı edebiyatının klasik devresinin en başarılı mesnevisi kabul edilen bu eser Fuzulî'nin Türkçe divanı kadar tanınmıştır.³³

Hadîs-i Erba'în Tercümesi

Kırk Hadis cem etme geleneğine dayanan bu eser, Câmî'nin *Hadîs-i Erba'în*'inin tercümesidir. Mensur bir mukaddimeyle başlayan eserde her hadis bir kıtaya tercüme edilmiştir.³⁴

Hadîkatü's-Süedâ

Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'daki şehadetini konu edinen manzum, mensur pek çok eser yazılmıştır. Fuzulî'nin bu eseri, “Maktel-i Hüseyin” denen bu eserlerin Fars edebiyatındaki en meşhur örneği olan Hüseyin Vâiz-i Kâşifî'nin *Ravzat-üş-şühedâ*

³¹ Fuzulî, *Beng ü Bâde* (nşr. Kemal Edib Kürkçüoğlu), İstanbul 1956.

³² Leyla vü Mecnun mesnevileri için şu esere bkz. Agâh Sırrı Levend, *Arap, Fars ve Türk Edebiyatlarında Leylâ ve Mecnun Hikâyesi*, Ankara 1959. Ayrıca kıssanın Arap edebiyatındaki yerini daha tafsilatlı bir şekilde anlatan şu çalışmaya bakılabilir: Belal Saber Mohamed Abd El Maksoud, *Leylâ ile Mecnûn Mesnevisinin Arap, Fars ve Türk Edebiyatı'nda Ele Alınış Biçimi ve Larendeli Hamdî'nin Eseri*, İstanbul Üniversitesi Doktora Tezi, 2004.

³³ Eski ve yeni harflerle pek çok baskısı yapılan mesnevinin en güvenilir baskısı Necmettin Halil Onan'a aittir: Fuzul, *Leylâ ile Mecnun* (nşr. Necmettin Halil Onan), İstanbul 1955. Eser üzerine yapılan çok sayıdaki inceleme arasında Alessio Bombaci'ninki zikredilebilir: Fuzûlî, *Leylâ and Mejnûn* (trc. Sofi Huri), London 1970, s. 9-112).

³⁴ Fuzûlî, *Kırk Hadîs Tercemesi* (nşr. Kemal Edib Kürkçüoğlu), İstanbul 1951. Ayrıca eserin bir incelemesi için şuraya bakılabilir: Abdülkadir Karahan, *İslâm-Türk Edebiyatında Kırk Hadîs Toplama, Tercüme ve Şerhleri*, Ankara 1991, s. 175-180.

adlı eserinin tercümesidir. Hem sünni hem şii muhitlerinde çok rağbet gören bu eser çok defa orjinalinden de üstün görülmüştür. Tenkitli neşri Şeyma Güngör tarafından yapılmıştır.³⁵

Mektuplar

Fuzulî'nin bir münşeât mecmuası olmamakla beraber³⁶ yazdığı bazı mektuplar bugün elimizdedir. Bunların başında Nişancı Celâlzâde Mustafa Çelebi'ye yazılan ve "Şikâyetnâme" diye meşhur olan mektup gelir. Bu ve başka üç mektubu Abdülkadir Karahan tarafından yayımlanmıştır.³⁷ Bir başka mektubu da Hasibe Mazıoğlu tarafından neşredilmiştir.³⁸

Farsça Eserleri

İleride bahsedilecek *Divan*'ı dışındaki diğer Farsça eserleri şunlardır:

Rind ü Zâhid

'Zahid' ve 'Rind' karakterleri arasındaki muhaverelerden ibaret bu mensur eser, Fuzulî'nin tasavvufî dünya görüşünü aksettirmektedir. Kemal Edib Kürkçüoğlu tarafından neşredilmiştir.³⁹

³⁵ Şeyma Güngör, *Fuzulî, Hadîkatü's-Sü'edâ*, Ankara 1987. Eserin şöhreti ve hakkındaki bazı hükümler için bkz. a.g.e., s. XLIV-LI. Ayrıca Hadîkatü's-Sü'edâ'yı Kâşifî'nin eseriyle kıyaslayan müstakil bir çalışma yapılmıştır: Abid Nazar Mahdum, *Ravzatü's-Şühedâ ile Hadîkatü's-Süedâ Mukayyesinin Işığında Eski Türk Edebiyatında Tercüme Anlayışı*, İstanbul Üniversitesi Doktora Tezi, 2001.

³⁶ Elimizdeki bilgilere göre böyle olmakla beraber Türkçe divanın mukaddimesinde münşeatinin şöhret bulduğundan bahsettiği için bir münşeât mecmuası tedvin etmiş olma ihtimali de vardır.

³⁷ Abdülkadir Karahan, *Fuzulî'nin Mektupları*, İstanbul 1948.

³⁸ Hasibe Mazıoğlu, "Fuzulî'nin Bir Mektubu", *Eski Türk Edebiyatı Makaleleri*, Ankara 2009, s. 559-571.

³⁹ Fuzulî, *Rind ü Zâhid*, Ankara 1956. Ayrıca Hüseyin Ayan tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiştir. Bkz. Fuzulî, *Rind ile Zahid* (trc. Hüseyin Ayan), İstanbul 1993. Bundan başka, eserin Osmanlı devrinde yapılan tercümesi üzerine bir çalışma hazırlanmıştır: Nurgül Sucu, *Sâlim, Hayâtı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve 'Rind ü Zâhid' Tercümesi (İnceleme-Metin)*, Selçuk Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, 2004.

Sıhhat ü Maraz

“Hüsn ü Aşk” ve “Rûhnâme” isimleriyle de bilinir. Şairin tıp ilmine vukufunu gösteren tasavvufî mahiyette alegorik bir eserdir. Eseri tercüme eden Abdülbaki Gölpınarlı'ya göre Şeyh Galib'in *Hüsn ü Aşk*'ı üzerinde bu mesnevinin derin tesiri vardır.⁴⁰

Risale-i Muammeyât

Muamma hakkında bilgi veren, çoğu Farsça, bir kısmı Türkçe muammalardan oluşan bir eserdir.⁴¹

Arapça Eserleri

Divançe

Hz. Muhammed ve Hz. Ali hakkındaki 11 kaside ile bir hâtimedden meydana gelir.⁴²

Matlau'l-i'tikâd

İlm-i kelama dair bir eserdir. Muhammed Tancî tarafından hazırlanan neşri Esat Coşan ve Kemal Işık'ın tercümeleriyle beraber basılmıştır.⁴³

⁴⁰ Fuzuli, *Sıhhat ve Maraz*, İstanbul 1940, s. 17-18. Eserin Osmanlı devrinde yapılan iki Türkçe tercümesinin de yer aldığı yeni bir neşir için bkz. Fuzûlî, *Rûhun Yolculuğu* (nşr. Ahmet Naim Çiçekler - Mücahit Kaçar), İstanbul 2018.

⁴¹ Kemal Edib, “Fuzûlî'nin Muamma Risalesi”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, c. 7/1, Ankara 1949, s. 61-109 .

⁴² Mehemed Fuzûlî, *Matlau'l-i'tikâd ve'l-kasâ'idü'l-'Arabiyye* (nşr. Hamid Araslı), Bakü 1958, s. 117-204.

⁴³ Fuzûlî, *Matlau'l-i'tikâd fî ma'rifati'l-mabda'i va'l-me'âd*, Ankara 1962. Ayrıca risale üzerine yapılmış bir çalışma için bkz. M. A. Yekta Saraç, “Fuzûlî'nin Kelâm'a Dâir 'Matlau'l İtikad' İsimli Eseri ve Önemi”, *İlmi Araştırmalar*, sy. 2, İstanbul 1996, s. 111-118.

3. FUZULÎ'NİN FARŞÇA DİVANIYLA İLGİLİ YAYINLAR

Fuzulî Türk edebiyatının en önemli şahsiyetlerinden olduğu için onun hayatı üzerinde olduğu gibi eserleri üzerinde de çok sayıda eser kaleme alınmış, pek çok araştırma yayımlanmıştır. Biz burada şairin Farsça divanıyla alakalı öne çıkan yayınlar üzerinde duracağız.

Metin Neşirleri

Fuzulî'nin Farsça divanından yapılan ilk neşir, divanın mukaddimesidir. Bu mukaddime 1314 tarihinde Faik Reşat'ın "Fuzulî'nin Gayr-ı Matbu Eş'âr'ı" adlı broşürünün sonunda neşredilmiştir.⁴⁴

Daha sonra Farsça divan nüshalarında bulunmayan kasideler yayımlanmıştır. Cafer Erkılıç, Edirne Selimiye Kütüphanesindeki 1441 numaralı mecmua içinde bulduğu Fuzulî'nin "Enîs-ül-kalb" kasidesini⁴⁵ tercümesiyle beraber 1944 yılında kitap halinde yayımlamıştır.⁴⁶ Bundan sonra 1946'dan 1951'e kadar şiir mecmualarında ortaya çıkan Farsça kasideler Kemal Edip Kürkçüoğlu, Hasibe Çatbaş (Mazıoğlu) ve Ali Nihad Tarlan tarafından peyderpey neşredilmiştir.⁴⁷

Farsça divanın tam tercümesi Ali Nihad Tarlan tarafından 1950 yılında yapılmıştır.⁴⁸ Bu neşirde kasideler yer almamaktadır.

Fuzulî'nin Farsça divanı ilk defa Hasibe Mazıoğlu tarafından 1962 yılında neşredilmiştir.⁴⁹ Bu neşirde Farsça kasideler, toplu olarak buldukları tek nüsha

⁴⁴ Müjgan Cunbur, *Fuzûlî Hakkında Bir Bibliyografya Denemesi*, İstanbul 1956, s. 45.

⁴⁵ 134 beyitlik bu kaside, Hakânî'nin "Bahrü'l-Ebrâr" kasidesine yazılmış birçok nazireden biridir. Emir Hüsrev Dehlevî'nin "Mir'atü's-Safâ", Molla Câmî'nin "Cilâ'ü'r-Rûh", Ali Şîr Nevâî'nin "Nesîmü'l-Huld"ünden sonra Fuzûlî de "Enîsü'l-Kalb"i yazmıştır. Nefî'nin "Tuhfetü'l-Uşşâk"ı da bu manzumeler serisine dahildir. (Ali Nihad, Nefî'nin bu kasidesini tercümesiyle beraber yayınlamıştır. Bkz. Ali Nihad Tarlan, "Nefî ve Tuhfetü'l-uşşâk Tercümesi", *İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü Dergisi*, İstanbul 1964, sy. 2, 185 - 200)

⁴⁶ *Enîsü-ül-kalb*, İstanbul, 1944.

⁴⁷ Bu yayınların listesi için bkz. Fuzûlî, *Farsça Divan* (nşr. Hasibe Mazıoğlu), Ankara, 1962, s. V.

⁴⁸ Ali Nihad Tarlan, *Fuzulî'nin Farsça Divanı (Tercümesi)*, İstanbul, 1950.

⁴⁹ Fuzûlî, *Farsça Divan*, (nşr. Hasibe Mazıoğlu), Ankara, 1962.

olan Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli Kısmı, 1912 numarada kayıtlı Külliyyat-ı Fuzûlî (18a-80b derkenarda) yazmasına dayanılarak yayımlanmışlardır.

Hakkında Yazılanlar

Türk edebiyatının en önemli şairlerinden olan Fuzulî hakkında farklı dillerde pek çok eserde bilgi verilmektedir. Bununla birlikte şairimizin Farsça divanı bulunmasına rağmen Fars edebiyatı tarihinde kendisine ya çok kısa yer verilmekte ya sadece ismi zikredilmekte yahut hiç bahsi geçmemektedir.⁵⁰ Edebiyat tarihinde Fuzulî'ye bir paragraf ayıran E. G. Browne bu durumu Farsçanın büyük şairleri arasında kendine yer açmanın zorluğuna dayandırmaktadır.⁵¹

Görebildiğimiz kadarıyla Fuzulî'nin Farsça divanına ilk dikkati çeken Süleyman Nazif'tir.⁵² Daha çok divanın mukaddimesinden bahseden yazar, şiirlere çok kısa temas etmiş, bunların Hâfız'ınkilerden daha üstün oldukları gibi iddialı hükümler vermiştir.⁵³

Abdülkadir Karahan, Fuzulî'nin hayatı ve şahsiyeti üzerine hazırladığı 1945 tarihli doktora tezinde⁵⁴ Farsça divandan istifade etmiştir. Hasibe Mazıoğlu, Fuzulî ile Hâfız-ı Şîrâzî'yi karşılaştırdığı 1951 tarihli doktora tezinde⁵⁵ daha ziyade mukaddimeden yararlanmış, Hâfız'ın şiirleri ile Fuzulî'nin Türkçe şiirlerini karşılaştırmayı tercih etmiştir. 1970 tarihinde İngiltere'de Durham Üniversitesi'nde Hamide Odelli tarafından Fuzulî üzerine yapılan doktora tezinde de Farsça divan için ayrı bir fasıl açılmış olup daha ziyade şiirlerin muhtevası üzerinde durulmuştur.⁵⁶

⁵⁰ İranlıların Fuzulî'ye bîgâneliğine Said Nefîsî'yi örnek verebiliriz. İran edebiyatının en büyük uzmanlarından sayılan Nefîsî, daha ziyade bir şairler tezkiresi hüviyeti taşıyan edebiyat tarihinde Fuzulî'nin Kürt olduğunu söylemektedir. Şairin Farsça divanı olduğundan habersizdir. "Sefernâme-i Rûh" ile "Sihhat ü Maraz"ı ayrı eserler zannetmektedir (Sa'îd Nefîsî, *Târîh-i Nazm u Nesr der Îrân u der Zebân-ı Fârisî*, Tahran 1344, s. 436-437).

⁵¹ Edward Granville Browne, *A Literary History of Persia*, c. III, Cambridge 1957, s. 237.

⁵² Süleyman Nazif, *Fuzulî*, İstanbul 1925.

⁵³ Süleyman Nazif, a.g.e., s. 125.

⁵⁴ Abdülkadir Karahan, *Fuzulî Muhiti, Hayatı, Şahsiyeti*, İstanbul 1949.

⁵⁵ Hasibe Mazıoğlu, *Fuzulî - Hâfız İki Şair Arasında Bir Karşılaştırma*, Ankara 1956.

⁵⁶ Hamide Demirel, *The Poet Fuzuli His Works, Study of His Turkish, Persian and Arabic Divans*, Ankara 1991.

Son dönem edebiyat araştırmacılarımızdan Cem Dilçin'in, "Fuzulî'nin Farsça Şiirlerinde İkileme"⁵⁷ ve "Fuzulî'nin Farsça Çâr-Ender-Çâr Kasidesi"⁵⁸ adlı makaleleri de bu meyanda zikredilmelidir.

Fuzulî'nin Farsça ve Türkçe Şiirlerini mukayese eden iki makale yayımlanmıştır. İlki Yakup Şafak'ın "Fuzûlî'nin Farsça ve Türkçe Divanlarında Kullandığı Vezinler";⁵⁹ ikincisi Ömür Ceylan'ın "Bir Kutup İki Dünya - Fuzûlî'nin Redifleri Ortak Türkçe-Farsça Gazelleri Üzerine"dir.⁶⁰ Yakup Şafak'ın makalesi, Fuzulî'nin vezin hususundaki tercihlerini ve vezin kullanımına dair bazı dikkatleri bulundurmaktadır. Ömür Ceylan da yazısında Şairimizin iki farklı dilde aynı rediflerde yazdığı Şiirlerde bile orijinallik kaygısını taşıdığını ifade etmektedir.

Yukarıda saydıklarımız haricinde de Fuzulî ile alakalı pek çok araştırmada Farsça divanının mukaddimesinden istifade edilmiştir.

4. ÇALIŞMAMIZDA ESAS ALDIĞIMIZ NEŞİRLER

Türkçe Gazelerde

Çalışmamızda Kenan Akyüz, Süheyl Beken, Sedit Yüksel ve Müjgan Cunbur'dan oluşan bir komisyon tarafından hazırlanan Türkçe divan neŐri⁶¹ esas alınmıştır.⁶² Fakat bu neşir yazmalarda geçen bütün gazelleri toplamayı amaç edindiği için Fuzulî'ye aidiyeti meŐkuk olan gazelleri de ihtiva eder. Karşılaştırılan 68 nüshanın yalnız bir ikisinde olan gazeller de metne dahil edilmiştir. Biz bu gazelleri

⁵⁷ Cem Dilçin, *Fuzulî'nin Şiiri Üzerine İncelemeler*, İstanbul, 2010, s. 177-192 (1992 yılında tebliğ olarak sunulmuştur.)

⁵⁸ Cem Dilçin, a.g.e., s. 193-220 (İlk olarak 2003'te yayınlanmıştır.)

⁵⁹ Yakup Şafak, "Fuzûlî'nin Farsça ve Türkçe Divanlarında Kullandığı Vezinler", *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi*, Konya 1995, sy. 9-10, s. 69-78.

⁶⁰ Ömür Ceylan, *Bağ Bozumu - Edebiyat Araştırmaları*, İstanbul, 2012, s. 13-20 (2008'de tebliğ olarak sunulmuştur.)

⁶¹ Fuzûlî, *Türkçe Divan*, Ankara 1958.

⁶² Fuzulî divanı neşirleri arasında metni tesis ederken en fazla nüshaya dayanan bu neŐirdir.

Abdülhakim Kılınç'ın 16. asır nüshalarına dayanarak yaptığı çalışmasındaki⁶³ tespitleri de dikkate alarak çalışmamıza dahil etmedik. Çıkarılanlar: 25, 66, 91, 95, 126, 188, 205, 233 numaralı sekiz gazeldir. Yazmaların çok küçük bir kısmında geçen, Kılınç'ın metnine dahil etmekle beraber Fuzulî'ye aidiyetinde şüphe ettiği 297 numaralı gazeli de üslup yönünden Fuzulî'ye nispetinin güç olacağını düşündüğümüzden değerlendirmemize almadık.⁶⁴ Ayrıca İş Bankası neşrinde gazellerdeki iki beytin (9.3, 26.9) işaret ve ikaz edildiği şekilde sınırlı sayıdaki nüshada bulunması durumu dikkate alınarak bu beyitlerden sarf-ı nazar edilmiştir.

Mülemmalar aruz ve kafiye bakımından müstakil olarak incelenmesi gereken şiirler oldukları için çalışmamızın dışında bıraktık. Yalnız giriş kısmında kısaca temas ettik. Bunlar şu numaralı gazellerdir: 39, 56, 155, 258. Mülemma beyitler de dışarıda tutulmuştur: 1.1, 2.1, 148.6, 154.7, 279.6.

Bir Arapça beyit de (5.1.) çalışmamızın dışında bırakılmıştır.

Farsça Gazelerde

Tek neşir olan Hasibe Mazıoğlu'nun neşri esas alınmıştır.⁶⁵ Arapça olan 1 numaralı gazeli çalışmamızın dışında tutulmuştur. Yedi beyitlik 38. gazelin ilk dört beyti mülemma olduğu için dışarıda tutulmuştur. Bunların haricinde iki mülemma beyit de (5.1, 59.7.) çalışmaya alınmamıştır. Gerektiği yerlerde divanın istinsah tarihi bilinen en eski tarihli tam nüsha olan Manisa Muradiye Kütüphanesi'ndeki 2668 numaralı yazma ile Süleymaniye Kütüphanesi, Carullah Efendi Kısımındaki 1670 numaralı yazmayı kullandık. Tezde naklettiğimiz bütün tercümele Ali Nihad Tarlan'a aittir.⁶⁶

Sonuçta, çalışmamızda 289 Türkçe gazeli ile 408 Farsça gazeli ele alınmıştır.

⁶³ Abdülhakim Kılınç, *Fuzûlî'nin Türkçe Divanı – Edisyon Kritik ve Konularına Göre Fuzûlî Divanı*, İstanbul Üniversitesi Doktora Tezi, 2017.

⁶⁴ Nitekim bu gazeli Tarlan ve Gölpınarlı neşirlerinde yoktur!

⁶⁵ Fuzûlî, *Farsça Divan* (nşr. Hasibe Mazıoğlu), Ankara, 1962.

⁶⁶ Ali Nihad Tarlan, *Fuzûlî'nin Farsça Divanı (Tercümesi)*, İstanbul, 1950.

BÖLÜM I

FUZULÎ'NİN FARŞÇA VE TÜRKÇE DİVANLARI İLE BUNLARIN GAZELİYAT KISIMLARI HAKKINDA UMUMİ BİLGİLER

1.1. FUZULÎ'NİN FARŞÇA VE TÜRKÇE DİVANLARI HAKKINDA UMUMİ BİLGİLER

Dîbâceler

Fuzulî'nin hem Farsça hem Türkçe divanının başında mukaddime/dibace yer almaktadır. Bilindiği üzere klasik metinlerde mukaddimeler hamdele ve salvele ile başlar, ardından konuya girilir. Fuzulî de bu geleneği devam ettirmektedir. Bu divanlar hükümdar veya bir devlet idarecisine sunulmadığından medih kısmı bulunmamaktadır. İki mukaddimedede de mensur metin içine serpiştirilmiş manzum parçalar vardır. Türkçe dibacedeki manzumeler Arapça, Farsça ve Türkçe iken Farsça dibacedeki manzumeler yalnız Farsçadır.

Fuzulî, Türkçe dibacenin başlarında tab'an şair olduğunu söyler. Şair, ilimsiz şiir olmayacağını mütalaa ederek ilim tahsiline himmet sarf etmiştir. Bu meyanda şiirin dini açıdan câiz olduğunu söylemeye de ihtiyaç duyar.

Eserini, klasik eserlerde vurgulandığı şekliyle yârânın ısrarı üzerine telif etmiştir. Gûyâ bir Türk güzeli "serv-i revân kimi hırâmân hırâmân" Fuzulî üftâdesine "sâye-i merhamet" salar ve "şîrîn şîrîn kelimâtla" gönlünü alır. "Esnây-ı muhâveret ve hîn-i musâhebetde" kendisinden Türkçe bir "divân-ı gazel" ricasında bulunur. Bu hikâyede kayda değer husus Fuzulî'nin bu hayalî güzelin ağzından tefâhürde

bulunmasıdır: “egerçi ‘Arab’da ve ‘Acem’de ve Türk’de yegâne kâmiller çohdur, amma sen kimi cemî’-i lisâna kâdir câmi’-i fûnûn-ı nazm ü nesr yohdur.” Devamında Fuzulî velud bir müellif/şair olduğunu, “ehâlî-i ‘âlem ba’zı le’âlî-i münşe’ât ve mu’ammâyâtundan behre-i feyz almışlar ve ba’zı mesnevi ve kasâidünden temettu’ bulmuşlar ve fârisî gazellerün nakş-ı zamîr itmişler ve ba’zı ‘arabî recezlerün zevkine yetmişler.” sözleriyle yine kendisi duyurur. Bu hikâyeden sonra gazel medhinde bir kıt’a gelir. Bir beyti:

Gönül gerçi eş’âra çoh resm⁶⁷ var

Gazel resmin it cümleden ihtiyâr

Şair bu rica üzerine bir divan tertip etmeye karar verir. Fakat o sırada “tesânîf-i mu’tebere”⁶⁸ ile uğraştığından bu “cüz’iyyât” ile vaktini zayi etmeyi doğru bulmaz. Bu yüzden “zamân-ı tufûliyyetümde sâdır olup müteferrik olan gazellerden bir muhtasar dîvân cem’ itmek salâhın gördüm ve ol vaktde menden iltimâs ile alanlardan iltimâs ile aldım ve sûret-i cem’in ihtisâr üzre itmâme yetürdüm.” Burada gazellerin çocukluk devrine ait olduğu sözü şüphesiz mübalağadır.⁶⁹ “Muhtasar divan” ifadesi, şairin divanında kasidelerin bulunmayıp üç yüz kadar gazelin var olduğundan ötürü kullanılmış olmalıdır.

“Menşe’ ü mevlidim ‘Irâk-ı ‘Arab olup temâmî-i ‘ömrümde gayri memleketlere seyâhat kılmadığımdan” ibaresiyle şair, kişiliğinin ve ruh halinin şekillenmesinde önemli tesiri olan memleketini zikrederek, merkezde bulunan ediplerin şiirinde bulacakları kusurları mazur görmelerini ister. “Bu muhabbetnâme-i nâmî ve bu ferzend-i dil-pesend-i girâmî ki zâde-i tab’-ı fûsun-sâz ve netîce-i idrâk-i sihr-perdâzımdur” diye nitelediği divanını üç taifeden korumasını Hak’dan niyaz

⁶⁷ Beyitte “resm” kelimesi günümüzdeki “nazım şekli” manasında kullanılmıştır.

⁶⁸ “Tesânîf-i mu’tebere” ile neyin kastedildiği açık değildir. Bu tabir ile daha ziyade edebiyat dışı eserlerin kastedildiği düşünülebilir.

⁶⁹ Şairin, çocukluğunda manzume söylemiş olması mümkün olsa da bunlara kıymet verip divan tertip etmesi makul görünmemektedir. Zaten mevcut divandaki şiirleri, olgunluk dönemine ait şiirler olmalıdır. Bununla beraber eski edebiyatımızda divanındaki şiirleri çocukluk döneminde yazılmış gösteren şairler de vardır. Ali Şîr Nevâî’nin Garâibü’s-sıgar adlı divanı bu manada değerlendirilecek bir eserdir.

eder. Bunlar cahil müstensihler, cahil şiir okuyucuları, bir diğeri de hasetçilerdir. Gördükleri ayıpları örten gönlü temiz insanlara ise duada bulunur.

Farsça dibace, Türkçe dibaceden daha uzun ve şairin şiir hakkındaki görüşleri açısından daha kuşatıcıdır. Şair, hamdele ve salve kısmından sonra çocukluğundan beri şiire karşı meyli olduğundan bahseder. Fakat ilim tahsilini daha önemli gördüğünden içindeki şairlik arzusunu bastırmıştır. Bu dibacenin Türkçe dibaceden ayrılan ilk kısmı, şiirle alakalı eski metinlerde sıkça rastlanan, şiirin caiz olduğunu kanıtlama kaygısıyla yazılmış parçalarıdır. Türkçe divanda kısa tutulan bu kısım Farsça dibacede şairin kendisiyle yaptığı bir musahabe şeklinde daha tafsilatlıdır. Şiirin makbul oluşunu ispattan sonra padişahların lutuf ve kereminden mahrum olan kendisi gibi birinin şiirde muvaffak olup olamayacağı üzerine fikir yürütür. Sonunda şiirin mayasının dert olduğuna kanaat getirerek bu konuda da kendini ikna eder. Bu bahislerden sonra neden “Fuzûlî” mahlasıyla tahallus ettiğini açıklar. Daha sonra Farsça bir divan tedvin etmesinin sebebini açıklar. O zamana kadar pek çok eser telif ettiğini, fakat Farsça gazellerinin tedvininin geciktiğini söyler.⁷⁰ Bir gün, Türkçe divanda olduğu gibi -fakat bu sefer Farişî- bir güzele rastlar. Bu güzel, şairin ona okuduğu Arapça ve Türkçe gazeller ile kaside ve muammaları beğenmeyip kendisine “Farsça ciğerler yakan âşıkâne gazeller” okumasını söyler. Bu hadise üzerine Fuzulî, Farişî gazellerden mürettep divanını vücuda getirir. Mukaddimenin sonunda divanın kötü niyetli kimselerin değil, şiirden anlayan gönül ehlinin eline düşmesi için niyazda bulunur.

⁷⁰ Bu gecikmeyi tabiatının gazelden ziyade kaside ve muammaya daha fazla meyletmesine bağlar. Fuzulî'nin mahdut birkaç kasidesi haricinde gazelleriyle bilindiğini, hele muammalarının günümüzde hemen hiç okunmadığını düşündüğümüzde bu söz bizi yadırgatsa da şairin kendi eserleri hakkındaki düşüncelerinin okuyucunun yargılarıyla uyuşmak zorunda olmadığını unutmamalıyız.

Kasideler

Fuzulî, iki divanına da kasidelerini almamıştır. Mazioğlu'nun Farsça divanın tenkitli neşrinde esas aldığı beş tam nüshanın hiçbirinde kaside kısmı yoktur.⁷¹ British Library'de Or. 4911'deki tam nüshada da kaside yoktur.⁷² Süleyman Nazif'in bahsettiği Ali Kemal'e ait nüshada da dibaceden sonra gazeller gelmektedir.⁷³ Mazioğlu, neşrinde kasidelerin tamamına yakını Süleymaniye Kütüphanesi Laleli koleksiyonunda mevcut bir Fuzulî külliyyatından almıştır. 1912 numaralı nüshanın 18a-80b varaklarındaki derkenarda 47 Farsça kaside yer almaktadır. Bu nüshada Farsça divan yoktur. Bundan başka Abdülkadir Karahan kendi kütüphanesindeki bir "mecmua-i nefise"de Fuzulî'nin 30 adet Farsça kasidesinin olduğunu bildirmiştir. Bahsi geçen bu yazma nüsha, farklı şairlerin Farsça kasidelerinin toplandığı bir kaside mecmuasıdır.⁷⁴ Bu ikisinden başka St. Petersburg'daki bir Fuzulî külliyyatında da Farsça kasideler vardır. Burada kasideler Farsça divanın çok öncesinde yer almaktadır.⁷⁵

Türkçe divanda da Farsçadakine benzer bir durum görmekteyiz. Pek çok yazma nüshası bulunan Türkçe Divanın Abdülhakim Kılınç tarafından yalnız 16. asır nüshalarına dayanarak tenkitli neşri yapılmış, bu çalışmaya on beş nüsha dahil edilerek tavsifleri verilmiştir.⁷⁶ Buna göre en eski tarihli yedi nüshanın istinsah tarihleri sırasıyla 954, 979, 980, 984, 984, 990, 992'dir. Bu nüshaların hiçbirinde kaside bulunmamaktadır. 995 tarihli Topkapı nüshasında⁷⁷ kasideler yer alır. Muahhar sayılabilecek 1000, 1002, 1004, 1004, 1006 istinsah tarihli nüshalardan yalnızca 1004 tarihli nüshada⁷⁸ dibaceden önce az sayıda kaside vardır. Bu Türkçe divan nüshalarından başka yukarıda zikrettiğimiz Laleli ve St. Petersburg külliyyat

⁷¹ Fuzulî, *Farsça Divan* (nşr. Hasibe Mazioğlu), Ankara 1962, s. IX-XI.

⁷² Charles Rieu, *Supplement to the Catalogue of the Persian Manuscripts in the British Museum*, London 1895, s. 194.

⁷³ Süleyman Nazif, *Fuzulî*, İstanbul 1925, s. 118,119.

⁷⁴ Abdülkadir Karahan, *Fuzulî - Muhiti, Hayatı, Şahsiyeti*, İstanbul 1949, s. 265,266.

⁷⁵ Abdülhakim Kılınç, *Fuzulî'nin Türkçe Divanı Edisyon Kritik Ve Konularına Göre Fuzulî Divanı*, İstanbul Üniversitesi Doktora Tezi, 2017, s. 102,103.

⁷⁶ Abdülhakim Kılınç, a.g.e., s. 66-106.

⁷⁷ Revan Koleksiyonu 749 numaralı nüsha.

⁷⁸ Milli Kütüphane, Tokat Müzesi Koleksiyonu, 60 Mü 68.

nüshalarında da Türkçe divan bulunmakta, ancak her ikisinde de kasideler divanlardan ayrı olarak yer almaktadır.

Bu bilgilerden, Fuzulî'nin kasidelerini divanlarına dahil etmediği sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu husus özellikle Farsça divanında çok açık şekilde görünmektedir. Türkçe divanı ise muhtemelen çok okunup çok da istinsah edildiğinden zamanla tertip olarak farklılaşmış, mükemmel bir divanda olması gerektiği düşünülen "kasâyid" kısmı da bazı müstensihler tarafından divana dahil edilmiştir.⁷⁹ Bu tertip, sonraki dönemde divanın eski harflerle yapılan baskılarında da devam etmiştir.

Fuzulî'nin Türkçe divanının Cumhuriyet döneminde yeni harflerle yapılan ilk baskısı Abdülbaki Gölpınarlı'ya aittir. Gölpınarlı, neşir için esas aldığı nüshalarda kaside kısmı olmadığından kasideleri neşrine dahil etmemiştir. Ali Nihad Tarlan'ın yayınında ise kasideler olmamakla birlikte kitabın önsözünde kasideleri divanın dibacesiyle beraber ayrı bir cilt halinde neşredeceğini söyleyerek kasideleri divana dahil telakki ettiğini göstermektedir.⁸⁰ Günümüzde en çok kullanılan neşir olan İş Bankası neşrinde ise kasideler bulunmaktadır. Divanın en son hazırlanan tenkitli metninde Abdülhakim Kılınç, "Fuzulî'nin Türkçe divanı esasen bir gazel divanıdır. Hem dibacedeki açık ifadeler hem de nüshaların durumu bunu göstermektedir." demesine rağmen divanın "edisyon kritik"ine kasideleri de dahil etmiştir. Halbuki gayesi "okuyucuya, mümkün olduğu kadar, müellifin kaleminden çıkmış orijinal metnin aynı olan bir metin" vermek olan metin tenkidi ameliyesinde,⁸¹ müellifin eserine almadığı bilinen parçaları esere dahil etmek, herhalde usulün dışına çıkmak olarak değerlendirilmelidir.

Fuzulî'nin kasidelerini neden divanlarına almadığı hususu Fars ve Türk edebiyatlarındaki divan tertibi usulü üzerine ayrı bir çalışmayı gerektirmektedir. Bu

⁷⁹ Hasibe Mazıoğlu'nun Farsça divana kasideleri dahil etmesi gibi.

⁸⁰ *Fuzulî Divanı Gazel, Musammat, Mukatta' ve Ruba'î Kısmı (Edisyon Kritik ve Transkripsyon) C-1* (nşr. Ali Nihad Tarlan), İstanbul 1950, s. IV. Vâdedilen neşir gerçekleşmemiştir.

⁸¹ Ahmed Ateş, "Metin Tenkidi Hakkında (Dâsitân-ı tevârih-i mülûk-i âl-i Osmân münasebeti ile)", *Türkiyat Mecmuası*, İstanbul 1942, c. VII-VIII, 253-267.

konuda şimdilik herhangi bir faraziyede bulunmak istemiyoruz. Fakat Fuzulî'nin üzerinde büyük bir tesiri olduğunu bildiğimiz Ali Şîr Nevâî'nin dört Türkçe divanında da "kasâid" bölümünün bulunmaması, bu hususun ileride tafsilatlı ve gerekçeli olarak vuzuha kavuşturulması sorumluluğunu da bizlere yüklemektedir.

Gazeller

Divanlardaki gazeller hakkında ileriki bölümde teferruatlı bilgi verilecektir.

Mesnevi

Farsça divanın gazeliyât kısmından sonra musammattan önce bir sakiname olarak değerlendirilebilecek 10 beyitlik bir mesnevi gelmektedir.⁸² Hafif bahrinin "fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün" kalıbında yazılmış bu mesneviyi şair "divan-ı gazeliyat"ının asıl kısmının bir hatimesi olarak düşünmüş olmalıdır.

Musammatlar

Farsça divandaki tek musammat 6 beyitlik 15 bentten oluşan bir terkîb-bendir.⁸³ Buna mukabil Türkçe divanda pek çok musammat vardır.

Türkçe divandaki musammatlar şunlardır:

Tercî-bendler: Altı beyitlik yedi bentten oluşan bir tercî-bend ile dört bendi altı, bir bendi beş beyit olan bir tercî-bend.

Müseddesler: Dokuz bentlik bir müseddes ile beş bentlik bir müseddes⁸⁴

⁸²Yalnız Manisa nüshasında bu mesnevi sakinamenin sonundadır. Fakat sakinamenin sonundaki temmet kaydından sonra gelmektedir. Vezni de sakinameden farklıdır. Buna rağmen Ali Nihad, tercümesinde bunu sakinamenin hatimesi olarak kabul etmiş (Ali Nihad Tarlan, *Fuzulî'nin Farsça Divanı (Tercümesi)*, İstanbul 1950, s. 220); Mazioğlu da divan neşrinde ihtirâzî kayıtlarla beraber yine sakinamenin sonu gibi kabul etmiştir (Fuzûlî, *Farsça Divan* (nşr. Hasibe Mazioğlu), Ankara 1962, s. 708).

⁸³ Yazma nüshalarda "terci-i bend" olarak isimlendirilmiştir. Tercî-bend ve terkîb-bendin isimlendirilmelerindeki karışıklık için bkz. Ömer Faruk Akün, *Divan Edebiyatı*, İstanbul 2013, s. 111,112. Fuzulî'nin bu manzumedden başka musammat olarak külliyyatının Laleli nüshasında Farsça kasideler arasında ve Nadir Eserler Farsça Yazmalardaki 1183 numaralı bir mecmuada yer alan Farsça bir müsebbâ'ı (Fuzûlî, a.g.e., s. 603) ile yine Laleli nüshasında bir müseddesi (Fuzûlî, a.g.e., s. 607) vardır.

Tahmisler: Habîbî'nin beş beyitlik bir gazelini tahmis ile Lütfî'nin beş beyitlik bir gazelini tahmis.

Muhammesler: Beş bentlik iki muhammes ile yedi bentlik bir muhammes.⁸⁵

Murabbalar: Yedi bentlik iki murabba' ile beş bentlik bir murabba.⁸⁶

Kıt'alar

Divanlarda daha çok "mukatta'ât" başlığı altında bulunan bu nazım şekliyle yazılmış Fuzulî'nin Türkçe divanında 42, Farsça divanda ise 46 manzume vardır.

Sakiname

Nizâmî-i Gencevî (ö. 1214) ile başladığı kabul edilen sakiname tarzındaki şiirler Selmân-ı Sâvecî (ö. 1376), Hâfız-ı Şîrâzî (ö. 1390) gibi şairler tarafından beğenilen örnekleri verilmekle beraber 16. asır başlarına kadar "sâkînâme" ismiyle anılmıyordu. İlk olarak "sâkînâme" ismiyle anılan ve türün bütün evsafını taşıdığı kabul edilen eser Ümmîdî-i Râzî'ye aittir (ö. 1521).⁸⁷ Sakinamenin mesnevi tarzında ve Şehname vezninde "fe'ûlün fe'ûlün fe'ûlün fe'al" olması gerektiği kabul edilmektedir.⁸⁸ Bununla beraber başka formlarda ve vezinde yazılan sakiname tarzındaki eserler de mevcuttur.⁸⁹

⁸⁴ Bu iki müseddes, kafiyeleşmeleri itibariyle terkîb-bend ve tercî-bent sayılabilirler. Nitekim Milli Kütüphane 06 Milli Yazmalar A 2318/1 nüshasında "müseddes terkîb"(90b) ve "müseddes terkîb-bent"(92a) başlıklarıyla kaydedilmişlerdir. Bu manzumelerin şekil özellikleri için bkz. Cemal Kurnaz - Halil Çeltik, "Fuzulî'nin Şiirlerinde Şekil Arayışları ve Şekil Yönünden Tipik Bir Terkîb-Bendi" *Şekiller Arasında Nazım Şekli Araştırmaları*, Ankara 2012, s. 145-157.

⁸⁵ Tahmisler ve muhammesler gördüğümüz yazmalarda ayrı yazılmadığı gibi Kılınç'ın neşrinde de karışıktır.

⁸⁶ Burada sıraladıklarımız haricinde Fuzulî'nin kaside oldukları için divanına almadığı terkîb-bent ve tercî-bent formunda birer manzumesi daha vardır. Bkz. Fuzulî, *Türkçe Divan* (nşr. Kenan Akyüz, Süheyl Beken, Sedit Yüksel, Müjgan Cunbur), Ankara 1958, s.51 ile s. 59.

⁸⁷ Adnan Karaismailoğlu, *İran Edebiyatında Sâkînâmeler*, Atatürk Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi 1991, s. 9.

⁸⁸ Adnan Karaismailoğlu, a.g.e., s. 12.

⁸⁹ Bunun Fars edebiyatındaki başlıca örneği Fahreddin İrâkî'dir. Tercî-bend tarzında ve hezecin "mef'ûlü mefâ'ilün fe'ûlün" kalıbıyla bir sakinamesi vardır. Bizdeki ilk sakiname

Fuzulî'nin Farsça divandan ayrı olarak Fuzulî külliyyatı baskılarında da yer alan⁹⁰ ve Farsça divan yazmalarında "sâkînâme" başlığıyla geçen manzumesinin asıl ismi "Heft câm"dır. Eser, beş nüshada kıtalarla rubailer arasında, iki nüshada kıtalardan öncedir.⁹¹ Fuzulî, bu Farsça sakinamesini gelenekte yaygın olduğu üzere mesnevi tarzında ve Şehname vezninde yazmıştır.⁹²

Rubâîler

Rubai, mesnevi ile beraber Fars edebiyatında ortaya çıkan iki nazım şeklinden biridir. Hezec bahrinden çıkarılmış "ahrem" ve "ahreb" adı verilen vezinlerle söylenen dört mısralık manzumelerdir. Kafiyesi çoğunlukla "aaxa", bazan "aaaa" şeklinde olur. Türk edebiyatında Fars edebiyatındaki kadar çok yaygınlık kazanmamıştır.

Fuzulî'nin Farsça divanının neşrinde 105 rubai vardır. Türkçe divanın İş Bankası neşrinde 72 rubai, Kılınc'ın neşrinde ise 76 rubai mevcuttur. Bu kadar rubai, bilhassa o devir şairlerinin divanları ile karşılaştırıldığında çok sayılabilir. Fuzulî'den önce Türk edebiyatında çok sayıda rubai söylemiş şairlere baktığımızda başta Nevâî'yi görürüz. "Garâibü's-sıgar" adlı divanında 133 rubai vardır.⁹³ Nevâî'den sonra, ondan da çok rubai söylemiş Bâbü'r Şah gelir. Babür'ün divanında 217 rubai vardır.⁹⁴ Bu iki şair kadar bilinmeyen, Nevâî etkisinde Azeri lehçesiyle şiirler yazan Cemilî'nin⁹⁵ divanında ise 82 rubai vardır. Fuzulî de muhtemelen Azeri ve Çağatay sahasının tesirinde rubailerini yazmıştır.

kabul edilen Revânî'nin "İşretnâmesi" de mesnevi formunda olmakla beraber hezecin "mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün" kalıbıyla yazılmıştır.

⁹⁰ Msl.: *Dîvân-ı Külliyyât-ı Fuzulî*, İstanbul 1288, s. 104-116.

⁹¹ Bkz. Fuzulî, *Farsça Divan* (nşr. Hasibe Mazioğlu), Ankara 1962, s. IX-XI; Charles Rieu, *Supplement to the Catalogue of the Persian Manuscripts in the British Museum*, London 1895, s. 194.

⁹² Bu Farsça eser haricinde Fuzulî'nin Türkçede sakiname özellikleri taşıyan "Beng ü Bâde" isimli eseri ve farklı eserlerinde müteferrik parçalar daha vardır. Bkz. Mehmet Arslan, *Sâkî-nâmeler*, İstanbul 2012.

⁹³ Mehmet Sait Çalka, *Divan Şiirinde Rubai*, İstanbul 2015, s. 74.

⁹⁴ Mehmet Sait Çalka, a.g.e., s. 79.

⁹⁵ Diyarbakır'da doğmuştur. Ömrünün büyük kısmını Akkoyunluların merkezi Tebriz'de geçirdiği tahmin edilmektedir. Bir ara Herat'a gidip Nevâî ile de görüşmüştür. Şah İsmail'in

1.2. FUZULÎ'NİN DİVANLARINDAKİ GAZELLERİ HAKKINDA BAZI UMUMİ BİLGİLER

Lirik muhtevası sebebiyle bazan “şiiir”in müteradifi sayılan gazel, divan edebiyatındaki en yaygın nazım şeklidir. Gazel, sevgilinin güzelliğinden ve bunun âşıkta uyandırdığı hislerden bahseden şiiir türüdür.⁹⁶ Fuzulî'nin gazel hakkındaki düşüncelerini en fazla Farsça divanının mukadimesinde buluruz. Önemine binaen bazı kısımlarının tercümesini buraya naklediyoruz:

“Kolay anlaşılmaz bir üsluba ve mazmun inceliğine karşı yaradılışında bir sevgi vardır. Bunun için kalemim daima kaside ve muammaya meylediyordu. Gazel yazmak hatırıma gelmiyordu. Çünkü gazel âşıkın gönül derdini şefekatli sevgilisine açması ve ma'şukun kendi halini sadık âşıkına bildirmesi için yazılır. Bu alaka ise yeni yetişen gençler arasında veya temiz yürekli gençlerle arkadaşlık etmenin verdiği zevk ve heyecan ile olur. Gazel üslubunda mübhem mazmunlar, muğlak lafızlar kimseye bir heyecan vermez.”⁹⁷

Buna rağmen güzellerin sevdası onu gazel söylemeye iter. Şairi divan tertip etmeye sevkeden şey de bir güzelin kendisinden “Farsça ciğerler yakan âşıkâne gazeller” istemesidir. Fakat gazelin bahsedilen basit görünüşünün arkasında, bu türde başarılı olmak isteyen şairler için pek çok zorluk vardır:

“Gazelin kendine mahsus bir dili ve muayyen bir kelime âlemi vardır. Tesadüfen benden evvel gelen şairlerin hepsi yüksek anlayışlı, engin düşünceli insanlarmış. Gazel üslubuna yarayan her güzel ifadeyi, ince mazmunu öyle kullanmışlar ki ortada bir şey bırakmamışlar. Bir insan onların bütün yazdıklarını bilmeli ki çalışıp vücuda getirdiği eserlerde kendinden evvel söylenen manalar bulunmasın. Öyle zamanlar olmuştur ki gece

Tebriiz'e girmesiyle memleketi Diyarbakır'a döner. 1507'de İstanbul'a gelir. Bkz. Tülay Gençtürk Demircioğlu, *Cemilî Divanı İnceleme-Metin-Sözlük*, Marmara Üniversitesi Doktora Tezi, 2002. Nakledilen hayat hikayesi İbrahim Gülşenî'ninkine çok benzemektedir. (Bkz. s. 7) Fakat Gülşenî Kahire'ye giderken Cemilî İstanbul'a gelmiştir.

⁹⁶ “وصف جمال معشوق و شرح احوال عاشق را غزل خوانند” (Şemse'd-dîn Muhammed b. Kays el-Râzî, *El-Mu'cem fî Me'âyiri Eş'âri'l-'Acem* (nşr. Muhammed Ramazânî), Tahran 1313, s. 151).

⁹⁷ Ali Nihad Tarlan, *Fuzulî'nin Farsça Divanı (Tercümesi)*, İstanbul, 1950, s. 6.

sabahlara kadar uyanıklık zehrini tatmış ve bağrım kanaya kanaya bir mazmunu bulup yazmışım. Sabah olunca diğer şairlerle tevarüde düştüğümü görüp yazdıklarımı çizmişimdir. Öyle zamanlar olmuştur ki gündüz akşama kadar düşünce deryasına dalıp şiir elması ile kimse tarafından söylenmemiş bir inci delmişim; bunu görenler, “Bu mazmun anlaşılıyor, bu lafız erbabı arasında kullanılmaz ve hoş görülmez.” der demez o mazmun gözümünden düşmüş hatta kalemi elime alıp onu kağıda geçirmek bile istememişimdir. Ne tuhaf haldir bu! Söylenmiş bir şey evvelce söylenmiştir, diye; söylenmemiş bir söz de evvelce söylenmemiştir, diye; yazılmıyor.”⁹⁸

Divan şiirinin bir çok anlam katmanı vardır. Herkes bir beyitten nasibince bir mana çıkarabilir:

“Farsça gazelleri havi öyle mürettep bir divan vücuda getirdim ki hem olgun müdekkikler onun üstü kapalı güzel mazmunlarından haz duysunlar, hem de basit ruhlu zarifler onun zevk ziyafetinden paylarını alsınlar.”⁹⁹

Fuzûlî'nin hem hiçbir divan şairine nasip olmayan nisbette halk tabakası tarafından beğenilmesi hem de entelektüel kesim tarafından el üstünde tutulmuş olmasının arkasında şiirlerinde her seviyeden insana hitap eden bir hususiyetinin olması yatmaktadır. Ali Nihad Tarlan bu konuda şunları söyler:

“Edebiyat tarihlerinde Fuzûlî'nin şiir şahsiyeti anlatılırken, onun, ancak kasidelerinde tasannu'a kapıldığını, yoksa, gazellerinde, revan (akıcı) ve içli bir ifâde ile sadece aşkını terennüm ettiğini yazarlar. Halbuki Fuzûlî, kasidelerinde, devrinin ve kasîde an'anesinin hududları içinde kalmış; asıl şahsiyetinin ve korkunç zekâsının inceliklerini bir - iki kasidesi müstesna gazellerinde ve musammatlarında göstermiştir.”¹⁰⁰

Beyit Sayıları

Fuzûlî'nin Farsça gazellerinin beyit sayısı şu şekildedir:¹⁰¹

⁹⁸ a.g.y.

⁹⁹ Ali Nihad Tarlan, a.g.e., s. 8.

¹⁰⁰ Ali Nihad Tarlan, *Edebiyat Meseleleri*, İstanbul 1981, s. 90.

¹⁰¹ Beyit sayısı 7'den farklı olanlar sayıları az olduğundan bunların numaraları yan sütunda belirtilmiştir.

Beyit Sayısı	Aded	Gazel numaraları
7	376	
8	18	25, 55, 57, 59 ¹⁰² , 65, 107, 110, 147, 172, 175, 199, 211, 219, 246, 356, 363, 379, 398
9	9	66, 70, 116, 137, 151, 256, 258, 261, 23
5	2	338, 393
6	2	223, 286
10	1	231

Türkçe gazellerin beyit sayısı ise şu şekildedir.

Beyit Sayısı	Aded	Gazel Numaraları
7	225	
5	19	44, 79, 86, 92, 96, 97, 107, 131, 135, 137, 140, 146, 179, 183, 193, 220, 225, 227, 300
8	19	6, 9, 14, 28, 45, 62, 70, 78, 88, 99, 123, 143, 171, 180, 195, 223, 239, 248, 296
9	12	26, 102, 157, 175, 178, 181, 215, 221, 259, 265, 281, 291
6	10	13, 64, 77, 81, 141, 153, 165, 198, 218, 247
10	3	20, 182, 232
12	1	286

Bu tafsilattan anlaşılacağı üzere Fuzulî'ye göre bir gazelin ideal beyit sayısı 7'dir. Gazellerin bazan 8 ve 9 beyte çıkması şairin şiiri yazdığı sıradaki ilhâmâtına, manzumede kullanabileceği güzel bir hayal bulmuş olmasına bağlanabilir.

Türkçe divanda 5 ve 6 beyitli gazellerin çokluğu ise "kafiye" bahsinde tafsil edeceğimiz üzere şairin, Türkçe gazelerde bazan kafiye kelimesi bulmakta zorlanmasından kaynaklanmaktadır.¹⁰³

¹⁰² Bir beyti mülemma.

Mülemmalar

Farsça divanda mülemma sayabileceğimiz tek gazel yedi beytinin dördü mülemma olan 38 numaralı gazeldir. Bu gazelin ilk dört beytinin ikinci mısraları Arapçadır. Gazel, tasavvufi özellikler göstermektedir. Matla beyti:

گلرخا نوش لبا سیم برا سرو قدا

ما بدا قبلک ما فیک من الحسن بدا (38.1)

Bu gazelin haricinde Farsça gazeller arasında iki mülemma beyit daha vardır. Bunlar 5.1, 59.7 numaralı beyitlerdir. Bunların da ikinci mısraları Arapçadır:

بکه نسبت کنم آن سرو صنوبر قد را

انه اعظم من کل عظیم قدرا (5.1)

نیست مقصود دل بی چاره غیر از وصل یار

فاستجب ما قد دعا عبد ضعیف یا مجیب (59.7)

Türkçe divanda dört tane mülemma gazel vardır. Bunlar 39, 56, 155, 258 numaralı gazellerdir.

39. gazel yedi beyitlik bir na'ttır. İkinci mısraları Arapçadır.

56. gazel, ikinci mısraları Arapça olan beş beyitlik bir gazeldir.

155. gazel 7 beyitlik, ikinci mısraları Arapça olan tasavvufi bir gazeldir.

258. gazel 7 beyitlik ikinci mısraları Arapça bir na'ttır.

Manzumelerin matla beyitleri şunlardır:

¹⁰³ Bkz. s.123.

Vaslun mana hayât virür firkatün memât

(39.1) سبحان خالقى خلق الموت و الحيات

Ol müşg-bû gazâle ihlâsum eyle vâzih

(56.1) بلغ صبا سلاماً مسكية الروائح

Cân virür râyiha-i türbet-i pâkûn ey tâk

(155.1) نور الله لك الارض سقى الله ثراك

Ey dil-i ser-geşte vü şikeste vü vâlih

(258.1) صل و سلم على النبى و آله

Türkçe gazellerdeki mülemma beyitler ise şunlardır:

Divanın ilk gazeli, Arapça şu mısra ile başlar.

قد انار العشق للعشاق منهاج الهدا

Sâlik-i râh-ı hakîkat 'ışka eyle 'iktidâ' (1.1)

Divana bu şekilde tasavvufi bir gazelle ve Arapça bir mısra ile başlama eski şairlerde gördüğümüz bir âdettir. En meşhur örneği Hâfız'ındır. Fuzulî'nin bu gazeli, Ali Şîr Nevâî'nin bu vadideki gazeline naziredir:¹⁰⁴

Eşrekât min 'aksi şemsi'l-ke'si envâr'ül-hüdâ

Yâr 'aksin meyde kör dip câmdın çıktı sadâ¹⁰⁵

¹⁰⁴ Abdülbâki Gölpınarlı, *Fuzûlî Dîvânı*, İstanbul 1985, s. XXIX.

Bağdatlı Rûhî'nin gazeliyyâtı da Fuzulî'nin bu gazeline nazireyle başlar (Abdülbâki Gölpınarlı, a.g.e., s. X):

قد بدامن عكس كأس عشق انوار الهدا

Düşdi ol envâre mazhar 'ârif-i sırr-ı hüda (*Külliyât-ı Eş'âr-ı Rûhî-i Bağdâdî*, İstanbul 1287, s. 84).

Divanın ikinci gazeli olan tevhid yine bir Arapça mısra ile başlar:

يا من احاط علمك الاشياء كلها

Ne ibtidâ sana mutasavver ne intihâ (2.1)

148 numaralı yedi beyitlik mev'ize tarzındaki gazelin altıncı beyti mülemmadır:

Vehmüm andandur ki mümkün olmaya gamdan necât

فرج اللهم همى بنجنى مما اخاف (148.6)

154 numaralı yedi beyitlik gazelin son beyti mülemmadır:

Gayr nakşın mahv kılmışdur Fuzûlî sînedden

ما له فى الدهر مطلوب و مقصود سواك (154.7)

279 numaralı yedi beyitlik na'tın altıncı beyti mülemmadır:

Halef-i mu'teber-i Âdem ü Havvâ sensen

جعل الله فداء لك امى و ابى (279.6)

Arapça Şiirler

Farsça divandaki ilk gazel Arapça bir tevhiddir. Matla beyti:

باسمك اللهم يا فتاح ابواب المنا
يا غنى الذات يا من فيه برهان الغنا

Türkçe divanda bir na't olan 5 numaralı gazelin ilk beyti Arapçadır:

¹⁰⁵ Agâh Sırrı Levend, Ali Şir Nevaî, c. II, Ankara 1965, s. 19.

اشرقت من فلک البهجت نتمساً و بها
مأ العالم نوراً و سروراً و بها

Yukarıdaki örneklerden şu üç sonucu çıkarmak mümkündür:

1. Şair ne Türkçe gazellerinde Farsça bir mısra, ne de Farsça gazellerinde Türkçe bir mısra kullanmıştır.¹⁰⁶
2. Türkçe divanın başında yer alan iki gazeldeki istisna hariç, mülemmalarda Arapça mısralar, her zaman beytin ikinci mısraıdır.
3. Mülemmalar ve Arapça manzumeler genellikle dinî-tasavvufî şiiirlerdir.

Edebi Türler

Gazel, Fuzulî'nin de dediği gibi aşkın hallerinden bahsetmek için yazılır. Bununla beraber şairler bu nazım şekliyle değişik tarzdaki şiiirler de söylemişlerdir. Bilhassa tevhid, münacat, na't söylemeye özen gösteren şairler vardır. Ali Şîr Nevâî, divanının dibacesinde şiiirlerinde hep aşktan bahseden şairleri zem sadedinde şu sözleri söyler:

*“Her kişi kim dîvân tertîb kılıp turur... her harf gazeliyyâtının evvel bitilgen gazel bile özge gazeller arasında üslûb haysiyyetidin tefâvüt ri'âyet kılmaydururlar. Mukarrer durur kim her emrde her lahza Hak Subhânehu ve te'âlâ **hamdidin** yâ Resûl 'aleyhisselâm **na'tidin** yâ bu ikki işke delâlet kılur dik bir emrdin gâfil bolmamaglı evlâ durur. Eger her lahza bu sa'âdet müeyesser bolmasa her müte'ayyin emr iftitâhıda hod ni nev tegâfûl ve tekâsül revâ körülgey... Bu nev' hayâl hâtırğa kilgen üçün her harf gazeliyyâtının evvelgi gazelni yâ Tingri ta'âlâ **hamdi** bile müveşşâh yâ Resûl 'aleyhisselâm **na'ti** bile müfettah yâ bir **mev'ıza** bile kim bu ikki işdin birige dâl bolgay muvazzah kılındı.”¹⁰⁷*

¹⁰⁶ Yalnız Türkçe divandaki 279 numaralı gazelin ikinci beyti, hiçbir Türkçe unsur bulundurmadığı için Farsça sayılabilecek bir beyittir:

Seyyid-i Ebtahî vü ümmî vü Mekkî vü zekî
Hâşimî vü Medenî vü Kureşî vü 'Arabî

¹⁰⁷ Agâh Sırrı Levend, Ali Şir Nevaî, c. I, Ankara 1965, s. 65,66.

Fuzulî de divanında sayıları çok fazla olmamakla beraber bu türlerde ve başka bazı türlerde gazeller söylemiştir. Bu gazeller şunlardır:

Farsça divanda:

Tevhid ve münacatlar (3 tane): 1,¹⁰⁸ 2, 3

Na'tlar (8 tane): 4, 60, 61, 120, 358, 359, 369, 379

Hz. Ali hakkında medhiye: 386

Hammâmnâme: 165

Türkçe divanda:

Tevhid ve münacatlar (5 tane): 1, 2, 3, 4, 268

Na'tlar (6 tane): 5, 6, 39,¹⁰⁹ 137, 258,¹¹⁰ 279

Mev'izeler (9 tane): 44, 45, 50, 119, 140, 146,¹¹¹ 156, 284, 289

Ramazannâme: 171, 239

Hammâmnâme: 182

Bu listede dikkatimiz çeken hususlar şunlardır:

Na'tlara tevhid ve münacata göre daha fazla yer verilmiştir. Hele Farsça divanda 8 tane na't varken, yalnız üç tane tevhid ve münacat vardır.

Türkçe divanda mev'ize tarzında pek çok şiir varken Farsçada bu üsluba pek rağbet edilmemiştir.¹¹²

¹⁰⁸ Arapça.

¹⁰⁹ Mülemma.

¹¹⁰ Mülemma.

¹¹¹ Bunun son beyti mev'ize üslubundan uzaktır.

¹¹² Farsça divanın mukaddimesindeki "ciğerler yakan âşıkâne gazeller" vurgusu burada hatırlanmalı.

İki divanda da birer hammâmiye vardır. Fakat Farsçadaki Türkçedeki gibi realist diyebileceğimiz tasvirler yoktur.

Şair, Türkçede iki ramazannâme yazmışken Farsçada yazmamıştır.

Gazellerin Tertibi

Klasik edebiyatta divanlardaki gazeller umumiyetle beyitlerinin son harfine göre dizilir. Şairler, mükemmel bir divan meydana getirmek arzusuyla her harften en az bir şiirlerinin olmasına dikkat ederler. Fuzulî'nin Türkçe ve Farsça divanlarında mükemmel bir divanda olması gerektiği varsayılan 28 harfle yazılmış gazel vardır.¹¹³

Türkçe gazeller en fazla şu harflerle söylenmiştir:

Râ harfi 51 gazel

Yâ harfi 44 gazel

Mîm harfi 29 gazel

Nûn harfi 24 gazel

Elif harfi 23 gazel

Farsça gazeller ise en fazla şu harflerle söylenmiştir.

Mîm harfi 81 gazel

Dâl harfi 73 gazel

Tâ harfi 57 gazel

Elif harfi 49 gazel

Bu farklılıkların sebepleri şunlardır:

¹¹³ Aslında Türkçe divanda “pe” ve “çîm” harfleriyle de gazeller vardır. Fakat bunlar yazmalarda “be” ve “cîm” harfleriyle olan gazeller arasında yazılıdır. Halbuki Nevâî, Garâibü's-sıgar divanını 32 harf üzere tertip etmiştir.

Farsçada elif harfinin çokluğu Farsça “را” ekinden, Türkçede ise şahıs zamirlerine gelen datif ekinden kaynaklanmaktadır.¹¹⁴

Farsçada “م” harfinin çokluğu Farsçada fiillerin sonuna gelen “م” birinci şahıs ekinden kaynaklanmaktadır. Türkçede ise fiillere gelen birinci şahıs ekinin yanında isimlere gelen birinci şahıs iyelik ekinin de tesiri vardır.

Farsçada “ت” harfinin çokluğu “است” ekinden kaynaklanmaktadır.

Türkçede râ harfinin çokluğu geniş zaman ekinin kullanımından kaynaklanmaktadır.

Gazellerin sıralanmasında harflerden sonra, gazelin türü de bir kıstas olabilmektedir. Bir harfteki gazeller çoğunlukla dağınık şekilde bulunmakla beraber şairler, söyledikleri dinî muhtevalı şiir varsa bunları başa almaya özen gösterirler. Fuzulî, Türkçe divanına tasavvufî bir şiirle başlar. Bunu takip eden üç gazel tevhid ve münacattır. 5. ve 6. gazeller ise na'ttır. Ayrıca “yâ” harfinin ilk gazeli tevhid ve münacat; ikinci gazeli na'ttır. Farsça divanda da benzer bir durum vardır. Buradaki ilk üç gazel tevhid ve münacattır. 4. gazel ise na'ttır. Bunlardan başka Farsça gazelerde “te” harfinin ilk iki gazeli, “vâv” harfinin ilk iki gazeli ve “he” harfinin ilk gazeli de na'ttır.

Divanının baş taraflarına aldığı şiirlerin seçiminde özen gösteren Fuzulî'nin, iki divanının son gazellerindeki tercihinde de aynı hassasiyeti gösterdiğini söyleyebiliriz. Türkçe divanının sonuna aldığı gazel,

Gönül yetdi ecel zevk-i ruh-ı dil-dâr yetmez mi

Ağardı mûy-ı ser sevdâ-yı zülf-i yâr yetmez mi (289.1)

matlayla başlar. İhtiyarlığında yazdığı anlaşılın gazelde, ömrünü yanlış yolda sarfettiğinden bahsedip sonunda,

¹¹⁴ Eski harflerle datif eki çoğunlukla ◦ harfiyle gösterilmekle beraber şahıs zamirlerine geldiğinde ا harfiyle gösterilir: مكا، سكا، آكا .

Fuzûlî dime yetmek menzil-i maksûda müşkildür

Dutan dâmân-ı şer'-i Ahmed-i Muhtâr yetmez mi (289.7)

diyerek Hz. Peygamber'den şefaât ister.

Farsça divanının son gazeli de Türkçedekini hatırlatır bir üslupla yazılmıştır.

Matla beyti:

چند ای دل نامهء وصف بتان املا کنی

ذکر خوبان پری رخسار مه سیما کنی¹¹⁵ (5.1)

Bununla beraber,

شد فضولی شیوهء رندی مکرر بعد ازین

به که طور تازهء طرز نوی پیدا کنی¹¹⁶ (408.7)

makta beytinden de anlaşılacağı üzere belirgin bir dinî muhteva taşımamaktadır.

¹¹⁵ Ey gönül, daha ne kadar güzellerin (putların) tavsifi hakkında eserler yazacak, ay yüzlü, peri yanaklı güzelleri zikredip duracaksın? (Ali Nihad Tarlan, *Fuzulî'nin Farsça Divanı (Tercümesi)*, İstanbul, 1950, s. 183.)

¹¹⁶ Fuzulî, rindane şiir tarzı usanç verdi. Sen taze bir tavır, yeni bir tarz vücuda getirsen fena olmaz. (a.g.y.)

BÖLÜM II

ARUZ

2.1. TARİFİ VE TARİHÇESİ

Aruz vezni, kafiye ile beraber klasik nazmın temelini oluşturur. Kısaca, nazımda kapalı ve açık yahut uzun ve kısa hecelerin belli bir düzen içinde sıralanması demektir. Arap edebiyatında doğan aruz ilk defa İmam Halil (ö. 791) tarafından sistemleştirilip ilim haline sokulmuştur. İranlılar, İslamî devrede aruzu kendi şiirlerine tatbik etmişlerdir. “İran nazmında aruzun uğradığı iki mühim değişiklik, diğer tali farkların da temelini teşkil eder. Bunlardan biri Arap nazmındaki beytin yerini İran ve Türk nazımlarında mısraın alması, diğeri klasik Arap şiirinin en önde gelen beş bahrinin kullanılmaması, bu seçişle başlayan teşebbüslerin yeni bahirler, yeni vezinler aramaya doğru gelişmesidir.”¹¹⁷

İslamiyetten önceki Türk vezni, hece vezni dediğimiz, aruzdaki gibi hecelerin keyfiyetine değil, kemmiyetine dayanan bir vezindi. Türkler, İslam medeniyeti dairesine girdikten sonra Farslardan aruz ve nazım şekillerini de aldılar. İslamî devrede aruzla yazılan ilk eserlerde aruzun heceye de uyan vezinlerinin tercih edildiği gözlenmektedir. Mesela bu devreye ait elimizdeki ilk tam eser olan *Kutadgu Bilig* (1069/70) aruzun “fe’ülün fe’ülün fe’ülün fe’al” vezniyle yazılmış olmakla beraber aynı zamanda Türk şiirinde en çok kullanılan hece vezinlerinden olan on birli hece veznine de uymaktadır.¹¹⁸

¹¹⁷ Nihad Çetin, “Aruz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 3, İstanbul 1991, s. 432.

¹¹⁸ Nihad Çetin, a.g.e., s. 433.

Aruzun İnan edebiyatında aldığı klasik Şekil, 13. asrın ilk yarısında Şems-i Kays tarafından *el-Mu'cem fi me'âyiri eş'âri'l-'Acem* adlı eserinde ortaya konulmuŐtur. "Şems-i Kays, Acem Şiiri işin kurduŐu sistemi... esas itibariyle Araplardan almakla ve onların terminolojisini kullanmakla beraber bu iki aruz arasındaki ayrılıkları, İnan zevkinin yarattıŐı hususiyetleri tesbit etmiş, eski nazariyecilerin Şairler tarafından kullanılmayan birtakım icatlarını tenkidden ŐekinmemiŐ ve bir kelime ile, edebi realiteye başlı kalarak, onu sistemleŐtirmiŐtir."¹¹⁹ Buna mukabil Tũrk edebiyatı mũellifleri aruzda sadece Arap ve bilhassa Fars mũelliflerini tercũme etmekle yetinmiŐlerdir.¹²⁰

2.2. KLASİK EDEBİYATTAKİ FÂRİSÎ EDÂ

Aruz, edebiyatımızın farklı devrelerinde, farklı kollarında birbirinden ayrı vecheler almıştır. Bu ayrıma dikkat edilmediŐinden, gũnũmũzde klasik edebiyat eserlerini modern edebiyatın zevkiyle deŐerlendirmek hatasına dũŐũlebilmektedir. Aruz TũrkŐeye aykırı bir vezin olduŐu işin divan edebiyatında sũrekli vezin kusurları iŐlendiŐi, bu kusurların ancak yakın devirde Tefvik Fikret, Mehmed Akif gibi Şairlerle beraber ortadan kalktıŐı Şeklinde Őzetlenebilecek yaygın kanaate zıt bir gũrũŐũ Yahya Kemal bir makalesinde Şu Şekilde ifade etmektedir:

"Cedlerimizde edebî TũrkŐe'si, Fârisî zevkinde husũsî bir TũrkŐe'ydi; o husũsî lisanda her TũrkŐe kelime dahi Fârisî kıyâs olunurdu. LehŐemizde iki mũteharrikle telaffuz olunan paşa kelimesini onlar, Fârisî bir kelime gibi iki memdudla Őũylerlerdi: hâŐâ vezinde pâŐâ gibi. Buna kıyasen bũtũn TũrkŐe kelimeler sarf itibariyle TũrkŐe fakat zevk itibariyle Farisi telakki edilirlerdi, hatta eski Şairin TũrkŐe kelimeyle izâfet-i Fârisiyye yapmaktan ŐekinmediŐi de olurdu. Bugũnkũler zannediyorlar ki cedlerimiz aruzla yerli TũrkŐeyi konuŐmaktan âcizdiler; fakat onların edebî lisânı Şiirde ne ise nesirde de o idi. Cedlerimiz kendi edebî

¹¹⁹ Fuad Kŕprũlũ, "Aruz", *Edebiyat Araştırmaları*, s. 333.

¹²⁰ Fuad Kŕprũlũ, a.g.e., s. 339.

lisânlarıyla aruzu fevkalade iyi kullanıyorlardı... İlk defa olarak Tevfik Fikret'in lisânında **Fârisî edâ** zail olur ve yerine yerli lehçe geçer."¹²¹

Yahya Kemal bu makalede yazdıklarını Lale Devrinin bir güzelini tavsifinde söylediği gazelinin bir beytinde de ifade etmiştir. Burada "edâ" kelimesi yerine "şîve" kelimesi geçer:

Lisânı **şîve-i Şîrâz**dan nümûne idi
Acem-perestî-i Rûmun imâle devrinde¹²²

Şiirimizin vezni üzerine ilk defa görüşler serdedilmeye başlandığı Tanzimat sonrası dönemde aruz ile "Fârisî edâ" yahut "Fârisî şîve" tabirlerinin sıklıkla bir arada kullanıldığını görmekteyiz.¹²³ Biz burada örnek olarak Ziya Paşa'nın Harâbât mukaddimesindeki şu beyitleri aktarıyoruz:

Ettim şu'arâ-yı Rûmu tahkîk
Âsâr u zamânlarıyla tatbîk

Gördüm olmuş halef selef hep
Îrân şu'arâsına halef hep

Evvel söze başlamış Nevâyî
Taklîd ile **Fârisî edâyi**

Gelmiş şu'arâ-yı Rûm-pîşîn
Kılmış o edâda vezni tâ'yîn¹²⁴

Manastırlı Faik'i, "Arûz-ı Türkî"yi yazmaya teşvik ederek hece vezni üzerine ilk kitabın yazılmasına vesile olan, "Belâgat-i Osmâniyye" ve "Kavâ'id-i Osmâniyye"

¹²¹ Yahya Kemal, *Edebiyâta Dâir*, İstanbul 1971, s. 124,125.

¹²² Yahya Kemal, *Eski Şiirin Rüzgârıyla*, İstanbul 1974, s. 31.

¹²³ Bu dönemki yazılar için bizim de bu çalışmada çokça istifade ettiğimiz şu esere bakılabilir: Hasan Kolcu, *Türk Edebiyatında Hece-Aruz Tartışmaları*, Ankara 1993.

¹²⁴ Ziyâ Beyefendi, *Harâbât*, İstanbul 1291, rakamsız sahife (mukaddimenin 5. sahifesi).

kitaplarının müellifi büyük tarihçi Ahmed Cevdet Paşa, “Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ”sında geleneğin Osman Gazi’ye atfettiği hece vezniyle yazılmış bir manzume dolayısıyla vezin bahsi hakkında çok mühim mütalalarda bulunur:

“İlm-i arûzun vâzı’ı olan İmam Halîl bu fenni eş’âr-ı Arabın taktî’i için îcâd eylemişti. Sonra şû’arâ-yı İrân anın vaz’ etmiş olduğu ıstılâhâtı ahz ile evzân-ı Fârisiyye hakkında bir fenn-i arûz yaptılar. Lâkin hakikat-i hâlde arûz-ı Arabî ile arûz-ı Fârisî başka başka bir fendir ve lisân-ı Arabîde medd-i maksûr ve kasr-ı memdûd câiz değildir. Fakat kâfiyesi medd ü işbâ kılınır. Fârisîde ise her kelimenin âhiri medd ü işbâ’ olunabilir. İki lisânın evzâ’ı ona göre vaz’ olunmuştur.¹²⁵ Ammâ lisân-ı Türkîde aslâ med yoktur. Elif, vâv, yâ ancak alâmet-i hareke olmak üzere kullanılırlar. Telaffuzda medd ü işbâ’ olunmazlar. Lisân-ı Türkînin seciyye-i mahsûsası budur. Binâenâlâzâlik eş’âr-ı Türkiyye, evzân-ı Arabiyye ve Fârisiyyeye tatbîk olunamazlar. Şû’arâ-yı Rûm ise eş’âr-ı Osmâniyyede **evzân-ı Fârisiyyeyi** iltizâm etmekle kelimelerin evâhirinden başka evâilini bile med eylemeğe mecbûr oldular....

Allah adı olsa her işin öni

Hergiz ebter olmaya anın sonı

beyti... arûz-ı Fârisî üzere taktî’ olunacak olduğu takdîrde lafzâ-ı celâlin meddi kasr ve “adi” kelimesinin evvel ve âhiri ve “işin” ve “anın” lafızlarının evvelki harekeleri ve “olmaya” kelimesinin âhiri med olunmak lazım gelir ve bu sûrette lisân-ı Türkînin lehcesi bozulur. Şû’arâ-yı Rûm ise sonraları şî’rlerinde hep elfâz-ı Arabiyye ve Fârisiyyeyi isti’mâl etmekle **eş’âr-ı Osmâniyye bütün bütün eş’âr-ı Fârisiyye tarzına dökülmüştür.**¹²⁶

Cevdet Paşa’nın bu yazdıklarından şu sonuçları çıkarabiliriz:

1. Arap aruzu ve Fars aruzu birbirinden önemli ölçüde farklıdır.

¹²⁵ Cevdet Paşa’nın burada kısaca temas ettiği Farsçada şairlere tanınan “cevâz-ı edebî”nin genişliği konusu üzerine Veled Çelebi’nin şu sözlerini de aktarıyoruz: “... Acemler ise şiir hatırı için imale, med, kasır ve saireyi hoş görüp muhill-i fesahat addetmeyerek şiir söylemeyi hayli teshil etmişlerdir. Bu cihetle, Fârisî şiir lisanıdır deniliyor. Şâhenşâh, üftâde, hurşid gibi bir çok kelimâtın bir çok surette kiraatinin tecvizi, zarureti-i vezin ilcasıyla olup badehu bazıları nesirde istimal olunmuştur. Fârisî’de lafzen, mânen bir çok tagyirât tecviz edildiği görülür. Tabii söze hiç benzemeyecek surette kelimât ve edevâtın takdim ve tehirini dahi şiir icab ettirmiştir.” (Hazîne-i Fünûn’un 16. Teşrinievvel 1309 tarihli sayısından naklen: Çankırı’lı Ahmet Talat, *Türk Şiirlerinin Vezni*, İstanbul 1933, s. 67.)

¹²⁶ Ahmed Cevdet, *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ*, İstanbul 1331, s. 986,987.

2. Türkler, Fars aruzunu almışlardır.

3. Fars aruzunu alan Türkler edebî lisanlarını da Farsa uydurmuşlardır.¹²⁷

Fars şivesini taklit etmenin lisanımız üzerindeki müsbet veya menfi etkileri bu çalışmanın konusu değildir. Bizim burada asıl belirtmek istediğimiz husus ortada şuurlu bir taklidin olduğu, dolayısıyla bu manzumelerin ilmî bir incelemesinde şimdiye kadar yapıldığı gibi günümüzün değil, dönemin zevk ve efkârı zaviyesinden konunun ele alınmasının gerekliliğidir.¹²⁸

2.3. ARUZ - İMLA İLİŞKİSİ

Fuzulî'nin şiirlerinde aruz konusuna geçmeden önce aruzla alakalı mühim bir meseleye çok kısa bir şekilde temas etmek istiyoruz. İmam Halil'in kurduğu aruz sistemi kulaktan çok göze, kelimelerin yazılış şekline dayanmaktaydı. Bu durum, aruzun, uzun bir müddet istikrarlı bir imlaya kavuşamayan Türkçeye tatbikinde müşküller ortaya çıkmasına sebebiyet verdi.¹²⁹ Bunun en önde gelen sonucu şairlerin imla harfleri olan “elif”, “vâv”, “yâ” harflerini med harfi hükmüne koymaları oldu. Bundan başka, imale yapmak isteyen bir şair, kelimenin yaygın imlasını bozma hakkına bile sahipti.¹³⁰ Mesela: “kapu” kelimesinin “قبو” veya “قاپو” şeklinde yazıldığına ve ilk hecesinin uzun veya kısa okunduğuna rastgelinebilmektedir. Yahut yaygın olarak “سكا” şeklinde yazılan “sana” kelimesi, “ساکه” şeklinde yazılıp “sâna” şeklinde telaffuz edilebiliyordu. Bilhassa aşağıda göreceğimiz, Türkçe kelime ve

¹²⁷ Bu taklitle beraber tabii ki kullanılan dil son tahlilde Türkçedir. Dolayısıyla Türk edebiyatı geleneğinin izleri şu veya bu nisbette mevcuttur. Bu konuda yapılmış bir araştırma için bkz. Tunca Kortantamer, “Türk Şiirinde Ses Konusunda ve Ses Gelişmesinin Devamlılığı Üzerine Genel Bazı Düşünceler I”, *Eski Türk Edebiyatı Makaleler*, Ankara 1993, s. 273-336.

¹²⁸ Nihad Sami Banarlı da eserinde Divan şiirindeki aruz kullanımının bu zeminde mütalaa edilmesi gerektiğini söylemektedir. Bkz. Nihad Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Târîhi*, İstanbul 1971, s. 158-160.

¹²⁹ Nihad Çetin, “Aruz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 3, İstanbul 1991, s. 433.

¹³⁰ Bu durumdan ilk bahseden makale görebildiğimiz kadarıyla Ali Nihad Tarlan'a aittir: bkz. Ali Nihad Tarlan, “Bir İmla Hususiyeti”, *Türkiyat Mecmuası*, c. 3, İstanbul 1935, s. 229-232.

eklerdeki imale bahsinde, bu imla vak'asının büyük dahil olduğunu unutmamamız gerekir.¹³¹

2.4. MED

Bir uzun ünlü ve ünsüz ile yahut iki ünsüzle biten kelimeler kendilerinden sonra ünsüzle başlayan bir kelime gelirse bir uzun bir kısa hece değerinde okunur. Kendilerinden sonra gelen kelime ünlüyle başlıyorsa meddin yapılp yapılmayacağı şairin ihtiyarındadır. Uzun ünlüden sonra gelen ünsüz, “nûn” ise med yapılmaz.

Farsçada:

گر قصد دل و دین فضولی کند آن بت

ناصر مده آزار مکن منع خدا را (27.7)

Türkçede:

Her zamân **manzûr** bir şûh-ı sitem-gerdür mana

Handa olsam bir belâ Hak'dan mukarrerdür mana (14.1)

Vasl kadrin bilmedim firkat belâsın çekmedin

Zulmet-i hecr itdi çoh târîk işi rûşen mana (12.4)

Med, klasik nazmın belki en farik vâfıdır.¹³² Meddin yapılmaması çok büyük bir kusur kabul edilir.

¹³¹ Bizim burada pek üzerinde durmayacağımız bu konu için, konuyla alakalı pek çok çalışmayı toplayan, yakın zamanda yapılmış şu yayına bakılabilir: *Turkish Studies*, c. 3, sy. 6, 2008.

¹³² Aruzla yazılan ilk Türkçe eserlerde, Divan şiirinin hazırlık safhası sayabileceğimiz döneminde yahut sonraki dönemin ikinci sınıf şairleri veya aruzla da şiir söyleyen halk edebiyatı şairlerinde med konusunda klasik çizgiden ayrılıklar gözlenmektedir. Cem Dilçin'in med konusunda yazdığı “11. Yüzyıl Türk Şiiri ve Aruz” makalesindeki şu cümleleri de bunu doğrular niteliktedir: “*Kutadgu Bilig*, *Dîvânu Lugatî't-Türk* ve *Atabetü'l-Hakâyık*'ta tam bir tutarlılık içerisinde hiç med kullanılmamıştır. 15. yüzyıla kadar uzanan dönem içerisinde bu

Fuzulî’de yapılması gereken yerde meddin yapılmadığı, yani zihafa gidildiği çok enderdir. Bunlar tespitimize göre Farsça ve Türkçe divanlarındaki bütün gazellerinde yalnız birer keredir.

Farsçada:

ای بسته دانش تو زبان سؤال ما

نا کرده شرح پیش تو معلوم مآل ما (3.1)

Türkçede:

Ey Fuzûlî kalmışam hayretde bilmen n’eyleyem

Devr zâlim baht **nâ-fercâm** taleb çoh ‘ömr az (114.7)

2.5. İMALE

Aruzda, normalde kısa okunması beklenen bir heceyi uzun okumaya “imale” denir. Farsçada bizim anladığımız manada imale terimi yoktur.¹³³ Fars edebiyatında bazı heceler hem kapalı hem açık okunmaya müsait heceler olarak görülür.¹³⁴ Fuzulî’de gördüğümüz imaleleri, ilk önce Farsça ve Türkçede müşterek olanlar, sonra Türkçeye mahsus olanlar şeklinde iki kategoride inceleyebiliriz.

eserlerden sonra yazılan kimi eserlerde de meddin ya hiç kullanılmadığı ya da tek tük kullanıldığı açıkça görülmektedir.” (Cem Dilçin, “11. Yüzyıl Türk Şiiri ve Aruz”, *Divan Şiiri ve Şairleri Üzerine İncelemeler*, İstanbul 2011, s. 390) Yalnız makaledeki şu hükme katılmıyoruz: “Fuzulî’nin yaptığı medlerin büyük çoğunluğu veznin açık hecesini doldurmak amacıyla değil, duygu ve düşünceyi vurgulayıp pekiştirmek, bunlara öncelik verip önem kazandırmak ya da meddin üzerine geldiği kavramları büyüklük, küçüklük, çokluk, azlık, iyilik, kötülük, uzunluk, kısalık... gibi nicelik ve nitelik yönlerinden ‘abartmak’ amacıyla yapılmış birer ses sanatıdır.” (Cem Dilçin, a.g.e., s. 387) Med, klasik edebiyat şairinin tercihi değil, yukarıda zikrettiğimiz şartlar altında yapması *gereken* bir ses hadisesidir. Dolayısıyla bir kelimedeki medle şairin bir manayı vurgulamak istediğini söylerken ihtiyatlı olmak gerekir.

¹³³ Farsçadaki imale terimi için bkz. s. 60.

¹³⁴ Finn Thiesen, *A Manual of Classical Persian Prosody*, Wiesbaden 1982, s. 23.

iki Dilde de Müşterek Olan İmâleler

1) İzâfetlerde: En çok imale yapılan yerdir.

Farsça divanında:

شب معراج تعظیم تو ثابت گشته بر انجم

(4.2) بچرخ آورده ذوق پای بوست عرش اعظم را

مکش بر دیده ای خورشید خاک آن کف پا را

(6.1) مکن با خاک یکسان توتیای دیدهء مارا

Türkçe divanında:

Kâr-ger düşmez **hadeng-i ta'ne-i** düşmen mana

Kesret-i peykânun itmişdür demürden ten mana (11.1)

Zâhidâ sen kıl teveccüh **gûşe-i** mihrâba kim

Kible-i tâ'at **ham-i** ebrû-yı dil-berdür mana (15.6)

2) Atıf vav'larında

Farsça divanında:

غبار رهگذارم کرد شوق امید آن دارم

(10.2) که گاهی خیزم و گیرم رکاب شهسوارم را

بر رهش بنشسته ام چون کودکان چابک سوار

(16.5) در رسد با جلوه و ازخاک بر دارد مرا

Türkçe divanında:

Menüm tek hiç kim **zâr ü perîşân** olmasun yâ Rab
Esîr-i derd-i 'ışk u dâğ-ı hicrân olmasun yâ Rab (30.1)

Şerbet-i la'lün ki dirler Çeşme-i Hayvân ana
Ol virür cân dem-be-dem **uşşâka vü men** cân ana (10.1)

3) Hâ-yı Resmîyelerde

Farsça divanında:

Farsça gazellerde yalnız ilk 50 gazelde 12 örneği vardır.

چو غنجه صد گره دارد دل از غم وین غم دیگر
که دوران در گشاد هر گره دارد تعلل را (19.5)

رخت کرده شب معراج را از روز روشنتر
ز اشهب بگذرانده عزم اقبال تو ادهم را (4.3)

İlk elli gazelde bu tür imalenin bulunduğu beyitler: 4.1, 7.2, 10.4, 13.1(2), 14.5, 47.2, 49.3, 51.5

Türkçe divanında:

Bütün Türkçe gazellerde bu tür imaleler tespit edebildiğimiz kadarıyla 10 tanedir.

Kemal-i hüsn virüpdür şarab-ı nâb sana
Sana helâldür ey **muğbeçe** şarâb sana (18.1)

Taleb-gâr-ı visâlem müjde-i vaslun diriğ itme
Kim ol **müjde** ferah-bahş-ı dil-i endûh-gînümdür (102.5)

Fuzûlî hasteye düşmen sözüyle döst cevri eyler
Zihî **sâde** mu'âriz kavli bühtân olduğın bilmez (116.7)

Eger cân almak istersen tenümden tîgüni kesme
Ki **pejmürde** nihâle virmeyince su semer virmez (117.4)

Gelür ol serv-i sehî ey gül ü **lâle** açılun
V'ey meh ü mihr çihun kudrete nezzâre kılun (159.1)

Gamundan başa dün hasret eliyle ol kadar urdum
Ki subh olunca **mürde** cismümi toprağa tapşurdum (190.1)

Murâd-ı hâtırun ger müşkil olmakdur işüm olsun
Ne **çâre** geçmek olmaz hâtır-ı müşkil-pesendünden (218.3)

Şahid-i maksad nevây-ı çeng tek **perde**-nişîn
Sâgar-ı 'işret habâb-ı sâf-ı sahbâ tek nigûn (232.8)

Çeker min **dâ'ire** çevremde hırz için sirişkümden
Hamîde kaddümün bî-hûde çizginmez bu pergârı (270.3)

Görüldüğü gibi bu imale Türkçe gazellerde daha az tercih edilmektedir.
Ayrıca belli kelimelere mahsus olmayıp herhangi bir kelimedede yapılabilmektedir.

İkilemelerde: Hâ-yı resmîyelerde yapılan imalenin bir alt kategorisi olarak kabul edilebilir. Bir uzun bir kısa heceli kelimelerden oluşan ikilemelerde ikinci kelimenin sonundaki ünlünün uzatılmasıyla yapılır.

Farsça divanında:

شنیده صبحدم از جور گل افغان بلبل را

بدندان پاره پاره ساخته شبم تن گل را (13.1)

نی دل و دین ماند نه صبر و شکیبایی مرا

رفته رفته جمع شد اسباب تنهائی مرا (28.1)

Türkçe divanında: Türkçede hâ-yı resmîyelerdeki imaleler çoğunlukla bu şekildedir. Toplam 33 defa geçer.

Lahza lahza lebün anup idicek efgânlar
Katre katre saçılır dîdelerümden kanlar (67.1)

Cür'a cür'a mey içüp zîb-i cemâl arturdun
Zerre zerre gözümün nûrını eفزûn itdün (166.6)

Boyanup kana olmuş **pâre pâre** güller a'zâsı
Meger hancer çeküp sen serv tek çıhdun gülistâne (251.6)

Geçtiği diğer beyitler:

katre katre: 23.2, 67.2, 81.3, 86.3, 113.6, 129.6, 266.6

lahza lahza: 45.8, 67.1, 86.3, 124.5, 195.2, 235.7, 249.3, 263.2

pâre pâre: 7.5, 129.6, 224.2, 245.6, 263.2

zerre zerre: 124.5, 171.2, 237.1, 257.1, 274.3

tâze tâze (54.2, 65.6), herze herze (284.6), dâne dâne (286.9)

Fuzulî, bu imaleyi âhengi artırmak için pek çok defa beytin iki mısraında da ve mısraların başında kullanmıştır.

Türkçeye Has İmaleler

İmale bahsinde en tartışmalı konu Türkçe kelime ve eklerde yapılan imalelerdir. Çoğunlukla kusur sayılır. Bazan ise mübah olduğu, hatta büyük şairlerin elinde meziyete bile dönüştüğü söylenir.¹³⁵ Fakat konu üzerinde ciddi bir çalışma henüz yapılmamıştır. Bir deneme mahiyetinde, Fuzulî'nin gazellerinden yola çıkarak Türkçeye has olan imaleleri şu şekilde tasnif edebiliriz:

¹³⁵ Mesela İsmail Habib imaleleri “koyu” ve “hafif” diye ayırdıktan sonra bir de şairin sanat gösterdiği “edali” imalelerden bahseder. Fakat bu ayrımlar için objektif kıstaslar zikretmeyip bunu okuyucunun zevkine bırakır (İsmail Habib, *Edebiyat Bilgileri*, İstanbul 1942, s. 69).

1. **Kelimenin sonundaki eklerde:** En yaygın olanıdır. Çoğunlukla akkuzatif, lokatif, datif eklerinde yapılır. Kulağa tabii gelir.

Virmeyen cânın **sana** bulmaz hayât-ı câvidân
Zinde-i câvid **ana** dirler ki kurbândur sana (21.2)

Kilk-i kudret **levh-i sînemde seni** kılmış rakam
Eyleyüp mahbûblar mecmû'asından intihâb (27.6)

Gözde hûn-âlûde peykânun **hayâliyle** hoşem
Her **birî** gûyâ ki bir berg-i gül-i terdür **mana** (14.4)

Ol ki her sâ'at **gülerdi** çeşm-i giryânum görüp
Ağlar **oldı hâlüme** bî-rahm cânânnum görüp (36.1)

Ger **sana efgânumı** bî-hûde dirse müdde'î
Ol söze **dutma** kulağ men çekdüğüm efgâne dut (38.4)

Bu imalenin makbul oluşu ve divan şiirinin son zamanlarına kadar yapılmaya devam edilmesinde şu üç madde sebep farzedilebilir:

- Türkçede vurgunun çoğunlukla son heceye düşmesi,
- Bu tarz imalede kelimenin aslının bozulmaması, yalnız sonuna gelen ekin son sesinin uzatılması,
- Farsça'da ki hâ-yı resmîyelerde yapılan imale ile analogi.¹³⁶

¹³⁶ Bu, bir aruz kaidesini almak şeklinde veya zaten dillerin kendisinde var olan bir ses hadisesinin vezinde görünüşü şeklinde yahut her iki sebeple de olmuş olabilir. Farsçadaki, izafet kesresi ve atıf vav'ında yapılan diğer iki yaygın imaleyle beraber bu imalenin Türkçe kelimelerde yapılan imaleyle ilişkisinin incelenmesi icap eder.

2. **Kelimenin ortasındaki eklerde yahut bağlama ünlülerinde:** Üç imale arasında en az görüleni budur. Çoğunlukla “i” sesinde yapılır.

Çeşmüni ehl-i nazar **kasdına** ta’yîn eyleyen
Tîr-i gamzenden müheyyâ eylemiş esbâb ana (9.6)

Meni karârum ile koymaz oldun ey gerdûn
Yirîdür âhum ile virsem inkılâb sana (18.5)

Nihân **‘ışkumı** ma’lûm itse ‘âlem dûd-ı âhumdan
‘Aceb yoh kim gümân-ı genc ider halk ejdehâ görgeç (52.2)

3. **Kelimenin kökünde:** Bu imaleyle sık karşılaşılır. Kelimenin aslı bozulduğu için rahatsızlık uyandırır. Fakat bu, Divan Şiiri’nin şivesi olup kişi bu şiirle ünsiyet ettikçe ona tabii gelir.

Edebiyat araştırmacılarımızın, şairin vezne uydurmak için istediği kısa sesi uzun sese dönüştürdüğü şeklindeki görüşü tamamen doğru değildir. Fuzulî’nin şiirlerinde belli kelimelerin ısrarla uzun olarak okunduğu görülmektedir. Günümüzde bizi rahatsız etmekte olan bu imale türü artık bizim dilimizden kalkmış, Türkçe’deki asli uzun ünlülere dayanmaktadır. Yaptığımız inceleme sonunda bilhassa şu kelimelerin Fuzulî’nin dilinde uzun olduğu görülmektedir:

Vâr: 64 defa geçen kelime hep uzun olarak okunmuştur. Bunun 28’si medlidir.

Varumı fikr-i dehânunla yoğ itdim kim kazâ
Beyle emr itmiş mana yohdan meni **var** eylegeç (51.4)

Senden itmen dâd cevrün **var** lutfun yoh diyüb
Mest-i zevk-i şevkunam birdür yanımda **var** yoh (61.2)

Bekâ mülkin dilersen **varunı** yoh eyle dünyâ tek
Etek çek gördüğünden âfitâb-ı ‘âlem-ârâ tek (156.1)

Geçtiği diğer beyitler:¹³⁷ 16.1, 16.7(m), 20.10(2-m), 31.3, 45.7, 55.7(m), 60.4(2-m), 60.7(m), 61.3(m), 61.7(m), 73.3(m), 75.3(m), 82.1(m), 84.7, 119.1(m), 120.3, 120.7(m), 122.1(m), 132.1, 132.6, 132.7, 139.7, 141.3(m), 147.2(2-m), 151.2(m), 154.1, 160.4, 162.1, 172.7, 178.3, 179.2(m) 181.6, 183.1(m), 186.2, 186.5, 189.1, 189.2(m), 189.5, 200.4, 207.2(2-m), 214.1, 218.4, 241.1, 245.2, 246.4, 256.3, 278.4, 278.7, 279.7, 285.4, 286.3(m), 286.4, 289.5(m), 291.2, 299.5(m)

Kan: 69 defa geçmekte ve her zaman uzun olarak okunmaktadır.

Dışledümse la'lün ey kanum töken kahr eyleme
Dut ki kan itdüm 'adâlet eyle kanı kana dut (43.2)

Kan yaşam kılmaz vefâ giryân gözüm isrâfına
Munca kim her dem ciger kanından imdâd eylerem (185.4)

Dutuşdum âteş-i dilden ciger kanına gark oldum
Egerçi bir şerâre oddur ol bir katre kandur bu (236.4)

Geçtiği diğer beyitler: 11.3, 28.1, 45.1, 77.1(2), 77.2(2), 83.3, 88.3, 90.3, 98.1, 103.3, 104.4, 105.1, 111.4, 112.5, 113.6, 116.1, 129.6, 134.4, 136.4, 151.6, 153.1, 166.2, 171.6, 175.2, 181.8, 192.4, 196.2, 197.1, 198.2, 199.5, 201.6(2), 207.6(2), 209.1, 211.5, 212.6, 221.1, 221.3, 222.3, 223.1, 224.4(3), 242.1, 251.6, 244.3, 246.5, 252.7, 254.1(2), 256.5, 257.2, 262.5, 266.2, 267.4, 282.3(2), 288.1, 294.5, 298.4

Su: 47 defa geçen kelime 42 defa uzun olarak okunmaktadır.

Safâ-yı cevher-i tîginden umma kâm ey dil
Sağınma su vire ey teşne ol serâb sana (18.6)

¹³⁷ Beyit numarasının yanında parantez içinde yazılan "m" kelimenin medli okunduğuna, rakam ise beyitteki kullanım adedine işaret etmektedir.

Dem-be-dem tahrîk-i tîginden bulur başlar safâ
Eyle kim **su** mevc urup zâhir kılur her dem habâb (31.2)

Hayâl-i 'ârızun cevân ider bu çeşm-i pür-nemde
Nicük kim mevclenmiş **su**da aks-i âfitâb oynar (70.2)

Geçtiği diğer beyitler: 27.3, 27.4(2), 29.4, 36.6(2), 44.3, 52.3, 62.3, 81.3, 83.5, 117.4, 117.7, 118.3, 133.6, 157.5, 160.1, 178.2(2), 182.7(2), 182.9(2), 223.2, 228.4, 230.1, 230.3, 232.6, 239.7 241.2, 242.1, 242.5, 252.4, 252.5, 255.5, 257.2, 264.5(2), 296.1
İmalesiz olarak geçtiği beyitler: 23.2, 27.3, 171.4, 252.5, 295.2

Bu zikredilen üç kelime de Eski ve Orta Türkçede uzun olan kelimelerdir.¹³⁸

Yukarıda zikredilen kelimeler dışında da çoğunlukla uzun okunan kelimeler bulunmakla beraber bunların kullanım adedi o kadar fazla olmadığından kesin bir sonuç veremeyeceğini düşünerek yukarıya almadık. Bunlar arasında “ay”(14 defada 13 kere uzun), “ad” (9 defada 8 kere uzun) kuvvetle muhtemel uzundur.

Bir istisna olarak ikinci hecesi genellikle uzun okunan bir kelitemiz de vardır:

Toprak: 17 defa geçen kelimenin ikinci hecesi 16 defa uzun okunmuştur. Bunların ikisi medlidir.

Gehî **toprağ**a eyler hikmetün min meh-likâ pinhân
Gehî sun'un kılur **toprağ**dan min meh-likâ peydâ (4.5)

Dutar olsam ne 'aceb mey eteğin dürd-sıfat
Eyleyüpdür nice **toprağ**ı bu iksîr tılâ (23.5)

¹³⁸ Bkz. Talat Tekin, *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler*, Ankara, 1995. Ayrıca Türkçedeki aslı uzun ünlülerle imale ve meddin alakası üzerine yapılmış şu iki çalışmaya bakılabilir: Bernt Brendemoen, “Osmanlı ve Çağatay Şiirinde İmale ve Aslı Uzun Ünlüler”, *Uluslararası Türk Dili Kongresi 1992 (26 Eylül 1992-1 Ekim 1992)*, Ankara 1996, s. 435-456; Hakan Taş, “Klasik Türk Şiirinde Türkçe Sözcüklerde Med”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, sy. 19, İstanbul 2008, s. 143-156.

Tökdükçe kanımı ohun ol âsitân içer
Bir yirdeem esîr ki **toprağı** kan içer (77.1)

Geçtiği diğer beyitler: 29.1, 47.6, 78.6, 175.2, 184.1, 190.1, 190.6, 192.6, 210.7(2), 220.3, 231.1(m)

İmalesiz geçtiği beyit: 159.3

Farsça ve Türkçe divanların ilk 50 gazelinde toplam 360'ar beyitte yaptığımız bazı istatistikleri yararlı olur ümidiyle buraya naklediyoruz.

İmale sıklığı

İki divanın ilk 50 gazelinde, toplam 360'ar beyitte Farsça divan'da 512 imale, Türkçe divan'da 766 imale yapılmıştır.

Farsça izafet terkibi adedi

360'ar beyitte yaptığımız tespite göre Farsçada:

484 tane iki kelimelik,

127 tane üç kelimelik,

13 tane dört kelimelik terkip kullanılmıştır.

Türkçede ise:

374 tane iki kelimelik,

69 tane üç kelimelik,

4 tane dört kelimelik terkip kullanılmıştır.

Burada, Farsçada izafetlerin fazlalığını sağlayan, Türkçede yapmak mümkün olmayan *خیال آن پری , دیدار تو* gibi terkiplerdir. Bunları istatistikten düşürürsek sayılar birbirine oldukça yakınlaşacaktır.

Farsça atıf vav'ı adedi

Yine bu 360'ar beyitte Farsça divanda 57, Türkçe divanda ise 63 adet atıf vav'ı geçmektedir.

Türkçeye yabancı unsurlar olan Farsça izafet terkipleri ve atıf vav'larının, Türkçe divanda kullanım sıklığıyla Farsçadaki arasında büyük bir fark yoktur. Bu sayede Türkçe şiirin şivesini Farsça şiire yaklaştıran şair, daha rahat imale yapabilme imkanı da kazanmıştır.

2.6. ZİHAF

“Zihaf”ın klasik literatürdeki manası aruz tef'ilelerinde meydana gelen değişikliklerdir. Fakat sonraları, Türkçede, normalde uzun okunması beklenen bir heceyi kısa okumaya zihaf denmeye başlanmıştır.¹³⁹ Fuzulî'de karşılaştığımız bu tür okumaları aşağıdaki şekilde tasnif edebiliriz:

- 1) Sakin yâ ile biten kelimeler terkibe girince yâ'da zihaf yapılabilir.

Farsçada:

چو گيرم کاکلش را تا کشد سوی خودم آن مه

(13.2) بقصد دوری من می گشاید عقد کاکل را

شبی آمد بخوام یار و برد از دیده خوابم را

(26.1) سبب آن خواب شد بیداری چشم پر آبم را

¹³⁹ M. A. Yekta Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi Biçim - Ölçü - Kafiye*, İstanbul 2010, s. 215.

Diğer örnekler: 9. gazelin kafiyeleri, کمّی لطف تو (15.3)، گزفتاری شیرین دهنان (15.5)،

روزئی گردون (53.2)، عاشقیء ما (45.4)

Türkçede:

Hücûm-ı gamda mana anı itdi zevrak-ı mey
Kim itmedi anı tûfân olanda **keşti-i Nûh** (57.3)

Câm dut dir **sâkî-i gül-çehre** zâhid terk-i câm
Ey gönül fikr eyle gör kim hansıdur dutmalı pend (63.6)

Diğer örnekler: vâdî-i vahdet (1.3), münhî-i ma'rifet (5.5), bâkî-i mu'ciz (6.4), sâkî-i dehr (23.4)

Yukarıda verdiğimiz Farsça örneklerde kısalan yâ harfi nisbet yâ'sı iken, Türkçe örneklerde kelimenin aslî harfidir. Fakat şair terkibe girdikleri vakit kısaltmak hususunda iki yâ arasında fark gözetmemektedir.

- 2) Sakin vav'la biten kelimeler, terkibe girince veya ünlü ile başlayan bir ek alınca vav'da zihafa gidilebilir. Bunun Farsça gazeller arasında pek çok örneği varken Türkçe gazellerde yalnız bir örneğini tespit edebildik.

Farsça örneklerden bazıları:

فغان که آرزوی وصل آن دو چشم سیاه

چو میل سرمه بخاک سیه نشاند مرا (8.2)

درین امید که صیدم کند سگ در او

هوس چون آهوی وحشی بسی دواند مرا (8.5)

تا کجا خواهد شکستم داد باز افکند دور

چرخ چون تیر از کمان ابروی جانان مرا (22.5)

بامیدی که جا در پهلپوش سازم شدم راضی

که ریزد خون من چون صید و بریندد بغتراکم (260.2)

Türkçede:

Ey ecel cân tama'ın kılma Fuzûlî'den kim

Bir kemân-**ebrya** çohdan anı kurbân itdi (282.7)

- 3) Bunlar haricinde özel isimlerin sonundaki sakin yâ'nın da kısaltılabildiği görülmektedir. Bunda, özel isimlerin tahrifinin, fesahati ihlal eden bir durum olarak görülmemesinin etkisi olduğu düşünülebilir.

Fuzûlî başına ol serv sâye saldı bu gün

'Ulüv-i rif'at ile yetmez âfitâb sana (18.7)

Dutmak diler **Fuzûlî** kapunda makâm lîk

Bu sırrı kimseye açabilmez nihân dutar (72.7)

Ey çerh kıl **Fuzûlî'nin** âhından ihtirâz

Kim bir gün itmeye yedi tâkunı ser-nigûn (231.7)

Kıl tefâhür kim senün hem var men tek 'âşıkun

Leylî'nün Mecnûn'ı Şîrîn'ün eger Ferhâd'ı var (75.3)

2.7. VASIL

Aruzla alakalı kitaplarda vasl, “ünsüzle biten bir kelimedden sonra ünlü ile başlayan kelime geldiğinde sondaki ünsüzün ikinci kelimenin başındaki ünlüye bağlanarak okunması” şeklinde tarif edilmektedir.¹⁴⁰ Fakat bu tarif sakın yâ ile biten kelimeleri dışarıda bırakmaktadır. Bu yüzden aslında vaslın mevcut olduğu yerlerde zihaf olduğu yanlışına düşülmektedir. Sakın yâ’da kısalma gibi görülen bu durumları üç madde halinde sıralayabiliriz.

- 1) Sakın yâ ile biten kelimelerden sonra ünlü ile başlayan bir kelime gelince sakın yâ harekeliymiş gibi kabul edilip sonraki kelimeye vasl edilebilir. Bu hadisede Arap harfleriyle olan imlanın belirleyiciliği vardır. Bunu fonetik bakımdan izah ederken iki ünlü arasına bir kaynaştırma ünsüzü olan “y”nin geldiğini söyleyebiliriz. Aşağıda zikredeceğimiz iki maddede de benzer durum vardır.

کس نیست که آیین جفا به ز تو داند

آیا ز که آموختی آیین جفا را (27.3) (آموختیآیین : âmûhti-y-âÿîn)

گرچه دارم جسمی از سودای زلفت ناتوان

من هلال اوج سودایم نه بینی کم مرا (39.5) (جسمیز : cismi-y-ez)

Türkçe gazellerde 30 örneği vardır.

Fuzûlî istemezem (:Fuzûli-y-istemezem) mesned-i Cem ü Cemşîd

Mana nişîmen-i devlet şarâb-hane yeter (82.7)

¹⁴⁰ Mesela: Haluk İpekten, *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, İstanbul 1994, s. 126.

‘İşk devrânı mana tapşurdi Mecnûn nevbetin
Hâlî olmaz (:Hâli-y-olmaz) nakş-ı erbâb-ı vefâdan bu bisât (140.4)

Sebkat itmişdi ciger kanı gözüm yaşına bir vakt
‘İşk hükm itdi yine **cârî ola** (:câri-y-ola) ‘âdet-i sâbık (151.6)

Diğer örnekler:

“Fuzûlî” kelimesinde: Fuzûli-y-ister (41.7), Fuzûli-y-oldu (57.7), Fuzûli-y-isteme (99.8), Fuzûli-y-âteş-i sûzâna (127.7), Fuzûli-y-olmaz (194.7), Fuzûli-y-eyledi (203.7), Fuzûli-y-illere (211.7), Fuzûli-y-âteş-i âhum (301.7), Fuzûli-y-itme (302.7)

“Hâlî” kelimesinde: hâli-y-olmaz (31.7), hâli-y-itmiş (78.4), hâli-y-olmak (87.7), hâli-y-olmaz (104.7), hâli-y-itdüm (125.6), hâli-y-itmişdür (290.5)

Diğer kelimelerde: câri-y-olmuşdur (62.2), sôfi-y-insâf (19.6), âri-y-olmak (88.7), bâki-y-olmaz (157.8), sâki-y-içürdün (167.3), gâhi-y-olsan (174.5), fâni-y-itme (178.5), pinhâni-y-odum (191.7), Leyli-y-itmektd (214.6), nebi-y-ol vakt (279.1), müstağni-y-özge (292.2)

Diğer şairler tarafından bu vaslın ne kadar kullanıldığını, belki kullanılıp kullanılmadığını tespit etmek zordur. Çünkü sakın yâ’dan sonra ünsüz geldiği durumlarda da yâ’da zihafa gittikleri nadir değildir. Fakat Fuzulî’de bu tür zihaf yukarıda belirttiğimiz gibi sadece dört tanedir. Bunlar da özel isimlere mahsustur.

Bu vaslın Fuzulî’de çok net biçimde uygulanmış olmasının Fars şivesinin onun üzerindeki tesirinden kaynaklandığı şüphesizdir.

- 2) Atif vav’ı sakın yâ ile biten kelimeyi takip ettiğinde iki türlü okunuş mümkündür: Vav ya ayrıca telaffuz olunur yahut kendisinden önceki yâ’yı zammeli okutur.¹⁴¹ Aşağıdaki zihafli durumlarda ise ikinci tür okunuş şarttır.

Ey Fuzûlî meze-i **sâkî yû** sahba bildün
Tevbe kıl tâ bilesen zerk ü riyâ hem ne imiş (131.5)

¹⁴¹ Muallim Naci, *Istılâhât-ı Edebiyye*, s.176.

Seyyid-i **Ebtahî yû ümmî yû** Mekkî yû zekî¹⁴²

Hâşimî vü Medenî vü Kureşî vü 'Arabî (279.2)

- 3) Sakin yâ ile biten kelimeler ünlü ile başlayan veya sadece ünlüden ibaret bir ek aldıklarında yâ'nın seslendirilip (harekelenip) kısaldığı görülmektedir. Fuzulî'nin gazellerine göre bu örnekleri üç grupta ele alabiliriz:
- a) Farsçada yâ-yı nisbetler kelime "م" eki aldıklarında kısalır.

ساقیا سرمستیم از نشأه جام تو نیست

اینچنین دیوانه سودای دگر دارد مرا (16.4)

کاش خون دیده بنشانند غبار هستیم

چند دارد گردباد آه سرگردان مرا (22.2)

گر گریزایم ز خود در دشت عزلت دور نیست

وحشیم جنس بنی آدم نمی باید مرا (29.2)

- b) Türkçede kelime birinci şahıs eki aldığıında sakın yâ'lar kısalabilir.

Miskîn **Fuzûlî'yem** ki sana tutmuşam yüzüm

Yâ bir kemîne katre ki 'ummâne yetmişem (187.7)

Sitemün daşıyle başı sınık bedeni şikeste **Fuzûlî'yem**

Bu 'alâmet ile bulur meni soran olsa nâm u nişânumi * (262.7)

¹⁴² Burada "Mekkî vü" şeklinde telaffuz mümkünse de önceki vav'lara ittibaen bu tellaffuz herhalde daha münasiptir. Burada şunu da belirtmeli ki sakın yâ'lar, sonrasındaki atıf vav'ı sebebiyle zammeli okunduğunda eğer yâ zihafa girmiyorsa dilin selikası icabı şeddeli okunur. Yukardaki örnekte "Mekkîyü" değil, "Mekkiyyü". Nasıl ki "Bâkî'ye" sözünü, "Bâkîye" değil, "Bâkiyye" şeklinde telaffuz ederiz.

N'ola ger oldıysa fânî Kûh-ken men **bâkiyem**
'İşka bizdendür bekâ yohdur yoğ olmak varumuz (120.3)

c) Türkçede yâ-yı nisbetler kelime datif eki aldığında kılalabilir.

Mesdüddur **Fuzûlî'ye** mey-hâneler yolu
Yâ Rab hidâyet eyle tarîk-i savâb ana (8.7)

Meyden egerçi tevbe virür il **Fuzulî'ye**
Ey serv sen kadeh sunar olsan revân içer (77.6)

Garaz **Fuzûlî'ye** ancak elünde ölmekdür
Velî muhâldür ol hem sen olıcak kâtil (176.7)

Ey söyleyen **Fuzûlî'ye** 'ışk içre sabr kıl
Söyle bu merhem ile kimün bitdi yaresi (299.7)

Hâk-i sâgar Cem ü Cemşiddür ey pîr-i mugân
Haber it **sakiye** kim dutmaya sâgar güstâh (59.2)

Gel harâbâta nazar **sâkiye** kıl kim yohdur
Ruh-ı sâf ü mey-i sâfında safâdan gayrı (272.3)

Nice hüsn ile seni **Leyli'ye** nisbet kıluyum
Bilmeyüp kardrümi terk-i men-i Mecnûn itdün (166.3)

* "Daşıyle" kelimesi, Akyüz'de vezne aykırı olarak "daşı ile" biçimindedir. Mısraın vezni "mütefâ'ilün mütefâ'ilün mütefâ'ilün mütefâ'ilün"dür.

2.8. TAHFÎF

Bazı Arapça kelimelerin şeddesi tahfif edilerek okunur.

Farsçada: Bilhassa خط¹⁴³ ve قد¹⁴⁴ kelimelerinde çok yapılmıştır. Bunlardan başka در حق ، در gibi bazı kelimeler...

بر یاد خطیش اشک روان ساز فضولی

زان سبزهء تر قطع مکن آب روان را (45.7)

هر لحظه ز من میرسد از چرخ بلایی

دامیست قد خم شده ام مرغ بلا را (27.6)

Türkçede: En fazla “hatt”¹⁴⁵ ve “dürr”¹⁴⁶ kelimelerinde tahfife gidilmiştir. Bundan başka “kad”, “hak”, “had” gibi kelimelerde de tahfif yapılmıştır.

Tâ haṭun üzre ham-ı ebrûlarun ser-germiyem

Her sözü m derd-i dil imlâsına bir ser-nâmedür (98.2)

Müjde bir hurşîdden virmiş meger bâd-ı sabâ

Kim nisâr eyler ana yüz min dürr-i şeh-vâr subh (55.4)

Not: Farsçada, telaffuzuyla imlası birbirinden farklı bazı Arapça kelimeler imlasıyla okunabilir. Buna “imâle” denir. Mesela: لیلی kelimesi, “leylâ” şeklinde değil “leylî”

¹⁴³ İlk elli gazelde 8 defa geçen kelime, 5 defa tahfif edilerek okunmuştur.

¹⁴⁴ 7’de 4.

¹⁴⁵ 8’de 5.

¹⁴⁶ 11’de 7.

şeklinde veya معنی kelimesi, “ma’nâ” şeklinde değil “ma’nî” şeklinde yahut الله kelimesi, “Allâh” şeklinde değil “Allah” şeklinde telaffuz edilebilir.¹⁴⁷ Fuzûlî’de “Allâh” lafzının “Allah” şeklinde okunuşuna çok rastlanır. Mesela:

بهرهء نیست بجز سوز چو شمعم ز حیات

بالله از زندگى خویش بجانم بى تو (366.4)

Cevri gönlümdür çeken gözdür gören ruhsârını

Allah Allah kâm alan kimdür çeken kimdür ta’ab (33.5)

Not: Farsça bazı kelimelerin farklı şekilde telaffuzları mümkündür: “ümmîd” veya “ümîd”; “dîger” veya “diger”; “ayîne” veya “ayine”; “bedter” veya “beter”; “bîrûn” veya “birûn”.

تو (sen) normalde kısa ünlülü bir kelimedir. Fakat bazan uzun okunduğu da olur. İki şekilde de okunduğu bir beyit:

ای ذکر ذوق بخش تو زیب زیان ما

بى ذکر تو مباد زیان در دهان ما (2.1)

2.9. VEZN-İ DEVRÎ

Med bahsinde, Farsçada “vezn-i devri” denilen vezinlerden de bahsetmek gerekir. Bu vezinlerde mısraların yarımşar mısralardan oluştuğu kabul edilir. Bu yarım mısralardan her biri ikinci yarım mısradan da aynen tekrar eden farklı tef’ilelerden meydana gelir. Yani tefileler a-b/a-b şeklindedir. Türk edebiyatında Fars

¹⁴⁷ Finn Thiesen, *A Manual of Classical Persian Prosody*, Wiesbaden 1982.

edebiyatına göre daha az tercih edilen bu vezinlerde mısraın ortası mısra sonu hükmünde olduğu için burada med yapılmaz.¹⁴⁸

Fuzulî'nin "Müfte'ilün Fâ'ilün Müfte'ilün Fâ'ilün" kalıbıyla söylediği bir gazelinde bu yüzden "şevk" kelimesinde med yapılmamıştır.

Kimsede ruh-sâruna tâkat-i nezzâre yoh
'Âşıkı öldürdi şevk bir nazara çâre yok (60.1)

Vezn-i devri ile söylenmiş mülemma bir gazelinde de yine aynı durum vardır. Bu aynı zamanda musammat bir gazeldir.¹⁴⁹

İşkîn Fuzûlî-i zâr terk itmek oldu düşvâr
يا عارفاً بما صار لا تكثر نصائح (56.5) (me'ûlû fâ'ilâtün me'ûlû fâ'ilâtün)

2.10. ZÛ-BAHREYN

Şairin hüner göstermek için iki vezin kalıbına da uyacak şekilde söylediği manzumelere "zû-bahreyn" denir.¹⁵⁰ Fuzulî'nin Farsça divanında baştan aşağı bu şekilde söylenmiş bir gazeli mevcuttur. Aşağıya aldığımız bu gazelin ikinci, üçüncü ve dördüncü tef'ilelerin ilk hecesine denk gelen izafet kesrelerinin uzun okunup

¹⁴⁸ Sîrûs Şemîsâ, *Âşinâî bâ Arûz u Kâfiye*, Tahran 1368, s. 60. Vezn-i devrî hakkında Türkçedeki şu çalışmaya bakılabilir: Yakup Şafak, "Fars ve Türk Aruzlarında Yeknesak ve Almaşık Vezinler", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sy. 7, Konya 2000, s. 187-232.

¹⁴⁹ Musammat gazelerde de mısra ortaları mısra sonu gibi olduğu için buralarda med yapılmaz. Fuzulî'nin yukarıda naklettiğimiz gazeli dışında görebildiğimiz kadarıyla divanlarındaki tek musammat gazeli olan "Meni cândan usandırdı cefâdan yâr usanmaz mı" matlalı meşhur gazelindeki mısra ortasındaki kafiye kelimeleri med yapılabilecek kelimeler olmadığı için buna başka örnek veremiyoruz. Ama başka bir şairden örnek vermek gerekirse Nef'î'nin "Esdî nesîm-i nev-bahâr" matlalı bahâriyyesini zikredebiliriz:

"Erdi yine ürd-i behişt oldı hevâ 'anber-sirişt
'Âlem behişt-ender-behişt her kûşe bir bâğ-ı İrem" (Metin Akkuş, *Nef'î Sanatı ve Türkçe Divanı*, Atatürk Üniversitesi Doktora Tezi, 1991, s. 162).
Beytin ikinci mısraındaki ikinci "behişt" kelimesinde, görüldüğü gibi med yapılmamıştır. Manzumenin devamında yine mısra ortalarında kalan "tamâm, fâm, kâr, nasîb, firîb, nijâd, kitâb, hitâb" lafızlarında da med yapılmamaktadır.

¹⁵⁰ Sîrûs Şemîsâ, *Âşinâî bâ Arûz u Kâfiye*, Tahran 1368, s. 58.

okunmamasına göre vezin “fâ’ilâtün fâ’ilâtün fâ’ilâtün fâ’ilün” yahut “fe’ilâtün fe’ilâtün fe’ilâtün fe’ilün” kalıplarına girebilmektedir.

ماه من نخل قدت سرو خرامان منست

سرو من ماه رخت شمع شبستان منست

می کند حال مرا هجر تو بد وصل تو خوش

هجر تو درد من و وصل تو درمان منست

دل اسیر قد و جان مست می لعل تو شد

قامتت کام دل و لعل لب جان منست

دور بادا قد جانان من از چشم بدان

سرو گلزار نکویی قد جانان منست

کفتم ای شمع بتان جای دلم دام بلاست

گفت کان دام بلا دور زخندان منست

پرده از راز دل زار من افتاد و سبب

چشم گریان من و چاک گریان منست

برد آرام فضولی قد آن سرو روان

گرچه آرام دل زار پریشان منست (62. gazel)

2.11. KULLANILAN VEZİN KALIPLARI

Farsça Divanda Kullanılan Vezinler:

Fuzulî'nin Farsça divanındaki gazellerde 21 çeşit vezin kalıbı kullanılmıştır. Bunlar, kullanım çokluğuna göre şunlardır:¹⁵¹

Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün	106
Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün	94
Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün	66
Me'ûlü Fâ'ilâtü Mefâ'ilü Fâ'ilün	61
Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilün	37
Me'ûlü Mefâ'ilü Mefâ'ilü Fe'ülün	16
Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilâtün	6 (131, 293, 306, 320, 352, 394)
Me'ûlü Fâ'ilâtün Me'ûlü Fâ'ilâtün	5 (168,203, 241, 384, 389)
Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün	2 (121, 307)
Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün	2 (244, 394)
Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilün	2 (201, 353)
Müstef'ilün Müstef'ilün Müstef'ilün Müstef'ilün	2 (188, 305)
Fe'ülün Fe'ülün Fe'ülün fe'ülün	1 (7)
Müfte'ilün Müfte'ilün Fâ'ilün	1 (58)
Me'ûlü Mefâ'ilün Me'ûlü Mefâ'ilün	1 (180)
Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün	1 (194)
Müfte'ilün Fâ'ilün Müfte'ilün Fâ'ilün	1 (402)
Müfte'ilün Fâ'ilâtü Müfte'ilün Fa'	1 (170)
Mefâ'ilün Mefâ'ilün Fe'ülün	1 (249)
Me'ûlü Mefâ'ilün Fe'ülün	1 (410)
Fe'ülün Fe'ülün Fe'ülün Fe'al	1 (212)

¹⁵¹ Az kullanılan vezinlerle söylenmiş gazellerin numaralarını kullanım adedinin yanına parantez içinde belirttik.

Türkçe Divanda Kullanılan Vezinler:

Türkçe divanda 15 çeşit vezin kalıbı kullanılmıştır.

Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün	129
Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün	64
Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün	50
Me'ûlü Fâ'ilâtü Mefâ'ilü Fâ'ilün	16
Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilün	10
Me'ûlü Mefâ'ilü Mefâ'ilü Fe'ülün	7
Me'ûlü Fâ'ilâtün Me'ûlü Fâ'ilâtün	4 (192, 246, 247, 261)
Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün	2 (106, 151)
Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilün	1 (50)
Fe'ülün Fe'ülün Fe'ülün Fe'ülün	1 (47)
Me'ûlü Mefâ'ilün Me'ûlü Mefâ'ilün	1 (265)
Müfte'ilün Fâ'ilün Müfte'ilün Fâ'ilün	1 (60)
Müfte'ilün Müfte'ilün Fâ'ilün	1 (26)
Fe'ilâtü Fâ'ilâtün Fe'ilâtü Fâ'ilâtün	1 (135)
Mütefâ'ilün Mütefâ'ilün Mütefâ'ilün Mütefâ'ilün	1 (262)

Görüldüğü gibi iki dilde yazılan gazelerde en çok kullanılan altı vezin kalıbı aynıdır. Bundan başka, kullanılan kalıplarda en dikkat çeken hususlar şunlardır:

“Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün” kalıbı her iki divanda da en fazla kullanılan kalıp olmakla birlikte Türkçe divanındaki kullanım oranı Farsça divanına nispeten daha fazladır. Türkçe divandaki gazelerin yarısına yakını bu kalıpla söylenmiştir.

“Me'ûlü Fâ'ilâtü Mefâ'ilü Fâ'ilün” ve “Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilün” kalıpları Türkçede Farsçaya göre çok daha az kullanılmıştır.

Türkçede hiç kullanılmayan “Mefâ’ilün Fe’ilâtün Mefâ’ilün Fe’ilâtün” kalıbının Farsçada altı defa kullanıldığı görülmektedir.

Farsça gazelerde daha fazla kalıp kullanılmış olması dikkat çekmektedir.

BÖLÜM III

KAFİYE

3.1. KAFİYE’NİN TARİFİ VE ÇEŞİTLERİ

Kafiye “mısraların sonunda veya sonu kabul edilen yerlerde, kendisi yahut anlamı farklı kelimelerde, belli bir sesin tekrarlanması” şeklinde tarif edilir.¹⁵² “Mısraların sonu kabul edilen yerlerde ibaresi” redifli şiirler içindir.¹⁵³

Klasik edebiyatta kafiyenin esasını revî denilen harf oluşturur. Revî, “kafiye kelimesinin son aslî harfi olan veya son aslî harfi menzilesinde bulunan harf”tir.¹⁵⁴ Kafiye çeşitleri revî harfine göre belirlenir. Klasik anlayışa göre üç çeşit kafiye vardır: Mücerred kafiye, mürdef kafiye, mukayyed kafiye. Bunlardan başka, külfet ihtiyar edilerek yapılan iltizamlı kafiyeler de vardır.

Mücerred Kafiye

Yalnız revî harfi ile yapılan kafiyedir.¹⁵⁵ “zer (زر)” ile “ser (سر)” kelimelerinde olduğu gibi. Burada revî harfi “râ (ر)”dan başka tekrarlanan bir harf yoktur. Râ’dan önceki harfin harekeleri de aynıdır. Dolayısıyla “er” kafiye sesi mevcuttur. Fakat revî harfinden önceki harfin harekesinin farklı olması durumunda kafiye oluşmaz. Mesela “ser (سَر)” ile “sır (سِر)” kelimeleri, iki kelimenin son harflerinin aynı olması bir

¹⁵² M. A. Yekta Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi Biçim - Ölçü - Kafiye*, İstanbul 2010, s. 265.

¹⁵³ Redif için bkz. s. 126.

¹⁵⁴ Muallim Naci, *Istîlâhât-ı Edebiyye* (nşr. M. A. Yekta Saraç), Ankara 2017, s. 75.

¹⁵⁵ Mehmed Rif’at, *Mecâmi’u’l-Edeb*, İstanbul 1308, s. 459.

kenara, önceki harfler bile aynı olmasına rağmen kafiyeli kabul edilmez. Çünkü birinde “er” sesi, “diğerinde “ır” sesi vardır.

Mücerred kafiye Fuzulî'nin gazellerinden şu örnekleri verebiliriz:

Eyle müstesnâ güzelsen kim sana yohdur bedel

Senden ey cân münkatı' kılmaz meni illâ ecel (173.1)

چیده ایم از اخطلات خلق دامان هوس

نه کسی پروای ما دارد نه ما پروای کس (213.1)

Yukarıda verdiğimiz örneklerde kafiye bir kısa ünlü ve bir ünsüzden oluşmaktadır. Klasik kafiye, revî harfi oldukları vakit uzun vokaller de yukarıdaki örneklerle aynı kategoride değerlendirilir. Mesela sonlarında “â” uzun vokalini barındıran “belâ (بلا)” ile “dünyâ (دنیا)” kelimeleri, ortak harfleri, revî harfinden ibaret olduğu için mücerred kafiye dahil edilirler.

Türkçe divanda mücerred kafiye ile yazılmış 80 gazel, Farsça divanda ise 189 gazel vardır.

Türkçe divanda 5 gazel,¹⁵⁶ yalnız Türkçe kelimelerle kafiyelenmiştir.

Mürdef Kafiye

En çok tercih edilen kafiye türüdür. Revî harfinden önce med harfi durumundaki “elif”, “vâv”, “yâ” harflerinden birinin bulunması suretiyle oluşur. Bu harflere “ridf” denir.¹⁵⁷ Mesela “müjgân (مژگان)” kelimesi ile “kurbân (قربان)” kelimesinde revî harfi “nun”dan önce med harfi “elif” harfleri bulunmaktadır. Tekrarlanan ses ise “ân”dır. Örnek beyitler:

¹⁵⁶ 44, 159, 190, 241, 288 numaralı gazeller için bkz. s. 108-111.

¹⁵⁷ Şemse'd-dîn Muhammed b. Kays el-Râzî, *El-Mu'cem fî me'âyîri eş'âri'l-'Acem* (nşr. Muhammed Ramazânî), Tahran 1313, s. 190.

Bes ki za'f-ı rûzeden her gün tapar tağyîr-i hâl
Olacakdur 'îd için mâh-ı tamâmum bir hilâl (171.1)

می شود هر دم جنون ما ز ابرویت فزون

هست ابروی تو مارا سرخط مشق جنون (339.1)

Fuzulî'nin Türkçe divanındaki gazellerde 193, Farsça divanındaki gazellerde ise 208 örneği vardır.

Türkçede “âğ” kafiyeli bir şiir¹⁵⁸ ile “ân” kafiyeli bir şiir¹⁵⁹ tamamen Türkçe kelimelerle kafiyelenmiştir. Ayrıca “âş” kafiyeli beş gazelin¹⁶⁰ kafiye kelimelerinin çoğunluğu Türkçedir.

Yukarıda zikrettiklerimiz gibi revî ve ridf harflerinden oluşan mürdef kafiyelerin haricinde bir kafiye türü daha vardır ki bu kafiye uyan kelimeler hemen yalnız Farsça fiillerden ibaret olduğu için Türkçede bu kafiye çok nadir rastlarız. Ridf harfi ile revî harfi arasında bir sakin harfin bulunmasıyla oluşan bu kafiye, “ridf-i mürekkeble mürdef kafiye” diye adlandırılır.¹⁶¹ Aradaki sakin harfe “ridf-i zâid” denir.

Fuzulî'nin Farsça divanında bu kafiye bir gazel vardır. Matla beyti:

ز ضعف تاب تردد دگر نماند مرا

خوشم که ضعف ز سرگشتگی رهاند مرا (8.1)

Beyitte “merâ” redif, “ne-mând” ve “rehând” kelimeleri kafiyedir. “dal” harfi revî ile ridf harfi “elif” arasında sakin nun bulunmaktadır.

¹⁵⁸ 220 numaralı gazel için bkz. s. 114.

¹⁵⁹ 264 numaralı gazel için bkz. s. 112.

¹⁶⁰ 129, 193, 225, 275, 276 numaralı gazeller.

¹⁶¹ M. A. Yekta Saraç - Mustafa Çiçekler, “Kemalpaşazâde'nin Kâfiye Risâlesi”, *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, sy. 28, İstanbul 1998, s. 463.

Mukayyed Kafiye

Revi harfinden önce ridf harfleri (elif, vav, ya) haricinde bir sakin harf bulunursa ve o harften önce de bir med harfi bulunmuyorsa,¹⁶² o kafiye mukayyed kafiye, o harfe de “kayıt” harfi denir.¹⁶³ Mesela “kemend (کمند)” kelimesi ile “pend (پند)” kelimesi mukayyed kafiye oluştururlar. Bunlarda “dal” revî, “nun” kayıt harfidir.

Bu kafiye türüne Fuzulî'nin gazellerinden şu örnekleri verebiliriz:

Germdür şâm ü seher mihrünle çerh-i lâciverd
Geh sirişk-i âl ider ızhâr geh ruh-sâr-ı zerd (64.1)

هست با خلعت گلگون قدت ای حورسروش
الفی کش قلم صنع بشنگرف نوشت (94.1)

Türkçe divanda bu kafiye 4 gazel, Farsça divanda ise 9 gazel vardır.

Burada konumuzla ilgili bir meseleye de işaret etmekte yarar vardır. Kaynaklarda mürdef kafiye ile mukayyed kafiye'nin tarifinde ihtilaf vardır. Nasîrüddin Tûsî, kafiye'de revî harfinden önce gelen bütün sakin harfleri ridf harfi diye adlandırarak bu harfin kapsamına kayıt harfini de dahil eder.¹⁶⁴ Muallim Nacî de Istilâhât-ı Edebiyye'sinde, ridfin yaygın olan tarifini aktardıktan sonra “bazılar bunu ‘revî'nin bilâ-fâsıla mâ-kablinde bulunan harf-i sâkin’ diye tarif etmişlerdir. Bu kavle nazaran kayd ridf'te dahil olmuş olarak ‘kayd’ tabirinin istimaline ihtiyaç kalmamış olur” der.¹⁶⁵ Nâcî'den sonra kafiye için oldukça modern bir bakış açısıyla ele alan Reşîd'in Nazarîyyât-ı Edebiyye'sinde ise “mısraların kafiye hecelerinde harf-i

¹⁶² Çünkü o durumda biraz evvel bahsettiğimiz “ridf-i mürekkeble mürdef kafiye” kategorisine girer.

¹⁶³ M. A. Yekta Saraç - Mustafa Çiçekler, a.g.e., s. 466.

¹⁶⁴ Nasîrüddin Tûsî, *Mi'yâru'l-eş'âr (Şi'r ve Şâ'irî der Âsâr-ı Hâce Nasîrüddin-i Tûsî* içinde, nşr. Muazzame İkbâlî), Tahran 1379, s. 276.

¹⁶⁵ Muallim Naci, *Istilâhât-ı Edebiyye* (nşr. M. A. Yekta Saraç), Ankara 2017, s. 82.

revîden mâ'ada diğerk harf-i mutasavvıtlar da aynı sadayı izhâr ederler ise böyle kafiyelere 'mukayyed' namı verilir. Mesela ...şâdân / ...viddân kelimelerindeki son hecelerde yalnız harf-i revîler ve harekeler değıil ondan evvel gelen harf-i mutasavvit da müttehiddir.¹⁶⁶ denilerek mücerred kafiye haricindeki bütün kafiyeler mukayyed kafiye diye adlandırılmıştır. İsmail Habib de Edebiyat Bilgileri'nde bu görüşü devam ettirir.¹⁶⁷

Külfet ile Yapılan Kafiyeler

Şairin, kafiyeinin sıhhati için lazım olmayan bir veya birden fazla harfi kafiyeeye getirerek külfeti ihtiyar etmesi ile olur.

Müesses Kafiye: Mücerred kafiyeede, revî harfinden önceki harfin evvelinde, med harfi olan elifi kullanmaktır. O elife "tesis" harfi, tesis harfi ile revî harfi arasındaki harfe ise "dahîl" denir.¹⁶⁸ Mesela "gâfil (غافل)" kelimesini "menzil (منزل)" kelimesi ile kafiye yapmak mümkünken, şair "kâbil (قابل)" kelimesini kullanırsa müesses kafiye kurmuş olur. Bu oluşın kafiyeede revî harfi "lâm" ile tesis harfi elif arasında, bir kelimedede "fâ", diğerkinde "bâ" dahîl harfleri mevcuttur. Kafiyeeyi ise "âxil" şeklinde gösterebiliriz. Müesses kafiye, "sanâyî"den kabul edildiğı için bir manzumede tamamen riayeti şart değıildir.¹⁶⁹

¹⁶⁶ Songül Aydın Yağcıoğlu, "Klasik Edebiyatla İlgili Teorik Eserlerde Kafiye Bahsinin Mukayeseli Olarak İncelenmesi", *Türkiyat Mecmuası*, c. 22, İstanbul 2012, s. 159.

¹⁶⁷ İsmail Habib, *Edebiyat Bilgileri*, İstanbul 1942, s. 90.

¹⁶⁸ Şemse'd-dîn Muhammed b. Kays el-Râzî, *El-Mu'cem fî me'âyîri eş'âri'l-'Acem* (nşr. Muhammed Ramazânî), Tahran 1313, s. 198,199.

¹⁶⁹ Hatta Tûsî, Fars edebiyatında tesis harfine uyma mecburiyeti olmadığı için bu edebiyatta tesis harfinden, ve dolayısıyla dahîl harfinden bahsetmenin abes olduğunu söyler (Nasîruddin Tûsî, *Mi'yâru'l-eş'âr (Şi'r ve Şâ'irî der Âsâr-ı Hâce Nasîruddin-i Tûsî* içinde, nşr. Muazzame İkbâlî), Tahran 1379, s. 277).

Nâcî ise bu hususta şunları yazar: "Tibâ'-ı selîmenin şehâdetiyle sabit olduğu üzere te'sîs, tezyînât-ı şî'riyye'den ma'dûd olmakla beraber vâcibü'l-iltizâm değıildir. Adem-i iltizâmından kâfiye nakîsa-dâr olmaz. Binâenaleyh sanâyî cümlesinden addolunur (Muallim Naci, *Istîlâhât-ı Edebiyye* (nşr. M. A. Yekta Saraç), Ankara 2017, s. 78).

Buna rağmen Hasibe Mazıoğlu, Fuzulî'nin,
Cihân içre her fitne kim olsa hâdis
Ana serv-i kaddündür elbette bâ'is (47.1)

Türkçe gazeller arasında 3 gazel baştan aşağı müesses kafiye ile söylenmiştir.¹⁷⁰ İki gazelde ise¹⁷¹ yalnız birer kafiye istisna hepsi müessestir. Farsça gazellerde ise müesses kafiyenin en fazla iltizam edildiği gazel,

ای از تو بی دلان را درمان درد حاصل

ما نیز دردمندم از ما مباش غافل (241.1)

matlı gazeldir. Bu manzumenin 8 kafiye kelimesinden 6'sı müessestir.

Müesses kafiye ile söylenmiş gazellerin matla beyitlerinden örnekler:

Büt-i nevresüm namâza şeb ü rûz râgıb olmuş

Bu ne dîndür Allâh Allâh büte secde vâcib olmuş (135.1)

Olmaz oldu görüp ahvâlümü il hûblara âşık

'İşk nehinde bu rüsvâlığı gör şer'e muvâfık (151.1)

Yüzünü gözgüye gaybetde ohşadan gâfil

Dokunsa yüz yüze olmaz mı ara yirde hâcil (176.1)

İltizamlı Kafiye: Kafiyenin sıhhati için lazım olmayan bir harfin, şair tarafından iltizam edilmesiyle olur.¹⁷² Buna lüzûm-ı mâ-lâyelzem veya i'nât da

matlı gazelinin son beytinde,

'îzâr ü lebün vasfın eyler Fuzûlî

Ana hem müfessir direm hem muhaddis (47.7)

diyerek "muhaddis"i kafiye yapmasından dolayı, sırf bu örneğe dayanarak, "şairin şekil hususunda sıkı bir kaideci olmadığı" hükmüne varmıştır! (Hasibe Mazioğlu, *Fuzûlî - Hâfız İki Şair Arasında Bir Karşılaştırma*, Ankara, 1956, s. 205.)

¹⁷⁰ 135, 151, 176 numaralı gazeller.

¹⁷¹ 47, 100 numaralı gazeller.

¹⁷² "Kafiyede i'tibârı, şâirin iltizâmı ile olmuşdur. Kendisi iltizâm etmiş olmasa kâfiyede ol ziyâdenün riâyeti lâzım degüldür. O sebepten bu kısım, kâfiye-i mültezime vasfı ile tavsîf olundu." (M. A. Yekta Saraç - Mustafa Çiçekler, "Kemalpaşazâde'nin Kâfiye Risâlesi", *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, sy. 28, İstanbul 1998, s. 451) İbn-i Kemâl'in de dediği gibi tesis harfi elif de iltizam kategorisine girer. (a.g.e., s. 452) Fakat müesses kafiye de dahil harfinin farklı olabilmesi onu ayrı şekilde mütâlaa etmemizi gerekli kılmaktadır.

denir.¹⁷³ Mesela “cüdâ (جدا)” kelimesi ile “fenâ (فنا)” kelimesi kafiye oluşturabilir.

Fakat şair “cüdâ (جدا)” ile “fedâ (فدا)” kelimelerini kafiye yaparsa “elif”den başka “dâl” harfini de iltizam etmiş, kafiye de “â” yerine “dâ” olmuş olur.

Yahut “inâyet” ile “kıyâmet” kelimeleri “âXet” şeklinde müesses kafiye oluştururken, “inâyet”i “hikâyet” ile kafiye yapınca, dahil harfinin de aynı olması iltizam edilmiş olur. Bu iki kelimenin tekrarlanan sesi “âyet”dir.

Türkçede 6, Farsçada 1 örneği vardır.¹⁷⁴ Bunların matla beyitlerinden örnekler:

قد انار العشق للعشاق منهاج الهدا

Sâlik-i râh-ı hakîkat ‘ışka eyler iktidâ (1.1)

Ucaldun kabrüm ey bî-derdler seng-i melâmetden

Ki ma’lûm ola derd ehline kabrüm ol ‘alâmetden (219.1)

Ey her tekellümüm hat-ı sebzün hikâyeti

Virdüm hemîşe mushaf-ı ruh-sârun âyeti (302.1)

نسبت شمشاد با آن سرو قامت چون کنم

ور کنم با تعنهء اهل ملامت چون کنم (303.1)

¹⁷³ Muallim Naci, *Istılâhât-ı Edebiyye* (nşr. M. A. Yekta Saraç), Ankara 2017, s. 49.

¹⁷⁴ Türkçe gazellerde, 1, 2, 5, 219, 301, 302 numaralı gazeller; Farsça gazellerde, 303 numaralı gazel.

Fuzulî'nin Türkçe Gazellerinde Kullandığı Kafiyeler

Mürdef (193)		Mücerred (80)		Mukayyed (4)		Müesses (5)		İltizamlı (6)	
Ses	Miktar	Ses	Miktar	Ses	Miktar	ses	Miktar	Ses	Miktar
ân	68	â	27	end	2	âXil	2	hâ ¹⁷⁵	2
ân(e)	4	er	14	erd	1	âXık	1	dâ	1
âr	33	en	6	eng	1	âXib	1	âmet	2
âr(e)	4	em	6			âXis ¹⁷⁶	1	âyet	1
âl	13	et	6						
âb	13	û	3						
ûn	10	eb	3						
âd	5	es	3						
âd(e)	2	il	2						
âh ¹⁷⁷	5	ur ¹⁷⁸	2						
âş ¹⁷⁹	5	ül	1						
âm	3	ak	1						
âm(e)	1	ef	1						
în	3	el	1						
âğ	3	in	1						
âz ¹⁸⁰	2	ut ¹⁸¹	1						
âz(e) ¹⁸²	1	ıl ¹⁸³	1						
âc	2	ul ¹⁸⁴	1						

¹⁷⁵ "هـ" ile.

¹⁷⁶ "ث" ile.

¹⁷⁷ "هـ" ile.

¹⁷⁸ Yalnız Türkçe kelimelerle.

¹⁷⁹ Kafiye kelimelerinin çoğunluğu Türkçe.

¹⁸⁰ "ز" ile.

¹⁸¹ "ت" harfi ile. Yalnız Türkçe kelimelerle.

¹⁸² "ز" ile.

¹⁸³ Yalnız Türkçe kelimelerle.

îb	2								
ât ¹⁸⁵	2								
ûr	2								
âk ¹⁸⁶	1								
âs ¹⁸⁷	1								
â'	1								
âf	1								
âs ¹⁸⁸	1								
ât ¹⁸⁹	1								
ây(e)	1								
îl	1								
ûh ¹⁹⁰	1								
ûz	1								

Farsça Gazelerde Kullanılan Kafiyeleler

Mürdef (208)		Mücerred (189)		Mukayyed (9)		Müesses (1)		İltizamlı (1)	
âr	64	â	46	est	5	âXil	1	âmet	1
âr(e)	3	er	46	urd	2				
ân	50	en	27	erd	1				
ân(e)	2	em	25	işt	1				
ûn	19	il	15						
âh	13	û	11						

¹⁸⁴ Yalnız Türkçe kelimelerle.

¹⁸⁵ "ت" harfi ile.

¹⁸⁶ "ک" ile.

¹⁸⁷ "ص" ile.

¹⁸⁸ "س" ile.

¹⁸⁹ "ط" ile.

¹⁹⁰ "ح" ile.

âl	10	eb	5						
âb	7	ül	4						
în	6	es	2						
în(e)	1	ed	2						
âm	4	eh	2						
âk ¹⁹¹	4	eş	2						
âc	3	ak	1						
îd	3	ef	1						
ûd	3								
âd	2								
îb	2								
îk ¹⁹²	2								
îş	2								
ûr	1								
âz	1								
âs ¹⁹³	1								
ât ¹⁹⁴	1								
îz	1								
ûb	1								
ûş	1								
ând ¹⁹⁵	1								

Yukarıdaki tablolardan çıkan sonuca göre Fuzulî'nin Farsça gazellerinde, mürdef kafiye ile mücerred kafiye kullanım oranları birbirine yakınken Türkçe gazellerinde iki kafiye kullanım oranlarında mürdef lehine ciddi bir fark vardır. İki kafiye kullanım oranları aşağıda gösterilmiştir.

¹⁹¹ ک ile.

¹⁹² ق ile.

¹⁹³ ص ile.

¹⁹⁴ ت ile.

¹⁹⁵ Bu kafiye, klasik kafiye ilminde mürdef kafiye bir türü sayıldığı için buraya aldık.

	Mürdef Kafiye	Mücerred Kafiye
Farsça Gazelerde	% 51	% 46.3
Türkçe Gazelerde	% 67	% 27.7

Müesses ve iltizamlı kafiyele Türkçede daha fazla rağbet edilmiştir. Türkçe gazelerde bu kafiyele söylenmiş 11 gazel varken, Farsça gazeller arasında sadece 2 gazel mevcuttur.

Türkçe gazeller arasında dört harf hiçbir zaman revî harfi olarak kullanılmamıştır. Bu harfler şunlardır: “خ”, “د”, “ذ”, “ظ”. Farsça gazelerde ise dokuz harf revî harfi olarak kullanılmamıştır: “خ”, “د”, “ذ”, “ظ”, “ث”, “ح”, “ط”, “ع”, “غ”. Divanda bunların eksikliği bu harflerle biten rediflerle kapatılmıştır.

3.2. KAFİYENİN ÖNEMİ

Kafiye temin ettiği ahenkle vezinden sonra bir sözün manzum olmasını sağlayan başlıca unsurdur. Ayrıca mısralar arasında kurduğu rabıtaıyla nazım şekillerini belirler. Bu iki fonksiyonu dışında üzerinde pek durulmayan bir özelliği de beyitte söylenen söz üzerindeki tesiridir. Bir divan şairi belirlenmiş sözleri belirlenmiş lafızlarla söylemek mecburiyetindedir. Bu dar alana klasik kafiyenin mazbutiyetini de katarsak şairin işinin ne kadar zor olduğunu tahmin edebiliriz. Osmanlı Türkçesinin geniş bir kelime hazinesine sahip olmasının tesirini daha çok nesirde ve kısmen manzum eserlerin kaside, mesnevi gibi uzun formlarında görürüz. Gazelin lügati ise çok mahduttur. Mazmun mecburiyeti sebebiyle beytin bir kelimesi seçildikten sonra diğer kelimeler de arkasından iplik söküğü gibi gelir. Bu sebeple kafiye kelimesini seçen şair beyitte ne söyleceğini de az çok belirlemiş olur. Bunu izah sadedinde Fuzulî'nin Farsça divanından bir beyti ele alalım.

غم لعلش که در دل می نھفتم فاش خواهد شد

فضولی جان من آمد بلب تا کی نھان دارم¹⁹⁶ (259.7)

Beyitte gördüğümüz ilk kelime, kafiye kelimesi “nihân” olsaydı şairin yok gibi tasavvur edilen dudak (leb) veya ağızdan (la’l) bahsedeceğini bekleyebilirdik.¹⁹⁷ Bundan başka saklı olan, görünmeyen “can” da geçebilirdi.¹⁹⁸ Aşığın izhar etmek istemediği derdi (gam) ve gönlü (dil) de bahis mevzuu olabilirdi.¹⁹⁹ Eski şairlerin çok sevdiği tezat sanatının (fâş) kullanılmış olması da çok muhtemeldi. Bu tahminlerimizle beytin fiil ve edatlar haricindeki bütün kelimelerini elde etmiş oluyoruz. Bu durum eski şiirde ustalığın belirtisi kabul edilen her lafzın bir mazmuna işaret etmesinden ve beyte olabildiğince mana sıkıştırmaktan kaynaklanmaktadır.

Kelime bulmanın zor olduğu kafiyelerde şiir söylemek de kafiyenin şiire tesirinin başka bir yönüdür. Şair bunu her harften bir gazel söyleyip mükemmel bir divan vücuda getirmek saikiyle veya sadece bir hüner gösterisi olarak yapabilir. Örnek olarak Fuzulî’nin şu gazeline bakalım:

Mukavves kaşların kim vesme birle reng dutmuşlar

Kılıçlardur ki kanlar tökmek ile jeng dutmuşlar

¹⁹⁶ Tercümesi: “Fuzulî, canım dudağıma geldi. Ne zamana kadar gizleyeyim? Onun la’l dudağının gönlümde gizlediğim sevgisi, elemi artık faş olacaktır” (Ali Nihad Tarlan, *Fuzulî’nin Farsça Divanı (Tercümesi)*, İstanbul 1950, s. 121).

¹⁹⁷ Msl.: “**Dehenün var** ise bir bûse kıl ikrâr didüm

Nâz ile **yok** didi ol gonca-i handân gülerək” (Bâkî Dîvânı (nşr. Sabahattin Küçük), Ankara 1994, s. 269.)

¹⁹⁸ Msl.: **Gizlesem** de **âşikar** etsem de **cânımsın** benim (Abdülbaki Gölpınarlı, *Şeyh Galip - Seçmeler ve Hüsn ü Aşk*, İstanbul 1976, s. 82.)

¹⁹⁹ Mesela: **دل می رود ز دستم صاحبدلان خدا را**

(Dîvân-ı Hâce Şemse’-d-dîn Muhammed Hâfız-ı

Şîrâzî (nşr. Muhammed Kazvînî – Kâsım Ganî), Tahran 1363, s. 3.)

Tercümesi: Gönül elden gidiyor, ey gönül sahipleri! Allah için yardım edin. Yazıklar olsun gizli dert açığa çıkacak (*Hafız Dîvânı*, (trc. Abdülbaki Gölpınarlı), İstanbul 2013, s. 12).

Kılıp tağyîr-i sûret vesmeden yağma kılurlar dil
Harâmî kaşlarun resm ü reh-i nîreng dutmuşlar

Gönül mir'âtini eyler mükedder 'akl teklîfi
Hoş ol bî-bâkler kim terk-i nâm ü neng dutmuşlar

Fenâ-yı 'ömrden gûyâ degüller gonce-tek vâkîf
Olar kim özlerin dünyâ için dil-teng dutmuşlar

Meni kim seng-sâr-ı mihnetem bâzâr-ı 'ışk içre
Belâ dağın çeken Ferhâd ile hem-seng dutmuşlar

Lebün devrinde zâhidler dutup mey-hâneler küncin
Kılıp tesbîh târın terk zülf-i çeng dutmuşlar

Seher bülbüller efgânı degül bî-hûde gül-şende
Fuzûlî nâle-i dil-sûzına âheng dutmuşlar (69. gazel)

Fuzulî bu gazeli çok fazla tercih edilmeyen mukayyed kafiye türünde söylemiştir. Bu kafiyeeye uygun, şairin kullanabileceği kelimeler sınırlıdır. Sırf bu kafiye ile söylendiğine bakarak şiirde hangi kelimelerin kafiye olarak kullanıldığı tahmin edilebilir. Aynı kafiyeedeki, Hayyâm'a atfedilen şu rubâiden yola çıkalım:

صبح است دمى بر مى گلرنگ زنىم

وين شیشهء نام و ننگ بر سنگ زنىم

دست از امل دراز خود باز کشيم

در زلف دراز و دامن چنگ زنىم²⁰⁰

²⁰⁰ Tercümesi: "İşte sabahdır, gel seninle gül rengindeki şarabı koklayarak içelim ve bu namus ve şeref şişesini taşa çarpıp kıralım; elimizi medîd emellerden çekelim ve güzellerin

Şiirde üç kafiye kelimesi vardır: “reng”, “seng”, “çeng”. Bunların haricinde ahenk için bir mısraın ortasında “nâm u neng” tabiri kullanılmıştır. Kafiye kelimelerinin hududu sebebiyle bu kadar küçük formdaki bir manzumede geçen tam dört kelime Fuzulî’nin gazelindekilerle aynıdır. Fakat rubaideki renk sabah ufkundaki kızılık ile gül rengindeki şarap arasında kurulan bağ dolayısıyla kırmızı rengiyken Fuzulî sevgilinin, kaşına rastıkla verdiği rengile aşığın gönlüne hücumu ve kan dökücülüğünü anlatmıştır.²⁰¹ İkinci beyitte aynı mazmun devam ettirilmiş, kafiye kelimesi “nîreng” de hem “hile” hem “renksiz” manasına gelecek şekilde kullanılmıştır.²⁰² “Nâm ü neng” tabiri iki şiirde de divan şiirinde umumiyetle olduğu vechile “ar u namus” kaygısını terk etmek manasıyla kullanılmıştır. “Seng” kelimesi iki şiirde farklı manalara kullanılmıştır. “Çeng” ise bir şiirde tûl-i emelden vazgeçip yönelmesi tavsiye edilen nesne iken diğerinde tesbihin terkinden sonra tavsiye edilir.

3.3. KAFİYE İLE ALAKALI BAZI HUSUSLAR

3.3.1. Şayegân

Ek ile oluşturulmuş kafiyeyle şayegân denir. Bir gazelde birden fazla olmamak şartıyla caizdir.²⁰³

Yâ Rab hemîşe lutfunı it reh-nümâ mana

Gösterme ol tarîki ki gitmez **sana** mana (3.1)

saçlarına ve rübâbın tellerine sarılalım.” (Hüseyn Dâniş-Rıza Tevfik, *Rubâiyyât-ı Ömer Hayyâm*, İstanbul 1922, 214.)

²⁰¹ Nailî’nin aynı mazmundaki bir beyti:

“Hep siyeh-pûş oldılar kasd-ı şebîhûn-ı dile

Girdiler müjgânların bir cenge câdûlar gibi” (*Nâilî-i Kadîm Divanı* (nşr. Haluk İpekten), İstanbul 1970, s. 457.)

²⁰² Ali Nihad Tarlan, *Fuzûlî Divanı Şerhi*, Ankara 1985, s. 297.

²⁰³ Nasîruddin Tûsî, *Mî’yâru’l-eş’âr (Şî’r ve Şâ’irî der Âsâr-ı Hâce Nasîruddin-i Tûsî* içinde, nşr. Muazzame İkbâlî), Tahran 1379, s. 285; Muallim Naci, *Istîlâhât-ı Edebiyye* (nşr. M. A. Yekta Saraç), Ankara 2017, s. 94.

Men bilmezem mana geregin sen hakîmsen
Men' eyle her ne gerekmez **mana** mana (3.6)

Dimiş her gonceye 'âşıklıgum râzın sabâ dirler
İl ağzın dutmak olmaz korharam ey gül **sana** dirler (80.1)

Esîr-i derd-i 'ışk u mest-i câm-ı hüsn çoh ammâ
Bizüz meşhûr olan Leylî sana Mecnûn **mana** dirler (80.2)

Sabrum alub felek mana yüz min belâ virür
Az olsa bir meta' ana il çoh bahâ virür

Düşdüm belâ-yı 'ışka hired-mend-i 'asr iken
İl şimdi menden alduğı pendi **mana** virür (109.1, 109.2)

N'ola ger kocsa miyânun kemer-i zer güstâh
Getürüp çohları ortaya zer **eyler** güstâh (59.1)

Benzedürsen özüni itlerine her sâ'at
Ey Fuzûlî olabilmez sana **benzer** güstâh (59.7)

Olur ruhsârına gün la'lüne gül-berg-i ter 'âşık
Sana eksük degül gökden iner yerden **biter** 'âşık (152.1)

Çemende pâ-y-bûsundan olupdur sebzeler hurrem
Hemân bir sebzece olmaga 'âlemde **yeter** 'âşık (152.4)

Fâş kıldun gamum ey dîde-i hûn-bâr menüm
Eyledün merdüme nem olduğun ızhâr menüm

Çıhmış ağyâr ile seyr itmege ol merdüm-i çeşm
Bu 'aceb merdümi çıhmış gözüm **ağlâr** menüm (207.1, 207.3)

Ey gül ne ‘aceb silsile-i müşg-i terün var
V’ey serv ne hoş cân alıcı **‘işvelerin** var (76.1)

Eşigün daşını kan ile yudı çeşm-i terüm
Bes ki pâkem daşı la’l eyledi feyz-i nazarum

Nice min ‘aşıka ancak bir oh atdun dimedün
Ki düşer birbirine bir nice **üftâdelerüm** (209.1, 209.6)

Dürd-veş ser-geşte-i câm u harâb-ı bâdeem
İ’tibârum yoğ ayak toprağı bir üftâdeem

Zevk istersen Fuzûlî terk-i dünyâ kıl ki men
Bulmadum bir zevk mundan gayrı tâ **dünyâdeem** (184.1, 184.7)

Yukarıdaki örneklerden dört tanesinde (3., 80., 59., 152. gazeller) bir gazelde birden fazla kere ek getirerek kafiye yapıldığını görüyoruz. Fakat dördünde de iki kafiye kelimesinden birinin matla beytinde olması, aşağıda ilgili başlıkta bahsettiğimiz,²⁰⁴ matla beytinde kullanılan kafiyenin daha sonra tekrar edilebileceği husundaki mesağın eklere de şamil olduğunu akla getiriyor. Nitekim bu beyitlerde kafiye aslında ektir.

Bir kelimeyi ek getirerek kafiye kelimesi haline sokmaya Türkçe gazellerdeki kadar olmasa da Farsçalar arasında da rastlıyoruz. Aşağıdaki örnekte kafiye “sitem”, “harem”, “elem” şeklinde, yani “em”dir. Fakat ilk beytin ikinci mısraında “mî kuşed (öldürüyor)” fiiline “-em (beni)” muttasıl zamiri eklenerek kafiye oluşturulmuştur.

یار بی جرم بشمشیر ستم می کشدم

کر بگویم که چرا می کشدم می کشدم

²⁰⁴ Bkz. s. 101.

ساکن خاک در او شده ام لیک چه سود

گرچه دارم صفت صید حرم می کشدم (295.1, 295.2)

“en” kafiye bir gazelde ise bir beyitte fiile masdar harfi olan nun getirilerek kafiye yapılmıştır.

چنان بنهفته ضعف تن مرا لطف بدن او

که رفته عمرها نه او مرا دیده نه من او را

غمت در سینه دارم شمع را کی سوز من باشد

ندارد جسم او جانی چه باک از سوختن او را (14.1, 14.3)

Aşağıdaki gazelde ise matlânın ikinci mısraında kafiye, “rakîb” kelimesine cemi edatı getirilerek sağlanmış, bir başka beyitte ise “hand” fiiline “ân” sıfat-ı müşebbehe eki getirilmiştir.

جدا بودن ز یار و سوختن با داغ هجرانش

بسی خوشتر که روز وصل دیدن با رقیبانش

نه بینم سوی آن آینهء رخسار چون دارم

ز عکس خار مژگانیم بر گلبرگ خندانیش (220.1, 220.3)

3.3.2. Mutlak Kafiye Mahsus Durumlar

Bu kısımda ilk önce konumuzla ilişkili olduğu için önemli bir hususa işaret etmek istiyoruz. Bilindiği gibi revî harfinden sonra gelen ve tekrarlanan ekleri

günümüz kaynakları redif olarak adlandırmaktadırlar. Halbuki kafiye ilmi ile ilgili yazılan klasik eserler, kafiye'nin asıl harfi olan revîden önce gelen harflere isim verdiği gibi sonrasında gelen harflere de ayrı ayrı isim vermiştir. Modern zamanda, bildiğimiz kadarıyla Muallim Naci ile bu anlayış değişmiştir: “Zann-ı âcizânemize göre revîden sonra her ne gelirse redîf addolunmak evlâdır. Bu suret kabul edilerek.... revîye ilhak olunan şeyler redîf nâmıyla yâd olunduğu takdirde “vasl, hurûc, mezîd, nâire” tabirlerinden hiçbirinin istimaline ihtiyaç kalmayarak külfet ber-taraf edilmiş olur.”²⁰⁵ Bu anlayış günümüzde kabullenilmişse de klasik edebiyata ait manzumelerin kafiyesini tayinde önümüze pek çok müşkil çıkarmaktadır. Çünkü revî, kendisinden sonra gelen vasıl harfi sebebiyle harekeli olduğu takdirde manzumenin kafiyelerinde pek çok değişiklik vuku bulabilmektedir. Reviden sonra gelen harflere isim vermeyi lüzumsuz bulan günümüzdeki yanlış kanaat, vasıl harfini hatalı tarif etmekten kaynaklanmaktadır. Vasıl, “revîyi müteâkib gelen harf”²⁰⁶ değil, “revînin bağlandığı harf”tir. Klasik kaynakların vasılın revî ile münasebeti için kullandıkları “muttasıl, mülhâk, peyveste” gibi tabirler çok açık olmamakla beraber verdikleri misaller konuyu aydınlatmaktadır. Bu misallerden bazıları şunlardır:

Nasîrüddîn Tûsî:²⁰⁷ sühan-et, sühan-em, sühan-eş, sühan-î, gûy-ed, goft-e...

Molla Câmi:²⁰⁸ seher-em / haber-em, yâr-îm / hâmkâr-îm, siyâh-esteş / nigâh-esteş

Görüldüğü gibi kafiye'nin hepsinde revî, kendisinden sonra gelen vasıl harfine bağlanmaktadır. Revînin harekeli olduğu bu tür kafiye'lere mutlak kafiye denmektedir. Mutlak kafiye'nin kendilerine mahsus bazı durumları vardır ki bunları ileriki bahislerde göreceğiz.

Redif ile reviden sonra gelen gelen harflerin tarifindeki muğlaklığın sebebinin Nasîrüddîn Tusî'nin yazdıklarından anlıyoruz. Tusî'ye göre Araplar “redif” terimine

²⁰⁵ Muallim Naci, *Istîlâhât-ı Edebiyye* (nşr. M. A. Yekta Saraç), Ankara 2017, s. 83.

²⁰⁶ Muallim Naci, a.g.e., s. 82.

²⁰⁷ Nasîrüddîn Tûsî, *Mi'yâru'l-eş'âr (Şi'r ve Şâ'irî der Âsâr-ı Hâce Nasîrüddîn-i Tûsî içinde, nşr. Muazzame İkbâlî)*, Tahran 1379, s. 278.

²⁰⁸ Arûz-ı Seyfî vü Kâfiye-i Câmi (nşr. Blochmann), Tahran 1372, s. 76.

sahip olmadıkları için reviden sonra gelen her harfe ayrı isim vermişlerdir. Fakat Fars edebiyatında “redif” terimi bulunduğundan dolayı revî ve revî ile “ziyade taalluk”u bulunan vasıl harfinden sonra gelen her şeye, velev ki bir harf olsun, redif ismini vermek evladır.²⁰⁹ Hülâsa, klasik edebiyat alanında en azından vasıl harfi terimine mutlaka ihtiyacımız vardır.

3.3.2.1. Gazelin Revî Harfinin Kelimenin Ortasında Kalması

Mutlak kafiye vasıl harfinin yerinde kelimenin aslî harfinin olması imkanı vardır.²¹⁰ Bu cevaz sebebiyle -i eki alan kelimeler ile ʾnin aslî harf olduğu kelimeler kafiye yapılabilir.²¹¹

Ey vücûd-ı kâmilün esrâr-ı hikmet masdarı

Masdarı zâtun olan eşyâ sıfâtun mazharı

Gevheridür ʾışk bahrinün Fuzûlî âb-ı çeşm

Lîk bir gevher ki lutf-ı Hak anadur **müşterî** (268.1, 268.7)

²⁰⁹ اولی آن که هر چه بعد از روی و وصل آید جمله از حساب ردیف شمرند

(Nasîruddin Tûsî, *Mi'yâru'l-eş'âr (Şî'r ve Şâ'irî der Âsâr-ı Hâce Nasîrüddin-i Tûsî* içinde, nşr. Muazzame İkbâlî), Tahran 1379, s. 279.)

²¹⁰ “... Kâfiye-i mutlakada harf-i kâfiyeden vaslî revî yerine, revîyi vasl yerine getirmek câizdür, niteki bu beyitlerde vâkı’ olupdur:

ای ترا بر خسروان فرماندهی	بر تو زیبا نیست جز شاهنشهی
وی جهان داری که از انعام تست	کیسهء دریا و جیب کان تھی
تو درخت دولتی می خوانمت	در ریاض مملکت سرو سهی
عمر بادت تا بتأیید خرد	پای بر فرق شهی انجم نھی

“Dehî”de ve “şehî”de ve “nehî”de hâ revîdür, yâ vasıldur. “tehî”de ve “sehî”de yâ revîdür. Zira mezkûr harf anlardan [dehî ve şehî kelimelerinden] iskat olursa, bâkî kelime hadd-i isti’malden hariç kalmaz. Mi’yâr-ı fârik vasilla revî ortasında oldur ki revî sakıt olsa bâkî kelime mühmel kalır, vasl sâkıt olsa öyle olmaz; kâfiye-i mukayyede bu ihtilaf câiz değildir (M. A. Yekta Saraç - Mustafa Çiçekler, “Kemalpaşazâde’nin Kâfiye Risâlesi”, *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, sy. 28, İstanbul 1998, s. 461). Buradaki “kâfiye-i mukayyede” revî harfi sakın olan kafiye manasınadır.

²¹¹ Bu iki harf eski yazıda sadece aynı “ی” harfiyle gösterilmektedir!

Cânumun cism ile zevk-i ittisâli kalmadı
Âh kim sensüz dirilmek ihtimâli kalmadı

Bilmezem hâlün hayâlin handa tasvîr eyleyem
Dağdan bir yir ten ü cânımda **hâlî** kalmadı

Dürd-nisbet pâ-y-mâl-i kayddur her kim ki var
Bezm-i dehr içre harîf-i **lâ'ubâlî** kalmadı (259.1, 259.4, 259.8)

Ey vücûdun eseri hilkat-i eşyâ sebebi
Nebî ol vakt ki bi'l-fi'l gerekmezdi **nebî** (279.1)

Aşağıdaki Farsça beyitlerde ise “mî borem” rediftir. Kafiye hecesi “ân”; “î” ise vasıl harfidir. Matla beytinde görüldüğü üzere kafiye kelimeleri “nihân” ile “girân” nisbet yâ’sı almışlardır. Fakat altıncı beyitte kafiye kelimesi olarak kullanılan “fânî”nin sonundaki yâ, kelimenin aslî harfidir. Dolayısıyla “ân” kafiyesi kelimenin ortasında kalmaktadır.

می روم در سینه صد راز نھانی می برم

کوه دردم از سر کویت گرانی می برم

دولتی دارم که می میرم بدرد عاشقی

خوش متاع باقی زین ملک فانی می برم (301.1, 301.6)

Aşağıdaki örneklerde ise hususi bir durum vardır. Bu gazellerde kafiye “â” dır. Vasıl harfi alan “ay” ve “yay” kelimelerinin ilk hecesi kafiye hecesi konumundadır.

‘Ârızun görse felek mihr biraħmaz **aya**
Zerre zerre kılur anı biraħur sahrâya (257.1)

Oha peykân tikilür gamzen için peyveste
Tohinur ta'ne ohi kaşun ucundan **yaya** (257.5)

Birahdı hâke hüsnün âfitâb-ı 'âlem-ârâyı
Götürdi yir yüzinden mu'ciz-i la'lün Mesîhâ'yı

Bükülmüş kaddümi kurtaragör kullâb-ı zülfünden
Hatâdur çekmesün çoh bağı çökmüş bir sınık **yayı**

Ruhun üzre ham-ı ebrûnı görmek isterem ammâ
İyen düşvâr olur gün var iken görmek yeni **ayı** (278.1, 278.3, 278.4)

Reng-i rûyundan dem urmuş sâgar-ı sahbâya bah
Afitâb ilen kılur da'vî tutulmuş **aya** bah (58.1)

Meger hâb içre gördün ey gönül ol çeşm-i şehlâyı
Ki kıldun tarfetü'l-'ayn içre gark-ı eşk dünyâyı

Çekersen ey musavvir sûretin ol meh-veşün ammâ
Ne mümkindür murâdunca çekilmek kaşları **yayı** (277.1, 277.3)

Kafiyeleri “-st (est)” eki alan bazı Farsça gazellerde revinin kelimenin ortasında kaldığını görüyoruz. Mesela aşağıdaki şiirin kafiyesi “â”dır. Reviden sonra ise “-st” eki gelmektedir. Matla beytinin kafiye kelimeleri “âşinâ-st” ile “belâ-st”tır. Fakat ikinci beytte kafiye kelimesi olarak “ber-nehâst (kalkmadı)” kullanılmış, böylece revî kelimenin ortasında kalmıştır.

مارا بلاى عشق تو عمریست آشناست

از آشنا جدا شدن آشنا بلاست

برخاست از قد تو بھر کوشه فتنهء

سروی ز باغ حسن بدین فتنه بر نخاست (111.1, 111.2)

Bir başka gazelde de aynı durum bahis mevzuudur. Şiirin kafiyesi “û”dur. Reviden sonra “-st” eki gelmektedir. Fakat ilk beyitte ve altıncı beyitte “dûst” ve “pûst” kelimeleri kafiye yapılmış, böylece kelimenin ortasındaki “û” sesi revî kabul edilmiştir.

هست مارا زندگی از جوهر شمشیر دوست

روح ما گر هست جوهر جوهر شمشیر اوست

عالمی دارم که مستغنیست از مهر فلک

روز و شب روشن ز مهر گلرخان ماه روست

گر تجرد هم گزیند نیست بی شر نفس بد

زهر کی زائل شود از مار گر افکند پوست (115.1, 115.2, 115.6)

3.3.2.2. Vasıl Harfinin Farklı Fonksiyondaki Ekler Olması

Kafiye gelen eki, rediften ayıran en önemli hususiyetlerden biri, redifin aynı manadaki kelime ve ekler olması şart iken, kafiye gelen ekinin farklı fonksiyonlardaki ekler olabilmesidir. Bu mahalde şekil ve ses bakımından aynıyet yeterli görülür. Aşağıdaki Farsça gazelde, ilk ve dördüncü kafiye kelimelerine gelen “(e)m” birinci şahıs iyelik eki iken ikinci ve üçüncü kafiye kelimelerine gelen “(e)m”, fiile gelen birinci şahıs ekidir.

نیست تا صبح بجز فکر تو کارم همه شب

کارم اینست جز این کار ندارم همه شب

همه روزم شده شب اختر آن شبها اشک

آه ازین درد چسان اشک نیارم همه شب

لطف کن یک شب و در کلبهء من گیر قرار

تا بدانی که چرا نیست قرارم همه شب (56.1, 56.2, 56.3)

Türkçe gazellerde ise birinci ve ikinci misallerde ilk beyitlerdeki kafiye kelimesinin aldığı ek yalnız iyelik eki iken ikinci beyitlerin ekinde iyelik ekinin yanında hazfedilmiş akkuzatif eki manası da vardır. Üçüncü misalde ise ilk beytin kafiye kelimelerinde akkuzatif manası varken ikinci beyitte yoktur.

Zülfi kimi ayağın koymaz öpem nigârum

Yohdur anun yanında bir kılca i'tibârum

Dûr istemen zemânî mey neş'esin başumdan

Toprağ olanda yâ Rab dürd-i mey it gubârum (192.1, 192. 6)

Secdedür her handa bir büt görsem âyînüm menüm

Hâh kâfir hâh mü'min dut budur dînüm menüm

Çâre umdum la'l-i şîrinünden eşk-i telhüme

Telh güftâr ile aldun cân-ı şîrînüm menüm (206.1, 206.5)

Ol mâh visâliyle hoş it bir gice hâlüm

Ey ahter-i tâlî' koma boynunda vebâlüm

Feryâd ki ber virmedi bî-dâddan özge
Göz yaşım ile besledüğüm turfa nihâlüm (202.1, 202.2)

3.3.2.3. Hâ-yı Vaslî

Hâ-yı resmiye de denilebilecek hâ-yı vaslînin anlaşılması, eski kafiye anlayışının kavranması için çok mühim olduğundan konuyu tafsilatıyla izah eden Şems-i Kays'ın ilgili yazısını hülasaten tercüme ediyoruz:²¹²

“...’şâne’, ‘behâne’, ‘câme’, ‘nâme’, ‘miyâne’, ‘nişâne’ kelimelerinin sonundaki hâ’lar hiçbir zaman telaffuz edilmezler. Kendilerinden önceki harfin harekesini göstermekten başka kelimenin manasında hiçbir dahilleri yoktur. Bu harfleri kaldırdığımız vakit kelimelerin manasının kaybolması, bu durumda kendilerinden önceki harfin harekesine sükün verilmiş olmasından kaynaklanır. Bunu şöyle izah edebiliriz: Hat ilmüne vukufu olmayan ve Farsça yazıda fetha ile biten bir kelimenin sonuna hâ eklemek gerektiğini bilmeyen bir mübtedi bu tür kelimeleri yazarken hâ’sız yazacak ve doğru okuyacaktır. Zira Kur’an’da görüp okuduğu ‘sübhâne (سُبْحَانَ)’, ‘inne (إِنَّ)’, ‘keenne (كَانَ)’ kelimelerinde hiç zâid harf görmemiştir...”

Bu sözlerde Arap hattının kafiye anlayışında ne kadar etkili olduğunu görüyoruz. Verilen örneğin Kur’ân’dan olması da ayrıca ilgi çekicidir. Yazarın, Farsçadaki hâ-yı resmiye için bu söyledikleri Türkçedeki elif, vâv, yâ imla harfleri için de geçerlidir.

Bundan sonra Farsçadaki hâ-yı aslî ile hâ-yı vaslî arasındaki bazı farklara değinilir:

“Hâ-yı aslî her vakit telaffuz edilir. Bilhassa izafet, cem’, tasgîr ve nisbet hallerinde. Mesela ‘zırh-ı men (زرد من)’, ‘zırhhâ (زرها)’, ‘zırhek (زرهاك)’ ve ‘zırhî

²¹² Şemse’-d-dîn Muhammed b. Kays el-Râzî, *El-Mu’cem fî me’âyîri eş’ârîl-‘Acem* (nşr. Muhammed Ramazânî), Tahran 1313, s. 183-185.

(زرهی). Hâ-yı vaslî ise izafet halinde hemze-yi müleyyineye dönüşür: ‘dâye-i men (دایهء من)’, ‘bende-i to (بندهء تو)’ gibi. Cem’ halinde kitabetten düşer: ‘şânehâ (شاهها)’, ‘behânehâ (بهاها)’ gibi. Tasgîr ve nisbet hallerinde ise kâf-ı Fârisîye dönüşür: ‘bendegek (بندگک)’, ‘dâyegek (دایگک)’, ‘bendeğî (بندگی)’, ‘dâyeğî (دایگی)’.

Bundan sonra söylenenlerde ise ek durumundaki hâ’ların dahi hâ-yı resmîye kategorisine dahil olduğunu görüyoruz:

“Hâ-yı vaslî ikiye ayrılır. Bir kısmının kendilerinden önceki harfi fethalı okutmaktan başka, kelimeye tesiri yoktur: ‘nâme’, ‘hâne’, ‘giryê’ gibi. Bir kısmı ise bunun yanında kelimeye hususî bir mana da katar. Bunlar dört tanedir. Hâ-yı tahsîs: ‘dest’den ‘deste’, ‘âvâz’dan ‘âvâze’, ‘nişân’dan ‘nişâne’ gibi. Hâ-yı sıfat: ‘âmede’, ‘refte’, ‘nişeste’ gibi. Hâ-yı fâil: ‘dânende’, ‘güyende’ gibi. Liyâkat ve nisbet hâ’sı: ‘şâhâne’, ‘merdâne’ gibi. Bu hâ’lardan hiç birini revî yapmamalıdır!”

Aşağıdaki misallerde gazelin kafiyeleeri sonunda hâ-yı resmîye bulunan Farsça kelimelerden oluşmakta iken bazan şairin kafiyeleeyi, son harfi sakin olan bir kelimeye datif eki getirerek sağladığını görüyoruz.

Ey esîr-i dâm-ı gam bir gûşe-i mey-hâne dut
Dutma zühhâdun muhâlif pendini peymâne dut

Dişledümse la’lün ey kanum töken kahr eyleme
Dut ki kan itdüm ‘adâlet eyle kanı **kane** dut

Ger sana efgânımı bî-hûde dirse müddde’î
Ol söze dutma kulağ men çekdügüm **efgâne** dut (43.1, 43.2, 43.4)

Çeşm-i sûret-bâzuma müjgân saf-ı hengâmedür
Kana batmış her müjem bir şûh-ı gül-gûn câmedür

Derdüm oldur kim müselmân olmuş ol tersâ-beçe
Küfre olan zulmler ta'nı bu gün **İslâmedür**

Ey sabâ lutf it kim ol bî-derd kılmış terk-i cevri
Çâre-i derd-i dilüm mevkûf bir **i'lâmedür**

Ey Fuzûlî bulmadum reng-i riyâdan bir safâ
N'ola ger meylüm bu reng ile **mey-i gül-fâmedür** (98.1, 98.4, 98.6, 98.7)

Kimsede ruh-sâruna tâkat-i nezzâre yoh
'Âşıkı öldürdi şevk bir nazara çâre yok

Zârlığum 'ışkdan var Fuzûlî velî
Ol meh-i bî-mihreden rahm **men-i zâre** yoh (60.1, 60.7)

Aşağıdaki örneklerde ise gazelin kafiyesi datif eki almış durumda iken bazı beyitlerde son asli harfi fethalı kelimelerin kafiye getirilerek kafiyenin sağlandığını görüyoruz.

Cânumun cevheri ol la'l-i güher-bâre fidâ
'Ömrümün hâsılı ol şîve-i reftâre fidâ

Pâre pâre dil-i mecrûh-ı perîşânumdan
Ser-i kûyunda gezen her ite bir **pâre** fidâ (7.1, 7.5)

Ezel kâtibleri 'uşşâk bahtın **kare** yazmışlar
Bu mazmûn hat ile ol safha-i ruhsâre yazmışlar

Havâs-ı hâk-i pâyun şerhini tahkîk idüp merdüm
Gubâr ilen beyâz-ı dîde-i hûn-bâre yazmışlar

Muharrirler yazanda her kime 'âlemde bir rûzî
Mana her gün dil-i sad-pâreden bir **pâre** yazmışlar (68.1, 68.2, 68.6)

Karardur âfitâbı sâye çeksen perde ruh-sâre
Dirildür gonce halkın dürc-i la'lün gelse güftâre

Dil-i sad-pâreni cem' eylemek kûyunda müşkildür
Olur mı cem'e kâbil her itün ağzında bir **pâre** (253.1, 253.3)

Kıl sabâ gönlüm perîşân olduğın cânâne 'arz
Sûret-i hâlin bu vîrân mülkün it sultâne 'arz

Derhem olmuş sünbülün gûyâ ki kılmışdur ana
Mû-be-mû hâl-i dilüm diller uzadup **şâne** 'arz (139.1, 139.2)

Dil uzadur bahs ile ol 'âriz-i handâne şem'
Od çihar ağzından itmez mi hazer kim yane şem'

Geh ayağı bağılu geh boynı nedendür bilmezem
Bir perî 'ışkında olmuşdur meger **dîvâne** şem'

N'ola gönlüm 'ârizun isterse cânım kâmetün
Resmdür 'âlemde bülbül gül sever **pervâne** şem' (144.1, 144.4, 144.5)

Hoşdur ey gün tâli'ün kim düşdün ol hâk-i dere
Ehl-i devlet dâmenin dutdun yetersen bir yere

Dâme düşmüş bir şikârem kim 'adem sahrâsına
Menzilümden her taraf açmış ecel min **pencere** (255.1, 255.2)

3.3.2.4. Vasıl Harfinde Çok Fazla İhtilafın Olduğu Gazeller

Kafiyeleri vasıl harfi alan bazı gazellerde kafiye kelimelerinde farklılıkların çok fazla olabildiği görülmektedir. Bu gazellerden dördünü aşağıya aktarıyoruz.

Aşağıdaki manzumede, matla beytinin kafiye kelimeleri iyelik eki almıştır. 3. ve 4. beyitlerde de durum böyledir: "Derd ehlinin nişân-ı tîr-i âhı", "ağyâr şem'-i

bezm-gâhı”. Fakat 2., 5., 6. beyitlerde kafiye, nisbet yâ’sı almıştır: “sipâhî”, “gâhî”, “ilâhî”. Son beyitte ise bu sakin yâ, kafiye kelimesinin aslî harfidir: “menâhî”. Dolayısıyla revî, kelimenin ortasında kalmıştır.

Mülk-i hüsnün beyle zâlim pâdişâhı olmagıl
Kim sana zâlim dise ‘âdil güvâhı olmagıl

Gamze tîgin çekme her sâ’at gönül yağmasına
Hükme tâbî’ mülke gâret-ger sipâhî olmagıl

Âhını ey mâh ‘uşşâkun yetürme göklere
Derd ehlinün nişân-ı tîr-i âhı olmagıl

Ger dilersen şem’ tek gayret odına yanmayam
Şâmlar ağyâr şem’-i bezm-gâhı olmagıl

‘Âdet itmek hoş degül bî-dâde rahm it Tanrı’çün
Gâhî olsan mâ’il-i bî-dâd gâhî olmagıl

Âşık u rüsvâ görüp men’ itme ey nâsîh meni
Münkir-i âsâr-ı takdîr-i ilâhî olmagıl

Ey Fuzûlî eyle tâ’ât-i riyâyî terkini
Tevbe kıl min-ba’d meşgûl-i menâhî olmagıl (174. gazel)

Aşağıdaki gazelin ilk mısraının kafiye kelimesi “mübtelâde”dir. Bununla ancak “â” kafiyesi ve lokatif eki olan “-de” eki mümkündür. Fakat ikinci mısradaki “bâd” kelimesine datif eki getirilerek “bâde” denmiştir. Bu durumda hem kelimenin ortası kafiye kabul edilmiş, hem ek farklılaşmıştır. 2., 3. ve 5. beyitler, ilk mısraın kafiyesiyle benzer şekilde “yuvâ-de”, “belâ-de”, “arâ-de” kelimeleriyle kafiyeleşmiştir. Fakat 4. ve 6. beyitlerde “ziyâde” ve “bâde (şarap)” denilerek revî harfi kelimenin ortası kabul edilmiş; vasıl harfi hâ-yı resmiye olmuştur.

Olsaydı mendeki gam Ferhâd-ı mübtelâde
Bir âh ile virürdi min Bî-sütûnu bâde

Virseydi âh-ı Mecnûn feryâdumun sadâsın
Kuş mı karâr iderdi başındaki yuvade

Ferhâd'a zevk-i sûret Mecnûn'a seyr-i sahrâ
Bir râhat içre her kim ancak menem belâde

Eşk-i revânuma il cem' oldı var ümîdim
Kim ola vara vara cem'iyetüm ziyâde

Geh gamzen içmek ister kanumnı gâh çeşmün
Korhum budur ki nâ-geh kanlar ola arade

Ser-verlik ister isen üftâdelik şî'âr it
Kim düşmedin ayağa çıhmadı başa bâde

..... (246. gazel)

Bir başka şiirde ise matlâın ilk mısraında kafiye'nin aldığı ek, iyelik eki iken, ikinci mısraında, akkuzatif ekidir. 2. beytin kafiyesinde ise vasıl harfi bir ek değildir. 3. ve 4. beyitlerde vasıl harfi ilk mısraında olduğu gibi iyelik ekidir. Beşinci beyitte ise kafiye kelimesi nisbet yâ'sı almıştır.

Tâb-ı sûz-ı sîneden eksilmeseydi göz nemi
Göz yumup açınca seyl-âba virürdüm 'âlemi

Her gözüm pür mevc bir deryâdur ol deryâ üze
Her kaşumdur mevcden bir ser-nigûn olmuş gemi

Mûy-ı jûlîdemdedür cem'iyet-i esnâf-ı gam
Mülk-i sevdânun budur gûyâ sevâd-ı a'zamı

Hecr var ey dîde vasl eyyâmî tkme hn-ı dil
Sahla kim elbette hem anun gelür bir gün demi

‘Âdemîden oh olur zâhir perî-veşler velî
Az olur vâki’ perî-veşlerde sen tek ‘âdemî

..... (285. gazel)

Fuzulî’nin aşağıya aldığımız gazelinin kafiye bakımından divanda müstesna bir yeri vardır. Sadece altı kafiye ile yazılan gazelde her biri ikişer kere kullanılmış olan üç cins kelime vardır. “Âvâze” ve “dervâze” kelimeleri çoğul eki alarak kullanılmışlardır. Yani isimdirler. “Şîrâze” ile “ tâze” kelimeleri ise sonlarına isimden fiil yapma eki “-le” ile çoğul üçüncü şahıs eki “-r” getirerek kullanılmıştır. Dolayısıyla bu kafiyeler fiildirler. İki kelime ise Türkçe “yaz-” ve “az-“ fiilerine “-a” istek-dilek kipi ile üçüncü şahıs eki getirilerek kafiye yapılmıştır. Kafiyelerin bu çeşitliliği gazelerde alıştığımız ittıradı zedelemekte, okuyucuyu şaşırtmaktadır.

Her kitâba kim leb-i la’ln hadîsin yazeler
Rişte-i cân birle ‘işk ehli anı şîrâzeler

Bu ne sırdur sırr-ı ‘işkun dimedin bir kimseye
Şehre düşmüş men seni sevdm diy vâzeler

Şeyhler mey-hânedan yüz dnderrler mescide
Bî-tarıkatlerni gr kim doğru yoldan azeler

âkler göğsümde sanman kim aupdur tîg-i ‘işk
Gönlümün şehrine mihrn girmeğe dervâzeler

Ey Fuzûlî yâr eger cevri itse andan incime
Yâr cevri ‘âşıka her dem mahabbet tâzeler (79. gazel)

3.3.2.5. Haziv ile Tevcihte İhtilaf

Haziv, ridf ve kayıt harflerinin öncesinde olan harekedir. Tevcih ise mücerred kafiyelelerde revinin öncesindeki harekedir. Revi harfi sakin olduğu takdirde bu hareketlerin ihtilafı caiz değildir. Fakat revî harekeli ise bu hareketler farklı olabilir.²¹³ Fuzulî, görebildiğimiz kadarıyla yalnız Farsça divanındaki mukayyed kafiyeleli bir gazelinde bu cevazdan istifade etmiştir.²¹⁴ Revi harfi harekeli olan bu gazelin aşağıya aldığımız birinci ve üçüncü beyitlerde kafiye “bord-em”, “mord-em”, “spord-em”dir. Diğer beyitlerde ise “averd-em” ile “âzerd-em” kafiye yapılmıştır. Yani kayıt harfinden önceki harfin harekesi değişmiştir.

ز سیر سایه همراه تو ای مه رشکها بُردم

برای دیدنت گر چشم هم می داشت می مُردم

مرا بر چشم پر خون جمع گشته نیست پیکانت

در گنجینهء لعلیست با آهن بر آوردم

بکف در کوی تو می گشتم از من نقد جان گم شد

پشیمانم که بد کردم بچشمان تو نسُردم

²¹³ M. A. Yekta Saraç - Mustafa Çiçekler, “Kemalpaşazâde’nin Kâfiye Risâlesi”, *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, sy. 28, İstanbul 1998, s. 461,472.

²¹⁴ Tevcihte ihtilafa Fuzulî’nin gazellerinden örnek bulamadığımız için Nâcî’nin Enderunlu Vasıf’tan naklettiği şu misali burada zikredebiliriz:

“Kişveristân-ı belâgat bir fezâ-yı ma’reke

Ol fezânın nâtıkam bir dâyi-i dâl hançeri

Örfen aldım ‘Örf’den meydân-ı nazmı şâ’irân

Şâh-ı ‘irfânım rikâbumda yürürler her biri” (Muallim Naci, *İstîlâhât-ı Edebiyye* (nşr. M. A. Yekta Saraç), Ankara 2017, s.88). Görüldüğü gibi şiirde “hançeri” ile “biri” kelimeleri, birinde revî harfi “râ”dan önceki harf fetha, diğerinde kesre olmasına rağmen, revî harekeli olduğu için kafiye yapılmıştır.

بِحمد الله که مردم در غم عشق تو و هرگز

بشرح درد دل طبع لطیف را نیازدم (312.1, 2, 3, 5)

3.4. KAFİYE-İ MA'MULE

Şair bazan hüner göstermek gayesiyle manzumenin kafiyesinde veya kafiye ve redifinde bazı tagayyür ve tasarruflarda bulunur.²¹⁵ Mamul diye adlandırılan bu tür kafiye şairin klasik kafiye kayıtlarından en fazla sıyrıldığı yerlerdir.

Aşağıdaki gazelde kafiye “bord-em”, “mord-em” şeklinde yani mukayyed kafiye iken altıncı beyitte kafiye, “dür” ve “dem” şeklinde, iki kelimeye taksim edilmiştir.

ز سیر سایه همراه تو ای مه رشکها بردم

برای دیدنت گر چشم هم می داشت می مردم

بخود تا چند خندی ای صدف بگشا دهن زین بس

بدور گوهر اشکم من از دانهء در دم (312.1, 312.6)

Aşağıdaki örnekte matla beytindeki “âyîne mî bîned”, “sîne mî bîned” ibarelerinden anlaşılacağı üzere kafiye, “îne”; redif, “mî bîned”dir. Fakat şair, manzumenin beşinci beytinde “gencî ne-mî-bîned” diyerek “îne” kafiyesini iki kelimeye taksim etmiştir.

²¹⁵ Kafiye-i ma'mule için bkz. M. A. Yekta Saraç - Mustafa Çiçekler, “Kemalpaşazâde'nin Kâfiye Risâlesi”, *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, sy. 28, İstanbul 1998, s. 454-456; Muallim Naci, *İstîlâhât-ı Edebiyye* (nşr. M. A. Yekta Saraç), Ankara 2017, s. 100, 101; Sîrûs Şemîsâ, *Âşînâî bâ Arûz u Kâfiye*, Tahran 1368, s. 115, 116.

چو بھر زینت آن گلچهره در آینه می بیند
ز مزگان صد خدنگ آینه را در سینه می بیند
چه باشد گر شود دل با غمت خرسند در عالم
درین ویرانه جز نقد غمت گنجی نه می بیند²¹⁶ (149.1, 149.5)

Aşağıdaki misalde ise matladaki “sîm-ten dîdem”, “men dîdem” ibarelerinden anlaşılacağı üzere kafiye, “en”; “dîden”, rediftir. Fakat gazelin son beytinde şair “handîdem” diyerek kafiye ve redif sesini tek kelimedeki karşılamıştır.

بسی بیداد در عشق از بتان سیمتن دیدم
ز بیداد بتان کافر نبیند آنچه من دیدم
فضولی شمع اگر بر گریه ام خندد عجب نبود
که من هم مدتی بر گریه‌های شمع خندیدم (255.1, 255.7)

Aşağıdaki örnekte gazelin kafiyesi, “ed”; redifi ise “dâred kucâst”dir. Fakat matla beytinin ikinci mısraında “be-derd âred” denilerek redifin bir kısmı kafiyeye katılmıştır.

نالء زاری که در دلها اثر دارد کجاست
آه جانسوزی که دلها را بدرد آرد کجاست

²¹⁶ Neşirde sehven “گنجینه می بیند” şeklinde yazılmıştır.

دردمندی کز محبت در دلش دردیست کو

(101.1, 10.2) بیدلی کز درد داغی بر جگر دارد کجاست

3.5. ÎTÂ

Divan şiirinde, bir manzumede daha önce kafiye yapılmış bir kelime veya ek ile bir defa daha kafiye yapmak belli şartlara bağlanmıştır. Bu şartların dışına çıkıldığı takdirde büyük bir kusur kabul edilen “itâ-yı celî” yapılmış olur. Bu şartları Fuzulî’nin gazellerinden birkaç madde halinde açıklayabiliriz:

Eş sesli kelimeler kafiye yapılabilir. Aşağıdaki birinci örnekte ilk mısradaki “var” “mevcut olmak” manasına, ikinci beyitte ise “git-“ manasındadır.

‘İşkdan cânumda bir pinhân maraz **var** ey hakîm
Halka pinhân derdüm ızhâr itme zinhâr ey hakîm

Var bir derdüm ki çoh dermândan artuhtur mana
Koy meni derdümler dermân eyleme **var** ey hakîm (189.1, 189.2)

Başka bir gazelde ise “meyve” manasındaki “bâr” ile “yağdıran” manasındaki Farsça ism-i masdar olan “bâr” kafiye yapılmıştır.

Sahlamazdum nâvekün gözde belâsın çekmesem
Su virüp ol nahli beslerdüm mi olsa **bârsuz**

Yol azarsan zulmet-i hayretde ey dil vâkîf ol
Zînhâr ol kûya varma âh-ı âteş-**bârsuz** (118.3, 118.4)

Matla beytinde kullanılan bir kafiyeenin, sonraki bir beyitte bir defa daha kullanılması mahzur yoktur.²¹⁷ Fuzulî’de bunun pek çok örneğini görmekteyiz.

Şerbet-i la’lün ki dirler çeşme-i hayvân ana
Ol virür cân dem-be-dem ‘uşşâka vü men cân ana

Dutma ey kan dem-be-dem tuğyân idüp ten çâkini
Koy bu manzardan demî nezzâre kılsun cân ana (10.1, 10.4)

Girüp mey-hâneye muğ meşrebiyle kim ki hû eyler
Olup mü’min behište kâfirem ger ârzû eyler

Reh-i ‘ışkunda olman teng-dil sevdâ hücûmından
Tarîk-i saltanat her kim dutar gavgâya hû eyler (81.1, 81.4)

Perişân halk-ı ‘âlem âh u efgân itdüğündendür
Perişân olduğum halkı perişân itdüğündendür

Kaçan rüsvâ olurdum kan yudup sabr idebilseydüm
Melâmet çekdiğüm bî-hûde efgân itdüğündendür (103.1, 103.6)

Dürd-veş ser-geşte-i câm u harâb-ı bâdeem
İ’tibârum yoğ ayak toprağı bir üftâdeem

Çerh devrinden ne hâsıl kim virür tağyîr-i zevk
Durmadın zevk arturur miskîn-i devr-i bâdeem (184.1, 184.6)

Hâsılum yoh ser-i kûyunda belâdan gayrı
Garazum yoh reh-i ‘ışkunda fenâdan gayrı

²¹⁷ Muallim Naci, *Istılâhât-ı Edebiyye* (nşr. M. A. Yekta Saraç), Ankara 2017, s. 92. Tûsî, bu cevâzı kasidelere hasreder. Ayrıca tekrarlanan kafiyeenin matlâın ilk mısraının kafiyesi olmasını şart koşar. (Nasîruddin Tûsî, *Mi’yâru’l-eş’âr (Şi’r ve Şâ’irî der Âsâr-ı Hâce Nasîrüddin-i Tûsî* içinde, nşr. Muazzame İkbâlî), Tahran 1379, s. 290) Yukarıdaki beş örneğin dördünde de, tekrarlanan kafiyeenin matlâın ilk mısraının kafiyesi olması dikkat çekmektedir.

Yetdi bî-kesliğim ol gâyete kim çevremde
Kimse yoh çizgine gird-âb-ı **belâdan** gayrı (273.1, 273.4)

Aşağıdaki örneklerde matla beytinin kafiye kelimeleri, vasf-ı terkiybîye girdikten sonra başka bir beyitte kullanılmıştır. Bu bakımdan yukarıdaki örneklerden ayrılırlar.

Hoşdur irmek ol beden vaslına pîrâhen kimi
Geh el öpmek âstin tek geh ayağ **dâmen** kimi

Dâmenün doldursa gerdûn dürr ile tök ebr tek
Dürr için telh itme kâmun bahr-i ter-**dâmen** kimi (286.1, 286.6)

Fâriğ itdi mihrün özge meh-**likâ**lardan meni
Hırz imiş 'ışkun senün sahlar belâlardan meni

Gâyet-i zühd ü vera' zâhid visâl-i yâr ise
Vechi yoh men' eylemek hûrî-**likâ**lardan meni (292.1, 292.6)

Ey saçun fikri kamu sevdâlarun ser-mâyesi
Olmasa başumdan eksük serv-kaddün **sâyesi**

Berk-i âhından Fuzûlî'nin köyerdi bî-haber
Dünler efgâniyle bîdâr olmasa hem-**sâyesi** (300.1, 300.5)

Matla beyti dışında iki beytin kafiye kelimesinde çok aşikar olmayan bir tekrar varsa bu tekrar mazur görülür. Türkçe gazellerden bazı örnekleri bu bakımdan inceleyelim:

'Aks-i rûyun suya salmış sâye zülfün toprağa
'Anber itmiş toprağın adın suyun ismin **gül-âb**

La'l-gûn meydür elünde sâgar-ı sîmin ile
Yâ nigîn-i la'ldür reşk-i lebünden oldi **âb** (27.3, 27.5)

Yukarıdaki örnekte âb kelimesi gazelin 3. beytinde gül kelimesiyle terkip oluşturarak kullanılmış, 5. beyitte ise tek başına kullanılmıştır. Aralarında bir beyit bulunması bir yana “آب” kelimesi “گل” ile terkibe girince “گلاب” şeklinde yazıldığını hatırlarsak gazeldeki kafiye tekrarının örtülü olduğunu söyleyebiliriz.

Başka bir örnek:

Nâme-i kâsıd peyâmiyle hoş olmaz hâtırım
Öz lebünden lehce-i **güftâr**un eyler ârzû

Serv ü gül nezzâresin n’eyler sana hayrân olan
‘Ârızunlan kadd-i hoş-**reftâr**un eyler ârzû (240.2, 240.3)

Beyitlerin kafiye kelimeleri “güftâr” ve “reftâr”, “güft” ve reft” kelimelerinin “âr” eki almasıyla oluşmuşlardır. İki kelimenin de son harflerinin “f” ile “t” olması ve kelimelerin birbirini takip eden beyitlerde kullanılması sebebiyle tekrar göze batmaktadır.

Riştüdür cismüm ki devr-i çerh virmiş tâb ana
Merdüm-i çeşmüm düzer her dem dür-i **sîr-âb** ana

Derlemiş ruh-sâr ile hublar açarlar gönlümü
Gör ne gül-şendür ki âteşden virürler **âb** ana

Silk-i ehl-i hâle çekmiş zâhidi eşk-i riyâ
Mis kimi kim sîm kadrin bildürür **sîm-âb** ana (9.1, 9.7, 9.8)

Bu gazelde ise “âb” kelimesi hem tek başına hem de iki defa başka kelimeyle terkibe sokularak kullandığından kusur işlenmiştir.

Son iki örnekteki gibi aşıkâr kafiye tekrarlarına, yani “itâ-yı celî”ye, Fuzulî’de ender rastlanır.

3.6. ZÛ-KÂFİYETEYN

İki kafiyeyle sahip olan şiir demektir.²¹⁸ Fuzulî'nin Farsça divanında bu şekilde bir gazel mevcuttur. Bu gazelde "est" kafiyesinden iki önceki hecelerde "în" kafiyesi iltizam edilmiştir.

بهر صید آن ترک بد خو بر سمند کین نشست
باز خواهد شد عنان صبر صد مسکین ز دست
دید چون لطف جمالت باز برهم زد ز رشک
نقش بند دهر در گلزار هر آیین که بست
گر خورد خونابه دل بر یاد لعلت دور نیست
باده پندارد اگر آبی دهی رنگین به مست
پرده افکندی ز عارض ماه را تابی نماند
چین گشادی زلف را بازار مشگ چین شکست
تیشهء فرهاد بھر کوه کندن بس بود
شعلهء کز²¹⁹ آتش او در غم شیرین بجست
نیست عالم را ثباتی پیش اهل اعتبار
هست بر آب روان نقش حبابی این که هست

²¹⁸ M. A. Yekta Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi Biçim - Ölçü - Kafiye*, İstanbul 2010, s. 268

²¹⁹ Mazioğlu neşrinde yanlışlıkla "کو" şeklindedir.

من نه تنها باختتم در راه آن بت نقد دین

[63. gazel] زان بت بی دین فضولی هیچ اهل دین نرست

3.7. KAFİYEDE TÜRKÇE KELİMELERİN KULLANILMASI

3.7.1. Türkçe Kelimelerin Arapça Yahut Farsça Kelimelerle Kafiye Yapılması

Fuzulî, Türkçe kelimeleri Arapça ve Farsça kelimelerle çok sık olmasa da kafiye yapar. Bunları kafiye çeşitlerine göre inceleyebiliriz.

a) En fazla Türkçe kelime mürdef veya uzun vokalden ibaret olan kafiyelerde kullanılmıştır. Bu iki kafiye uzun ünlüye ihtiyaç duyduğu için kafiye heceleri uzun okunmaktadır. Fakat aruz bahsinde gösterdiğimiz gibi bu kelimelerin çoğu Fuzulî’de zaten uzun olan kelimelerdir. Kelimelerin bazısı ek getirerek kafiye yapılmıştır: “â” kafiyesi için “sen” ve “ben” kelimelerine datif eki getirilerek “sanâ” ve banâ” kelimeleri elde edilmiştir. Bu kelimelerin datif eki elifle gösterildiğinden ve Fuzulî’de pek çok defa imaleli okunduğundan ortada imla ve ses bakımından bir problem yoktur. İhtilafı bir durum ise kara (siyah) kelimesinin kafiye yapıldığı iki yerde vardır. Bu kelime “â” kafiye bir gazelde “karâ” şeklinde (yazmalarda قرا), “âre” kafiye başka bir gazelde ise “kâre” şeklinde (yazmalarda قاره) okunmuştur.

Ezel kâtibleri ‘uşşâk bahtın **kare** yazmışlar

Bu mazmûn ile hat ol safha-i ruh-sâre yazmışlar (68.1)

Yâr kılmazsa mana cevri ü cefâdan gayrı

Men ana eylemezem mihr ü vefâdan gayrı

Ey diyen gayre gönül virme hanı mende gönül

Ser-i zülfünde olan bahtı **karadan** gayrı (271.1, 271.2)

Kelimelerin geçtiği beyitlerin listesi aşağıda verilmiştir. Görüldüğü gibi en sık kullanılan kelimeler Fuzulî'nin en fazla tercih ettiği iki kafiye olan “ân” ve “âr” kafiyelerindeki “kan” ve “var” kelimeleridir.

kân (43.2 45.1, 77.1, 83.3, 86.3, 116.1, 136.4, 153.1, 191.5, 196.2, 197.1, 198.2, 199.5, 201.6, 211.5, 221.1, 222.3, 224.3, 254.1, 262.5, 265.5, 266.2, 267.4, 282.3)

Msl.: Ey geyüp gül-gûn dem-â-dem ‘azm-i cevlân eyleyen

Her taraf cevlân idüp döndükçe yüz kan eyleyen (221.1)

vâr (20.10, 51.4, 55.7, 61.2, 84.7, 120.3, 122.1, 132.1, 141.3, 147.2, 183.1, 189.1, 207.2, 214.1, 245.2)

Msl.: Bilmez idüm bilmek ağzun sırrını düşvâr imiş

Ağzunı dirlerdi yoh didüklerince var imiş (122.1)

sû (81.3, 238.1, 239.7), bû (81.5, 238.6, 239.6)

manâ (3.7, 80.2, 109.2), sanâ (3.1, 80.1)

âd (75.1, 185.7), ânı (45.7, 105.6), âre (252.2, 299.6), yân: (85.1, 211.6), karâ: (271.2), karâ “toprak” (88.2), kapû: (239.5), baġlû: (239.4), yırtâr (54.1), ağlâr (207.3), yâre (60.6), kâre (68.1), var “git-“: (189.2) âz (250.1), sayrû (238.3), ayrû (238.7).

Bazı Türkçe kelimeler “nûn” harfiyle bittikleri ve kendilerinden sonra da bir konsonant geldiği için veya mısra sonlarında bulduklarından imaleye uğramasalar da eş değerde tutuldukları şiirin diğer kafiye kelimeleriyle mukayese edince uzun sayıldıklarının anlıyoruz. Bu kelimeler, şunlardır:

kân (67.1, 72. 1, 89.1, 108.5, 134.4, 236.4, 237.1, 293.1), ân(dan): (50.6, 143.1, 212.2), ân(lar): (67.3), yamân: (134.7, 216.6, 236.2), ılân (72.3), yalân (236.6), otâġ: (145.1), çâġ: (145.2), ayâġ: (145.7), âz: (114.7)

Not: Türkçe “al” kelimesi Farçaya geçmiş ve Fars şiirinde de yaygın olarak kullanılmıştır. Türk şairleri de Türkçe şiirlerde bu kelimeyi Farsça gibi kabul ederek,

her zaman uzun okumuşlar,²²⁰ Farsça izafet terkiplerine de rahatlıkla sokmuşlardır. Fuzulî, Türkçe kelimeleri normalde Farsça izafet terkiplerine sokmazken “âl” kelimesi, kafiye olarak kullanıldığı beş durumda da terkibe girmiştir. Binaenaleyh bu kelimeyi imaleli saymak doğru olmayacaktır. Bir örnek:

Aldı gül-zâr içre su ‘**aks-i izâr-ı âlüni**
Çekdi güller sûretin manzûr idüp timsâlünü (296.1)

Diğer örnekler: ruh-ı âl (168.5), evrâk-ı âl (256.5), ruh-sâr-ı âl (274.1), sirişk-i âl (287.1).

İstitrâd: “Men” lafzı da Farsçadaki “men”e imtisalen terkiplere girer: men-i dil-şikeste (17.3), men-i dervîş (52.6), men-i rüsâ (58.3), men-i zâr (60.7), men-i âvâre (150.7).

b) Revi harfinin konsonant olduğu mücerred kafiyeelerde de Türkçe kelimeler kullanılmıştır. Bunlar aşağıdaki örneklerde görüleceği gibi kusursuz bir şekilde kafiye oluşturmaktadırlar.

Ey gönül ol hancer-i müjgâna eylesen heves
Kasd-ı cân itdün bekâ-yı ‘ömrden peyvendi **kes** (128.1)

Ey meh menümle döstlarım düşmen eyledün
Düşmen hem eylemez bu işi kim **sen** eyledin (163.1)

Penbe-i merhem-i dağ içre nihândur bedenüm
Diri oldukça libâsum budur ölsem kefenim

Cânı cânân dilemiş virmemek olmaz ey dil
Ne nizâ’ eyleyim ol ne senündür ne **menüm** (204.1, 204.2)

²²⁰ “Âl”in eski Türkçede de uzun olduğunu burada hatırlatalım. Bkz. Talat Tekin, *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler*, Ankara 1995, s. 171.

Diğer örnekler: kes (125.7, 127.6), güzel (173.6), gönül (178.1), degül (178.5), yünül (178.7), kül (178.8), gül: (178.9), sen (286.3), men (286.2), yelken (286.10)

c) Mukayyed Kafiyelerde

Mukayyed kafiyeli gazellerde hiç Türkçe kelime kullanılmamıştır. Fuzulî'nin hangi seslerle mukayyed kafiye yaptığına bakarsak bunu sebebini görürüz: “erd”, “eng”, “end”. Bu seslere sahip bir Türkçe kelime, en azından Fuzulî'nin lügatinde, yoktur.

3.7.2. Yalnız Türkçe Kafiye Kelimeleriyle Yazılan Gazeller

Beş beyitlik, “ut” mücerred kafiyesine sahip aşağıdaki gazelde “kuru-“ fiili; “dut”, “unut”, “yut”, “dud”, “ut” fiilleriyle ek yardımıyla “kurut-“ haline getirilerek kafiye yapılmıştır. Bir defalığa mahsus olduğu için kusur kabul edilmez.

Tılısm-ı genc için min ism-i a'zam yâd dutdun dut

Tılısmı sindurup genci bulup ismi unutdun dut

Töküp mey câm-ı mey dutmak temennâsın çihar başdan

Yüküş kanlar töküp 'âlemde çoh hûn-âbe yutdun dut

Şarâb-ı nâb zevkinden ne hâsıl çün degül bâkî

Riyâz-ı 'ömre min kez su virüp âhir kurutdun dut

Çü nî Cemşîd bulmuşdur bekâ keyfiyyetin nî Cem

Bu bezm içre Cem ü Cemşîd elinden câm dutdun dut

Fuzûlî kıl kıyâs-ı hâlün ehl-i dehr hâlinden

Kumârı mekr ü tezvîr ü hiyel ehlinden utdun dut (44. Gazel)

7 beyitlik, “il” mücerred kafiyeli aşağıdaki gazelde “aç-“, “der-“, “kes-“, “çek-“, “eğ-“ fiilleri “kıl”, “bil”, “sil” fiilleriyle ek getirilerek “açıl-“, “deril-“, “kesil”, “çek-“,

“eğil” haline getirildikten sonra kafiye yapılmıştır. Dolayısıyla şiirin kafiyelerinde îtâ-yı celî vardır.

Gelür ol serv-i sehî ey gül ü lâle açılun
Ey meh ü mihr çihun kudrete nezzâre kılun

‘Azm-i bağ eylemiş ol serv-i revân ey güller
Zer nisâr idegelün cümle yığılun derilün

Götürün ohların ey dîdelerüm toprahdan
Bir yarar nesnelere kadrini yahşica bilün

Eylemen ey dil ü cân hancer-i müjgânına meyl
Bilürem n’olduğın âhir gelün andan kesilün

Göz yaşı tîgünüz için tökülür ey hublar
Sizi tâ itmeye rüsvâ görünen demde silün

Düşdi od cânuma ey tende olan peykânlar
Kızmadın ma’reke bir yana erinmen çekilün

Ey Fuzûlî kadümüz kıldı felek ham ya’nî
Vaktidür çıhmağa dünyâ kapusundan eğilün (159. Gazel)

Aşağıdaki 7 beyitlik, “ur” mücerred kafiye şiiirde “tap-“ “aş-“, “inan-“ kelimeleri; “ur”, “kur”, “sor”, “dur” kelimeleriyle ek getirilerek “tapşur-“, “aşur-“, “inandur-“ haline sokularak kafiye yapılmıştır.

Gamundan başa dün hasret eliyle ol kadar urdum
Ki subh olunca mürde cismümi toprağa tapşurdum

Büküldi kaddüm âhum yetdi hurşîde sahin ey meh
Ki mihnet ohını peykanladum gam yayını kurdum

Dimen Mecnûna 'âşık kim başunda kuş yuva dutmuş
Menem 'âşık ki seyl-i eşkümi başumdan aşurdum

Gümânundan müretteb eyledi bürhân-ı isbâtın
Ne sâhib-keşfe kim dürc-i dehânun sırrını sordum

Tecerrüd seyrine sâyemden özge bulmadum hem-reh
Tarîk-i 'ışk içinde çohlar ile durdum oturdum

Hevâ-yı 'ışk ser-gerdâni olmuş gird-bâdem kim
Savurdum göklere toprağımı her yirde kim durdum

Fuzûlî 'ışkı mühlik dirdüm ol meh-veş inanmazdı
Bi-hamdî'llâh ki cân virmek tarîkiyle inandurdum (190. gazel)

7 beyitlik, "ur" mücerred kafiye başka bir şiirde "uç-", "art-", "tap-", "aş-" fiileri; "ur", "otur", "dur", "sor" kelimeleriyle ek getirilerek "uçur-", "artur-", "tapşur-", "aşur-" şekline sokulduktan sonra kafiye yapılmıştır.

Gönül tâ var elünde câm-ı mey tesbîhe el urma
Namâz ehline uyma anlarunla durma oturma

Eğilüp secdeye salma ferâgat tâcını başdan
Vuzû'dan su sepüp râhat yuhusin gözden uçurma

Sahın pâ-mâl olursan bûriyâ tek mescide girme
Ve ger nâ-çâr girsen anda minber kimi çoh durma

Mü'ezzin nâlesin alma kulağa düşme teşvîşe
Cehennem kapusin açdurma vâ'izden haber sorma

Cemâ'at izdihâmı mescide salmış küdüretler
Küdüret üzre lutf it bir küdüret sen hem arturma

Hatîbin sanma sâdık vâ'izün kavliyle fi'l itme
İmâmın dutma 'âkil ihtiyârün ana tapşurma

Fuzûlî behre virmez tâ'at-i nâkıs nedür cehdün
Kerem kıl zerki tâ'at sûretinde hadden aşurma (241. gazel)

7 beyitlik "ul" mücerred kafiye gazelde "dut-", "on-", "yor-", "boz-", "ur-" fiilleri "dol", "ol", "bul" fiilleriyle ek getirilerek "dutul-", "onul-", "yorul-", "bozul-", "urul-" yapıldıktan sora kafiyeleşmiştir.

Giryedür her dem açan gamdan dutulmuş gönlümi
Eşkdür hâlî kılan kan ile dolmuş gönlümi

Ey perî-veşler cefâ resmin unutman lutf idün
Eylemen bed-hû cefâ mu'tâdı olmuş gönlümi

Va'de-i vasl ile ey gül-ruhlar itmen muztarib
Mihnet-i hicrân ile ârâm bulmuş gönlümi

Hancer-i bî-dâd ile her dem urar zahm üzre zahm
Hîç bir dem görmedüm onmuş onulmuş gönlümi

Pây-bend-i lutf olup bir yirde sâkin görmedüm
Deşt-i hayretde tereddüden yorulmuş gönlümi

Sîm-berlerden gelen daşları yığmış çevreme
'Işk ma'mûr eylemek ister bozulmuş gönlümi

Her zamân bir âteşîn-ruh-sâr sevdâsın çeker
Ey Fuzûlî gör bu odlara urulmuş gönlümi (288. gazel)

Buraya kadar gördüğümüz beş şiirde ilk dikkat çeken husus hepsinin kafiye kelimesinin fiil olmasıdır.

Sadece beş beyitlik olmasının verdiği kolaylık sebebiyle olacak 44. gazelin kafiye kelimelerinde sıkıntı yoktur. Fakat diğer dört gazelde kelimeler zorla kafiye kelimesi haline getirilmiştir. Bu zorlamanın klasik edebiyatta kabul edilemeyecek derecede olması Fuzulî'nin bu şiirleri deneme, hatta fantezi kabilinden yazdığını düşündürmektedir.

7 beyitlik "ân" mürdef kafiyeli aşağıdaki şiirde kafiye kelimeleri kusursuzdur.

Meni cândan usandırdı cefâdan yâr usanmaz mı
Felekler yandı âhumdan murâdım şem'i yanmaz mı

Kamu bîmâruna cânân devâ-yı derd ider ihsân
Niçün kılmaz mana dermân meni bîmâr sanmaz mı

Gamum pinhân dutardum men didiler yâre kıl rûşen
Disem ol bî-vefâ bilmen inanur mı inanmaz mı

Şeb-i hicrân yanar cânım töker kan çeşm-i giryânım
Uyadur halkı efgânım kara bahtum uyanmaz mı

Gül-i ruh-sâruna karşı gözümde kanlu ahar su
Habîbüm fasl-ı güldür bu ahar sular bulanmaz mı

Degüldüm men sana mâ'il sen ettin 'aklımı zâ'il
Mana ta'n eyleyen gâfil seni görgeç utanmaz mı

Fuzûlî rind-i şeydâdur hemîşe halka rüsvâdur
Sorun kim bu ne sevdâdur bu sevdâdan usanmaz mı (264. gazel)

Bir musammat gazel olan bu şiirde beşinci beyitteki iç kafiyelerde de “karşû”, “sû”, “bû” kelimeleri kelimeleri kafiye olarak kullanılmış, ayrıca üçüncü beyitte “rûşen” kelimesiyle “men” ve “bilmen” kelimeleri kafiye yapılmıştır.

Bu gazelde revî harfinden önceki elifin sadece kendisinden önceki harfin harekesini belirten imla harfi olduğu, dolayısıyla şiirin kafiyesinin mürdef değil, mücerred kafiye sayılması gerektiği iddia edilebilir. Problem, evvela “nun” harfinden sonra konsonant geldiğinde, “nun”da med yapma imkanı da olmadığı için hecenin kısa kalmasından doğuyor. İkinci olarak da, normalde uzun olduğunu bildiğimiz bir Farsça yahut Arapça kelime kafiye olarak kullanılmadığı için onunla kıyas edip hecenin uzun sayılması gerektiği hükmüne varamıyoruz. Bununla beraber biz Fuzulî’nin bunu mürdef kafiye olarak kabul ettiğini sanıyoruz. Gazelde kullanılan kafiye kelimelerinden yalnız birisi, matla beytindeki “yan-”, başka gazelerde de kafiye olarak kullanılmıştır:

Dil uzadur bahs ile ol ‘ârız-ı handâne şem’
Od çihar ağzından itmez mi hazer kim yâne şem’ (144.1)

Kafiyeleleri “cânâne, noksâne...” şeklinde devam eden gazelde görüldüğü gibi “yan-“ “handân, cânân...” gibi kelimelerle kafiyeleşmiş ve imaleli okunmuştur.

Uyup âhûya düşdi müşg Mecnûn tek beyâbâne
N’ola çeksen anı zencîr-i zülf-i ‘anber-efşâne (251.1)

matlalı bir gazelinin makta beytinde de,

Melâmet odına yandun Fuzûlî çih bu ‘âlemden
Terahhum kıl revâ görme ki ‘âlem odına yane (251.7)

görüldüğü gibi “yan-“ imaleli okunmuştur.

İkinci bir delilimiz ise gazelin 3. beytidir:

Gamum pinhân dutardum men didiler yâre kıl rûşen
Disem ol bî-vefâ bilmen inanur mı inanmaz mı (264.3)

Fuzulî, bir beytinde bir kelimeyi imaleli okuduğu takdirde eğer o kelimeyi beyit içinde tekrar kullanırsa ekseriyetle yine imaleli okur. Bu beyitte de “inanur mı”nın “na” hecesi uzun okunmuştur.

5 beyitlik, “âğ” mürdef kafiyeli aşağıdaki şiirde ise kafiye kelimeleri yukarıda gördüğümüz şiirlerden farklı olarak fiil değil isimdir: “dağ”, “dırnağ”, “sağ”, “toprağ”, “ortağ”. Yalnız son beyitteki “uçmağ” kelimesi fiildir. Fakat burada kelimenin “cennet” manasına da işaret vardır. Gazeldeki ek ile sağlanmış tek kafiye de bu “uçmağ”dır.

Kûh-ken min tîşeni kûnd eylemiş bir dağ ilen
Men koparup salmışam min dağı bir dırnağ ilen

Gam yolında men kalup gitdiyse Mecnun yoh ‘aceb
Sayruya düşvârdur hem-rehlik itmek sağ ilen

Gerd-i râhun virmese göz yaşına teskîn n’ola
Dutmak olmaz beyle seyl-âbun yolın toprağ ilen

Gam uğurlar ‘ışk bâzârında nakd-i ‘ömrümi
Kılmak olmaz sûd sevdâda yaman ortağ ilen

Ravza-i kûyunda tapmışdur Fuzûlî bir makâm
Kim ana cennet kuşu yetmez min ıl uçmağ ilen (220. gazel)

Divanda aynı kafiyede iki gazel daha vardır: 261 numaralı gazelde “ağ (beyaz)”, “ayağ”, “kulağ”, “bağ (rabita)”, “bucak” kelimeleri “dağ (yara)”, “çerâğ”, “dimâğ” kelimeleriyle kafiye yapılmıştır. 145 numaralı gazelde ise sadece üç tane Türkçe kelime kullanılmıştır: “otağ”, “çağ”, “ayağ”.

Aşağıdaki gazel kafiye bakımından divanın en enteresan gazelidir.

Sâkiyâ câm dut ol ‘âşika kim kayguludur
Kaygu çekmek ne için câm ile ‘âlem doludur

Telh güftârsuz olmaz leb-i yâr ey 'âşik
Çoh heves eyleme ol şerbete kim ağuludur

Koyalum başı hum-ı bâde ayağına gelün
Dutmamak olmaz anın hürmetini bir uludur

Munca kim kûh-sıfat başıma taşlar urulur
Dîde-i bahtım uyanmaz ne ağır uyhuludur

Dil-i pür-hûnuma yağdırma belâ peykânın
Hazer it şîşeye nâ-geh zarar eyler doludur

Gönlümün zahmına peykânunı merhem eyle
Genc-i gamdur n'ola ger böyle demür kapuludur

Nergisün fikri Fuzûlî göz ü gönlümde gezer
Dutar âhu vatan ol yerde ki odlu suludur (93. gazel)

Evvela, kafiye kelimeleri özenle yazılan Milli Kütüphaneye Milli Kütüphaneye 06 Milli Yazmalar A 2318/1 numaralı nüshadan, kafiyelerin eski harflerle yazımını kaydedelim:²²¹

قيغولودر، طولودر، آغولودر، اولودر، اويخولودر، طولودر، قاپولودر، صولودر

Bu gazelin kafiyesini tespit biraz meşakkatlidir. İlk intiba, “-ludur” ekinin redif olarak düşünüldüğü; “kaygu”, “ağu”, “uyhu”, kapu”, “su” kelimelerinin sonundaki “u” kısa ünlüsünün kafiye yapıldığı; “ulu” kelimesi ile iki defa geçen “dolu” kelimesinde ise kelimelerin ilk hecelerinin kafiye kabul edilmiş olduğudur. Fakat klasik edebiyatta aynı kısa ünlüye sahip olma kafiye için yeterli bir sebep değildir. Mesela “hengâme” kelimesiyle “bî-gâne” kelimesi ikisinin de sonunda “e”

²²¹ Varak numarası: 32a.

sesi var diye kafiye yapılamaz. Bu kelimelerin kafiye sesi “âm” ile “ân” sayılır. Sondaki e sesleri ise “mim” ve “nun” harflerinin harekesi gibi kabul edilir. Dolayısıyla “hengâme” kelimesi ancak “allâme” gibi bir kelimeyle, “bî-gâne” kelimesi de “şâne” gibi bir kelimeyle kafiye yapılabilir. Fuzulî, geleneğin dışına çıkıp kısa vokali kafiye yapmayacağına göre ortada uzun vokal de bulunmadığından revî harfini konsonantta aramalıyız. Dolayısıyla revînin “lam” harfi olması gerekir. Şiirin kafiyesi “ul(u)” şeklindedir. “u”lar, reviden önceki harflerin harekeleri ile revinin harekesidir. Okuyucuyu şaşırtan şey, kelimedeki reviden sora hâ-yı resmiyenin geldiği kafiyelerin hemen daima mürdef kafiyelerden ibaret olmasıdır. “ân(e)” kafiyesindeki “şâne”, “hâne”; veya “âr(e)” kafiyesindeki “çâre”, “pâre”, ilâh... Fakat mücerred kafiye de nadir de olsa bu tür kafiyelere rastlamaktayız. Hâfız’ın

بکوی میگده یا رب سحر چه مشغله بود

که جوش شاهد و ساقی و شمع مشغله بود

matlı gazeli,²²² bu şekildeki bir gazeldir ve kafiye “velvele, mes’ele...” şeklinde devam eder. Burada revî, “lam”dır. Fuzulî’nin gazelinde ise revîden sonra “hâ-yı resmiye” yerine “vâv-ı mechûle” diyebileceğimiz imla harfi olan “vav” gelmektedir. 8 kafiye kelimesinin beşinin ek ile kafiye haline getirilmiş olması da şiirin problemlerinden biridir.²²³

Bu gazelde “kaygu”, “ağrı”, “uyhu”, “kapu”, “su” kelimeleri; “ulu” ve iki defa geçen “dolu” kelimeleriyle “-lu” eki getirilerek kafiye yapılmıştır.

²²² *Dîvân-ı Hâce Şemse’-d-dîn Muhammed Hâfız-ı Şîrâzî* (nşr. Muhammed Kazvînî – Kâsım Ganî), Tahran 1363, s. 134,135.

²²³ Yukarıda bahsi geçen 159 ve 288 numaralı gazelerde de aynı durum vardır.

3.8. KAFİYE - İMLA İLİŞKİSİ

Klasik kafiye de revî harflerinin aynı harfler olması şarttır. Dolayısıyla “havâdis (حوادث)” ile “mecâlis (مجالس)” yahut “menfez (منفذ)” ile “merkez (مركز)” kelimeleri kafiye oluşturmaz. Çünkü biz her ne kadar aynı şekilde telaffuz ediyorsak da bu kelimelerin son harfleri birbirinden farklıdır. İlm-i kafiye de bu tür kelimeleri kafiye yapmak “ikfa” diye adlandırılır ve “uyûb-ı kâfiye”den sayılır.²²⁴

Kafiye kelimelerini şeklen benzeştirmek için Türkçe kelimelerin imlasında bazan tasarrufta bulunulabilir. Mesela Fuzulî'nin,

Câna basdum gonce-veş peykânunı ey tâze gül
Dözmek için hecrüne düzdüm demürden bir gönül (178.1)

matlalı ve kafiyeleri “mül (مل)”, “kül (كل - ‘bütün’)” diye devam eden gazelinin

Hâsilun evvel gam-ı cânândur âhir terk-i cân
Bu imiş kısmet Fuzûlî hâh ağla hâh gül (178.9)

maktainin kafiyesi “gül” fiili, 16. asırda çoğunlukla “گول” şeklinde yazılmaktadır. Milli Kütüphane 140 numaralı nüshada da bu şekildedir.²²⁵ Fakat Milli Kütüphane 2318 numaralı nüshada, gazelin diğer kafiyelerine ittibaen “گل” şeklinde yazılmıştır.²²⁶

Farsça şiirde, “vâv-ı ma’dûle” diye adlandırılan imla harfi hükmündeki vavların bulunduğu “خوش”, “خود” gibi kelimeler kafiye de “e” şeklinde telaffuz edilir.²²⁷ Fuzulî’de de böyle kafiyelerin örneklerini görmekteyiz.

²²⁴ Şemse’-d-dîn Muhammed b. Kays el-Râzî, *El-Mu’cem fî me’âyîri eş’âri’l-‘Acem* (nşr. Muhammed Ramazânî), Tahran 1313, s. 151.

²²⁵ Varak numarası: 48b.

²²⁶ Varak numarası: 54b.

ذوق وصلت یافت دل از ساقی و ساغر گذشت

شد خلیل خلوت خلّت ز ماه و خور گذشت (97.1)

مرا دل ترک داد و کرد میل آن مه دلکش

که دارد میل بالا شعله چون می خیزد از آتش

فضولی هیچ راحت بی مشقت نیست در عالم

بباید ساختن با هر چه باشد خوش اگر نا خوش (218.1, 218.7)

Mürdef kafiyei ilgilendiren istisnai bir duruma da işaret edip bu bahsi kapatalım: “âh” kafiyei şiiirlerde “Allâh (الله)” lafzı kafiye olduğunda ridf harfi yazıda görünmüyor demektir.

دل که سوزان بود خندان از رخ آن ماه شد

آنچنان کآتش گل از فیض خلیل الله شد (193.1)

Mihri gönlümde nihân olduğın ol mâh bilür

Kimse bilmez fukarâ sırrını ol şâh bilür

²²⁷ Sîrûs Şemîsâ, Âşinâi bâ Arûz u Kâfiye, Tahran 1368, s. 124. Muallim Naci bu konuda şunları söylemektedir: “...şuarâ-yı Acem kavâfide vâv-ı ma’dûle’nin mâ kablinde bulunan zamme-âlûd fethayı fetha-yi sarîha ile cem ederler... Biz ise “zamme-âlûd” dediğimiz fethayı kabaca zamme denilecek bir surette telaffuz etmekte olduğumuzdan bunun fetha-yi sarîha ile cem’ini caiz görmeyiz.” (Muallim Naci, *Istîlâhât-ı Edebiyye* (nşr. M. A. Yekta Saraç), Ankara 2017, s. 99.)

Sormanuz ol meh ile hâl-i dilüm Tanrı için
Bileli anı özüm bilmezem Allâh bilür (107.1, 107.2)

3.9. KALIN ÜNLÜ İLE İNCE ÜNLÜNÜN KAFİYE YAPILMASI

Klasik kafiye ilmine göre revî harfinden önceki harfin harekesinin aynı olması kafiye için yeterlidir. Bu sebeple “ter (تر)” kelimesiyle “nazar (نظر)” kelimesi birisi ince ünlüye diğeri kalın ünlüye sahip olmasına rağmen kafiye oluşturabilirler. Çünkü ikisinde de “râ” harfinden önceki harflerin harekesi üstündür. Yalnız mücerred kafiyelerde görülen bu durumda, aşağıdaki örneklerde de görüleceği üzere, hep azınlıkta kalan kalın vokalli kelime ince vokalli kelimeye uydurulur. Mesela yukarıdaki örnek kelimelere göre söylersek “nazar”, “ter” kelimesiyle kafiye yapılırken “nazer” diye okunmalıdır. Bu durumda da “zı” harfi “ze” harfi gibi telaffuz edilir. Türkçenin selikasına uymayan bu tür kafiyeleştirmeler, eskiden bir problem olarak görülmemekteydi.

Fuzulî’de de bu tür kafiyeleştirmelere sıklıkla rastlarız. Mesela

Gayre eyler bî-sebeb min iltifât ol nûş-leb
İltifât itmez mana mutlak nedür bilmen sebeb (33.1)

matlı gazelinde “leb, sebeb, ‘aceb, edeb, taleb” kelimeleri “gazab, ta’ab, tarab” kelimeleriyle kafiye yapılmıştır.

Nem-i eşküm mükedder hâtırumdan def’-i gam kılmaz
Bu rûşendür ki nem âyîneden jengârı kem kılmaz (111.1)

matlı gazelinde ise “kem, sitem, kerem, nem, İrem” kelimeleri “gam, ham, rakam” kelimeleriyle kafiye yapılmıştır. Gazeller arasındaki diğeri böyle kafiyeleştirmeleri de buraya kaydedelim. Bu kelimelerin son hecesinin ince olarak telaffuz edilmesi gerekmektedir:

nazar (76.6, 152.3, 209.1, 217.1), manzar (295.5), zarar (117.3), sâgar (59.2, 65.3), gam (121.1, 131.1, 194.1), ham (234.1), mu'azzam (194.4), tarab (32.3), ta'ab (32.5), saf (149.1), mushaf (149.3), gül-han (11.7, 12.5), vatan (204.7), ruhsat (22.2), bâtil (176.2), vâsıl (291.9), râgıb (135.1), bâtın (104.4)

İmla harfi olan yâ ile med harfi olan yâ kafiye yapılabilir. Bu durumda imla harfi olan yâ med harfi gibi telaffuz edilmelidir. Mesela aşağıdaki örnekte “âhi” kelimesi “âhi” şeklinde okunur.

Gamze tîgin çekme her sâ'at gönül yağmasına
Hükme tâbi' mülke gâret-ger sipâhî olmagıl

Âhını ey mâh 'uşşâkun yetürme göklere
Derd ehlinün nişân-ı tîr-i âhi olmagıl (174.2, 174.3)

Yukarıdaki örnekte beyitlerin sonundaki ses tekrarını büyük ölçüde redif sağladığı için kafiyeleri birbirlerine uydurmamak büyük bir problem teşkil etmeyebilir. Fakat aşağıdaki gibi bir durumda mutlaka “a'zamı” kelimesi “a'zami” şeklinde okunmalıdır.

Her gözüm pür mevc bir deryâdur ol deryâ üze
Her kaşumdur mevcden bir ser-nigûn olmuş gemi

Mûy-ı jûlîdedür cem'iyet-i esnâf-ı gam
Mülk-i sevdânun budur gûyâ sevâd-ı a'zamı (285.2, 285.3)

“a” sesi “e” ile kafiye yapıldığı takdirde daima “e” şeklinde okunur. Aşağıdaki örnekte “dil-dâr” kelimesinin datif eki “a” değil “e” şeklinde telaffuz edilir.

Pâre pâre dil-i mecrûh-ı perîşânumdan
Ser-i kûyunda gezen her ite bir pâre fidâ

Cân ü dil kaydını çekmekden özüm kurtardum
Cânı cânâneye itdüm dili dil-dâre fidâ (7.5, 7.6)

Türkçedeki “o, ö, u, ü” yuvarlak vokalleri eski yazıda yalnız “و” harfi ile karşılanır. Bu sebeple şairlerin bu dört sesi birbiriyle kafiye yaptıkları olur. Fuzulî’ye ait aşağıdaki beyitlerde “olmuş” ile “bulmuş” kelimeleri, birisinin kafiye hecesi “ol”, diğersinin “bul” olmakla beraber, kafiye oluşturmaktadırlar.

Ey perî-veşler cefâ resmin unutman lutf idün
Eylemen bed-hû cefâ mu’tâdı olmuş gönlümi

Va’de-i vasl ile ey gül-ruhlar itmen muztarib
Mihnet-i hicrân ile ârâm bulmuş gönlümi (288.2, 288.3)

Naci, *Istılâhât-ı Edebiyye*’sinde, kalın “o” ve “u” ünlüleri ile ince “ö” ve “ü” ünlülerini kendi aralarında kafiye yapmakta mahzur olmasa da birini diğeriyle kafiye yapmaktan kaçınmak gerektiğini söyler.²²⁸ Fuzulî’nin ilgili gazellerine bu gözle baktığımızda²²⁹ yalnız kalın ünlülü kelimeleri birbiriyle kafiye yaptığını, yukarıdaki beyitlere göre söylersek “olmuş”, “bulmuş”tan sonra faraza “gülmüş” gibi bir kafiye kullanmadığını görmekteyiz. Bu tarz bir dikkatin gösterilmediği tek şiir 159 numaralı gazeldir.²³⁰ Burada matla beytindeki “açılun, kılun” kafiyelerinden sonra

²²⁸ “Zamme-i sakîle-yi mebsûte ile zamme-yi sakîle-yi makbûzanın ve zamme-i haffîye-yi mebsûte ile zamme-yi haffîye-yi makbûzanın kafiyyede izdivacı, kendilerinden sonra bir harf-i müteharrik bulunmak şartıyla tecviz edilmelidir. Fakat nasıl olursa olsun zamme-yi sakîle ile zamme-yi haffîyenin izdivacına cevaz verilmemelidir. Nedîm’in şu mısralarına bakalım:

Varup ol derd-şinâs-ı dil ü cânı görsem
Hâk-i pâyına Nedîmâ yine yüzler sürsem
Giceler arasam ağzın lebin emsem sorsam

“Görsem” ile “sürsem”deki zammelerin biri mebsût diğeri makbûz olmakla beraber ikisi de hafif olduğundan izdivaçlarında beis yoktur. Fakat “sorsam”ın sakîl zammesi işi bozmuyor, denilemez. Herhalde kemâl-i ittihâd memduhtur.” (Muallim Naci, *Istılâhât-ı Edebiyye* (nşr. M. A. Yekta Saraç), Ankara 2017, s. 108,109.)

²²⁹ Bu gazellerin numaraları şudur: 44, 190, 241, 288. Bu şiirlerin tamamının metnini “Yalnız Türkçe Kafiye Kelimeleriyle Yazılan Gazeller” başlıklı bölümde verdiğimiz için buraya almayı gerekli görmedik. Bkz. s. 108-111.

²³⁰ Gazel için bkz. s. 109.

"derilün, bilün, kesilün, silün, çekilün, eğilün" kelimeleri kafiye yapılarak ses uyumu azaltılmıştır.

3.10. KAFİYENİN FİİL YAHUT İSİM OLMASI

Kafiyeler kahir ekseriyetle isim olurlar. Fakat şairin hususiyle kafiyelerini fiillerden seçtiği gazeller de vardır. Kafiye isim olduğunda -Türkçe manzumelerdeki kafiyeler arasında Türkçe kelimeler azınlıkta kaldığından- Farsça ve Türkçe manzumelerde seçilen kafiye kelimeleri arasında büyük bir ortaklık mevcuttur. Fakat kafiye fiil olduğu vakit iki dildeki şairlerin kafiyeleri arasında kesin bir ayırım ortaya çıkmaktadır. Mesela Fuzulî'nin Türkçe divanında böyle 6 gazel mevcuttur. Bunlarda haliyle bütün kafiyeler Türkçedir.²³¹

Kafiye hakkındaki bazı modern kitaplarda şairin fiil ile ismi, isim ile fiili kafiye yapmamaya özen gösterdiği yolunda bir görüş mevcut olmasına rağmen²³² Fuzulî'de bunu doğrular bir durumla karşılaşmadık. Aşağıda fiillerle isimlerin kafiye yapıldığı pek çok örnekten yalnız üçünü naklediyoruz.

نه من مقید آن سرو گلعدارم و بس

هوای او همه دارند من ندارم و بس (214.1)

ز فلک می گذرد آه و فغانم بی تو

این چه عمر است که من می گذرانم بی تو (366.1)

Ger degül bir mâh mihriyle menüm tek zâr subh

Başun açup nişe her gün yahasin yırtar subh (54.1)

²³¹ 44, 159, 190, 241, 288 numaralı gazeller için bkz. s. 108-111.

²³² Msl.: "Eskiler kafiye de cinsî mutabakata riayet ederlerdi. Yani kafiye hangi cinsten seçilmişse hep o cins üzerinden devam ederlerdi. İsim ise isim, fiil ise fill..." (İsmail Habib, *Edebiyat Bilgileri*, İstanbul 1942, s. 96.)

Kanaatimize göre, fiillerle kafiye yapmak şairler tarafından pek tercih edilmediğinden isimlerle kurulan gazelerde fiil bir veya iki adeti geçmemekte; bazansa şair bir değişiklik olması maksadıyla yalnız fiil türündeki kafiyelerle şiir yazmaktadır.

3.11. KAFİYE VE REDİF SEBEBİYLE ŞİİRİN KISA TUTULMASI

İlgili bölümde görüldüğü üzere²³³ Fuzulî’de bir gazelin ortalama beyit sayısı yedidir. Beyit sayısı yediden aşağı olan gazellerini incelediğimizde bunların çoğunun kısıllığını kafiye bulma zorluğuna dayandırmanın mümkün olduğunu görürüz. Beş beyitlik gazellerinden bazılarının kısıllığının sebeplerini şöyle sıralayabiliriz:

44. gazel gazelin kafiyesi, “ut” sesiyle biten Türkçe fiillerden oluşmaktadır. Bu kıstaslarda kelime bulmanın zorluğu gazelin 5 beyitte kalmasına sebep olmuştur.

220. gazelin kafiyesi “âğ” sesiyle biten Türkçe kelimelerle oluşmuştur.²³⁴ Aynı kafiyedeki 7 beyitlik 241. gazelin 8 kafiye kelimesinin 5’i Türkçedir. Yine aynı kafiyedeki 7 beyitlik 145. gazel ise yalnız üç Türkçe kafiye kelimesine sahiptir.

193 ve 225 numaralı gazeller “âş” kafiyesine sahiptir. Matla beyitleri:

Degülseñ çohdan ey gerdûn cihân seyrende yoldaşum
N’ola ham olsa kaddüm senden artuhdur menüm yaşum (193.1)

Kurutmuş gâlibâ şevk odı Ferhâd’ın gözi yaşın
Ki ger ahsaydı la’l eylerdi bî-şek Bî-sütûn daşın (225. 1)

Fuzulî, Farsça gazelerinde hiç kullanmadığı bu kafiyeyi, Türkçe gazelerinde tam beş defa kullanmıştır. Bu şiirlerde kafiye kelimelerinin çoğunluğu Türkçe

²³³ Bkz. s. 27,28

²³⁴ Bkz. s. 114.

kelimelerdir. Yukarıda zikrettiğimiz gazeller ise Arapça veya Farsça kelimelerin en az kullanılanlarıdır. Altı kafiye'nin sadece ikisi Türkçe değildir.

5 beyitlik gazellerin altısı o kafiye'de söylenmiş tek gazeldir. Bu gazellerden ikisi divanda "sad" ve "tı" harflerinden gazel bulunması için söylenmiştir. Fakat diğer dört gazelde şairi bu kafiye'lerde gazel söylemeye zorlayan bir şey yoktur. Fakat buna rağmen bu kafiye'lerde de şiir söyleyebileceğini göstermek istemiştir. Gazellerin matla beyitleri:

Zihî cevâhir-i ihsân-ı 'âma ma'den-i hâs
Dür-i şefâ'at için bahr-i rahmete gavvâs (137.1)

Kılmağıl muhkem gönül dünyâya 'akd-i irtibât
Sen bir âvâre müsâfirsen bu bir vîrân ribât (140.1)

Her kitâba kim leb-i la'lün hadîsün yazeler
Rişte-i cân birle 'ışk ehli anı şîrâzeler (79.1)

Ey saçun fikri kamu sevdâlarun ser-mâyesi
Olmasun başumdan eksük serv-kaddün sâyesi (300.1)

Büt-i nevresüm namâza şeb ü rûz râgıb olmuş
Bu ne dîndür Allâh Allâh büte secde vâcib olmuş (135.1)

Şu'le-i şem'-i ruhun ağyâre bezm-efrûz olur
Âh kim yetgeç mana bir berk-i 'âlem-sûz olur (97.1)

İki gazel ise redifleri dolayısıyla kısa tutulmuştur. "bilüpdür bilübem" redifli gazel, divandaki en uzun redife sahip gazeldir. Matla:

Yâr hâl-i dilümi zâr bilüpdür bilübem
Dil-i zârumda ne kim var bilüpdür bilübem (183.1)

5 beyitlik 179. gazelle aynı kafiyede söylenmiş 7 ve 8 beyitlik iki gazel daha mevcut olmakla beraber²³⁵ bu sefer “degül” redifinin de kullanılmış olması şairi sınırlamıştır. Şiirin matlaı:

Hîç sünbül sünbül-i zülfün kimi müşgîn degül
Nâfe-i Çîn’i saçun tek dirler ammâ çîn degül

“erd” kafiyesi sadece altı beyitlik bir gazelde kullanılmıştır. Gazelin matlaı:

Germdür şâm ü seher mihrünle çerh-i lâciverd
Geh sirişk-i âl ider ızhâr geh ruh-sâr-ı zerd (64.1)

Altı beyitlik,

Şifâ lutf it dil-i bîmâra la’l-i nûş-handünden
İyen hem olma ey bî-derd gâfil derd-mendünden (218.1)

matlalı gazelle aynı kafiyede söylenmiş gerçi yedi beyitlik bir gazel daha mevcuttur.²³⁶ Ama bu kafiyede kelime bulmak o kadar zordur ki diğer gazel ile bu gazelin kafiye kelimelerinin altısı aynıdır.

Beş tane gazel ise rediflerinin zorlayıcılığı dolayısıyla altı beyitte kalmış gibi gözükmektedirler. Matla beyitleri şunlardır:

Tökdükçe kanımı ohun ol âsitân içer
Bir yirdeem esîr ki toprağı kan içer (77.1)

Dürcdür la’l-i revân-bahşun dür-i şeh-vâr lafz
Dürçden dürler tökersen eylesen ızhâr lafz (141.1)

Dâğ-ı hicrân ile yanmakdan ciger kan olsa yeğ
Mülk-i dil gam menzili olunca vîrân olsa yeğ (153.1)

²³⁵ 102 ve 206 numaralı gazeller.

²³⁶ 63 numaralı gazel..

Sabâ lutf itdün ehl-i derde dermândan haber virdün
Ten-i mecrûha cândan câna cânândan haber virdün (165.1)

Tenümde zahm-ı tîgün çeşm-i hûn-efşâna benzettüm
Ohun kim saf saf etrâfindadır müjgâna benzettüm (198.1)

3.12. REDİF

Bir manzumede kafiye den sonra gelen, aynı manadaki kelime veya kelimelere redif denir. Son dönemde yazılan eserlerde ise kafiye den sonra gelen eklerin de redifin tarifine dahil edildiği görülmektedir.

Türkçe Gazelerde

Kafiye kelimesinin aldığı ekleri de rediften sayarsak 289 Türkçe gazelin 234 tanesi rediflidir. Kafiye kelimesine gelen ekleri rediften saymazsak sayı 153'e iner.

Redifler bir beyitte Türkçenin en belirgin olduğu kısımdır. 153 redifli gazelin yalnız 10'unun redifi Arapça veya Farsça kelimelerden ibarettir. Bu redifler şunlardır: subh (54, 55), henûz (121, 122), âşık (152), ey hakîm (189), güstâh (59), lafz (141), peydâ (4), ser-hoş (134).

11 gazelde ise Arapça veya Farsça kelimeler Türkçe ek veya kelime ile kullanılmıştır: (-e) **fidâ** (7), -dan **tama'** (143), -dur **garaz** (138), (-e) **arz** (139), (-e) **şem'** (144), ile **bahs** (46), olmasun yâ **rab** (30), (-un) eyler **ârzû** (240), -dan **haber virdün** (165), (-ün) **sadkası** (274), tek **lezîz** (65).

Bu zikrettiklerimiz haricindeki redifler yalnız Türkçe kelime ve eklerden oluşmaktadır. Bunlar genellikle fiil, edat yahut zamirdir. Bu durumun 6 tane istisnası vardır: gördüğün **gönlüm** (203), -muş **gönlümi** (288), bu **gice** (245), **eteğin** (226), **söz** (119), **yüzün** (228).

Farsça Gazeller

408 Farsça gazel arasında revî harfinden sonra hiçbir ekin yahut kelimenin gelmediği şiir sayısı sadece 36'dır. Geri kalanın 75'inde kafiyeden sonra yalnız ek gelir. Bu durumda redifi kelime veya kelime ile ekten tereküp eden 297 gazel var demektir. Bu, Fuzulî'nin Farsçada redifi Türkçeye göre daha fazla tercih ettiğini gösterir. Türkçe gazellerin % 53'ü redifli iken, Farsça gazellerin %72.8'i rediflidir.

Türkçe gazeller ile Farsça gazeller arasında ortak redifli olan bazı şiirler dikkate şayandır. Bu redifler şunlardır:

Farsça Divan	Türkçe Divan
(-î) kerdeem peydâ (32)	peydâ (4)
şevêd yâ rab (53)	olmasun yâ rab (30)
bahs (118)	ile bahs (46)
nîst lezîz (199)	tek lezîz (65)
dâred henûz (206), -est henûz (207)	henûz (121, 122)
(î-st) garaz (226)	-dur garaz (138)
şem' (229)	(-e) şem' (144)
'âşık (238)	'âşık (152)
im-şeb (54), -em heme şeb (56)	(-um) bu gice (245)
dâred dil (248), şevêd dilem (330)	gördüğün gönlüm (203), -muş gönlümü (288)

Yukarıdakiler haricinde Farsça gazellerde şiirin muhtevası üzerinde etkili olabilecek başlıca redifler şunlardır:

ey tabîb (52), rakîb (58), Muhammed-est (60, 61), bâis (117), kadeh (122), nâsîh (123), çerh (124), ey şeyh (125), hat (227), vâ'iz (228), dâred çerâğ (230), (-em) çerâğ (231), ez-kef (232), 'ışk (237), mî koned felek (239), ez-gul (246), to yâ Murtazâ Alî (386)

Rediflerin Uzunluğu

Farsça gazeller arasında iki tane 8 heceli, iki tane 7 heceli ve sekiz tane 6 heceli rediflere sahip gazel vardır. Buna mukabil Türkçe divanda yalnız bir tane 6 heceli redifi olan gazel mevcuttur. İki dildeki en uzun rediflere sahip gazellerin matla beyitleri şunlardır:

محتاج وصال تو که باشد که نباشد

مشتاق جمال تو که باشد که نباشد (146.1)

ز عشقت نالهء زاری که من دارم ندارد کس

همین بس کار من کاری که من دارم ندارد کس (215.1)

Yâr hâl-i dilümi zâr bilüpdür bilübem

Dil-i zârumda ne kim var bilüpdür bilübem (183.1)

Redifin Şiire Tesiri

Rediflerin şiirin yapısında büyük etkisi vardır. Eğer redif kafiye kelimesine gelen ekten ibaretse mısra veya beytin sentaksını belirlemesi bakımından önemlidir. Eğer redif müstakil bir kelime ise kelimenin türüne göre şiir üzerindeki belirleyiciliği artar. Mesela “sana” redifli şiirler ekseriyetle sevgiliye hitap üzerine kuruludur. Fakat böyle bir şiirde şairin, söyleyeceği sözde yine bir miktar serbestiyeti vardır. Mazmun belirten kelimeler redif olduğunda ise bütün beyitler hep bir mazmuna râci olacağından eski şiirin estetik anlayışına göre bütünlüklü diyebileceğimiz şiirler ortaya çıkar.

Fuzulî'nin Farsça ve Türkçe birer gazeli redifin şiirde manayı ne kadar sınırlandırabileceğini göstermeleri bakımından incelenebilir.

“Bu Gece” Redifli Gazel

Yine ol mâh menüm aldı karârum bu gice
Çıhacakdur feleğe nâle vü zârum bu gice

Şem’-veş mahrem-i bezm eyledi ol mâh meni
Yanacakdur yine hecr odına varum bu gice

Hem visâli urar od cânuma hem hicrânı
Bir ‘aceb şem’ ile düşdi ser-i kârum bu gice

Ne dütündür ki çihar çerhe dil-i zâre meger
Hecr dâğını urar lâle-‘izârum bu gice

Subha saldı bu gice şem’ kimi katlümi hecr
Ola kim subh gelince gele yârum bu gice

Pâre pâre cigerüm itlerine nezr olsun
Ol ser-i kûya eger düşse güzârum bu gice

Var idi subh visâline Fuzûlî ümmîd
Çıhmasa hasret ile cân-ı figârum bu gice (245. gazel)

“İmşeb” Redifli Gazel

مرا ای شمع میل کریه شد در هجر یار امشب

تو بنشین گریهء دلسوز را با من گذار امشب

بیاد شمع رویش خواهم از سر تا قدم سوزم

برو ای اشک آب از آتش من دور دار امشب

فکندی وعدهء قتلم بفردا لیک می ترسم
که دیر آید سحر من جان دهم در انتظار امشب

نھان از خلق دارم عزم کویش حسبه لله
مرا رسوا مساز ای نالهء بی اختیار امشب

مرا در گریهء امروز نقد اشک شد آخر
نمی دایم چه سازم کر رسد یارم نساں امشب

متاع خواب را برپوده اند از مردم چشمم
مگر بخت بد افکندست سوی من گذار امشب

فضولی را قراری بود شبها بر سر آن کو

چو راندی از سر کویت کجا گیرد قرار امشب²³⁷ (54. gazel)

²³⁷ Ey şem, bu gece yârin hicranı ile ağlamak istiyorum. Sen dur! Yürek yana yana ağlamayı bu gece bana bırak.

Onun şem'e benzeyen parlak yüzünü ana ana baştan aşağı yanmak istiyorum. Ey göz yaşı git bu gece ateşimden suyu uzaklaştır.

Beni öldüreceğini vaad etmiştin. Gene yarına bıraktın. Korkuyorum seher vakti gecikir de ben bu gece intizar içinde can veririm.

Onun diyarına gittiğimi herkesten saklıyorum. Allah aşkına ey nale-i bî-ihthiyar (zaptı elde olmayan feryat) beni bu gece rüsva etme.

Bugün ağlaya ağlaya göz yaşımın nakdi tükendi. Bu gece sevgilim gelirse bilmiyorum onun yoluna ne saçı saçacağım.

Gözümün bebeğinden (merdüm) uyku metainı yağma ettiler; galiba kötü talih bu gece benim civarımdan geçti.

Fuzulî geceleri senin diyarında karar ederdi (otururdu, rahat ederdi). Onu oradan kovdun. Bu gece nerede karar edebilecek? (Ali Nihad Tarlan, *Fuzulî'nin Farsça Divanı (Tercümesi)*, İstanbul 1950, s. 33.)

Eski şairler için gece çoğunlukla ikiye ayrılır: “Şeb-i hicrân”, “şeb-i vuslat”. Vuslattan bahsediliyorsa bezm unsurlarının, başta şarabın bahsi geçer.²³⁸ Fakat her halükârda bu şiirlerin mazmunları ortaktır. Mum (şem’) bu şiirlerin olmazsa olmazıdır. Ay (mâh), aşğın âhı, göz yaşı (girye, eşk)... gece ile ilgili beyitlerde karşımıza çıkan mazmunlardandır.

Yukarıdaki iki şiirin beyitlerini mazmunlarına göre şöyle tasnif edebiliriz:

Mum, hicran ve ateş sözlerinin sıklıkla bir arada kullanıldığına rastlamaktayız:²³⁹

Şem’-veş mahrem-i bezm eyledi ol mâh meni
Yanacakdur yine hecr odına varum bu gice

Hem visâli urar od cânuma hem hicrânı
Bir ‘aceb şem’ ile düşdi ser-i kârüm bu gice

مرا ای شمع میل کریه شد در هجر یار امشب

تو بنشین گریهء دلسوز را با من گذار امشب

بیاد شمع رویش خواهم از سر تا قدم سوزم

برو ای اشک آب از آتش من دور دار امشب

Farsça beyitler gerekli lafızların şiire ne suretle yerleştirilebileceğinin bazı örneklerini vermektedir. İlk zikrettiğimiz beyitte ateş kullanılmamış fakat “girye-i dil-

²³⁸ Mesela Necâtî’nin “bu gece” redifli gazeli bu tarzdadır. Bkz. *Necâtî Beg Divanı* (nşr. Ali Nihad Tarlan), İstanbul 1997, s. 475.

²³⁹ Şeyh Gâlib’in aynı mazmundaki bir beyti:

“Çerâğ-ı bezm-i **hecri** olduğum yapmış yakışdırmış
Gönül pervânesine vuslat âteş intizâr **âteş**” (Abdülbâki Gölpınarlı, *Şeyh Galip Seçmeler ve Hüsn-ü Aşk*, İstanbul 1976, s. 82.)

sûz (gönül yakan göz yaşı) tabiriyle ona işaret edilmiştir. İkinci beyitte ise hicran kelimesi yoktur. Fakat “be-yâd-ı şem’-i rûyeş (onun muma benzeyen yüzünü anarak)” diyerek sevgilinin yokluğu anlatılmıştır.

Şiirde, sevgilinin gelmesi güneşin doğmasına benzetilir. Sevgiliye ulaşmak maksad-ı aksâ olduğundan bunun gerçekleşmesiyle benliğinden sıyrılıp yok olmak arasında bağlantı kurulur.

Subha saldı bu gice şem’ kimi katlümü hecr
Ola kim subh gelince gele yârum bu gice

Var idi subh visâline Fuzûlî ümmîd
Çıhmasa hasret ile cân-ı figârum bu gice

فکندی وعدهء قتلم بفردا لیک می ترسم

که دیر آید سحر من جان دهم در انتظار امشب

Âşık ayrılığın verdiği acıyla gece boyunca ağlayıp inler. Bunun sesinin yukarıda olan sevgiliye ulaşacağı hayal edilir:

Yine ol mâh menüm aldı karârum bu gice
Çıhacakdur feleğе nâle vü zârum bu gice

Ne dütündür ki çıhar çerhe dil-i zâre meger
Hecr dâğını urar lâle-’izârum bu gice

Türkçe gazelin altıncı beyti gazeldeki bütünlük bakımından ilgi çekicidir.

Pâre pâre cigerüm itlerine nezr olsun
Ol ser-i kûya eger düşse güzârum bu gice

Bu beyte kadarki beyitlerde çok açık surette her söz geceyle çok yakından alakalıdır. Fakat altıncı beyte geldiğimizde şairin şiirdeki insicamı bozacak şekilde alakasız bir beyit söylediği izlenimi oluşturmaktadır. Halbuki burada eski şairlerin çokça

kullandığı bir mazmuna işaret vardır: Aşık sevgilinin semtine kimseye görünmemek için geceleyin gider.²⁴⁰ Muhatap kitlesi bu mazmuna aşına oldukları için Fuzulî esasında bu mazmuna dayanan fakat bunu çok açıkça ifade etmeye lüzum görmeyen bir beyit söylemiştir. Dolayısıyla bir şiirin bütünlüklü “yek-âheng” olma durumu hakkında hüküm verirken modern estetik anlayışından ziyade eserin kendi zamanının estetik telakkilerini dikkate almalıyız.

Farsça gazelde “kûy”un geçtiği beyitler:

فضولی را قراری بود شبها بر سر آن کو

چو راندی از سر کویت کجا گیرد قرار امشب

نہان از خلق دارم عزم کویش حسبہ لله

مرا رسوا مساز ای نالہء بی اختیار امشب

Yukarıda, vuslat gecesine dair şiirlerde “bezm” unsurlarının ağırlık kazandığını söylemiştik. Bununla beraber şairler ayrılık gecesinin meclisinden de bahsetmişlerdir.²⁴¹ Fuzulî, Türkçe gazelinin ikinci beytinde sevgiliyle bir mecliste bulunduğunu hayal etmektedir.²⁴²

²⁴⁰ Msl.: “Gice tenhâ işiği hâkine yüzler süreyin

Sakinun kimse haber virmesün ağyâre meded” (*Baki Divanı Tenkitli Basım* (nşr. Sabahattin Küçük), Ankara 1994, s. 125.)

²⁴¹ Msl.: “**Bezm**-i mihnetde gözüm ağla gönül yan bu gice

Çünkü yanunda yok ol **şem**’-i şeb-istân bu gice” (*Hayreti Divan Tenkidli Basım* (nşr. Mehmed Çavuşoğlu - M. Ali Tanyeri), İstanbul 1981, s. 388.)

Bu beyitte olduğu gibi Fuzulî’nin beytinde de olan “bezm” ile “şem”in beraberliğinin sebebini Ali Nihad Tarlan izah etmektedir: “Bir bezmin yani gece kurulan işret meclisinin en evvel ihtiyacı bir mumadır.” (A. Nihad Tarlan, *Fuzulî Divanı Şerhi*, c. 3, Ankara 1985, s. 110.)

²⁴² Bu şekilde, aslında sevgilinin var olmadığı bir meclise başka bir örnek:

“Sen bî-haber hayâlin ile kûşelerde biz

Tâ subh olunca her gice ‘iğ ü dem eyleriz” (*Nedim Divanı* (nşr. Halil Nihad), İstanbul 1338-1340, s. 148.)

Şem'-veş mahrem-i bezm eyledi ol mâh meni
Yanacakdur yine hecr odına varum bu gice

Gece ile alakalı şiiirlerde bekleneceği gibi şairin (aşğın) gözüne uykunun girmedüğinden bahsedilir.²⁴³ Farsça gazelin altıncı beyti de bu yolda söylenmiştir.

متاع خواب را برپوده اند از مردم چشمم
مگر بخت بد افکندست سوی من گذار امشب

²⁴³ Vuslat veya hicran gecesi olması bu hususta bir şeyi değiştirmez:

باده دردادن امروز حلال است ای دوست

خواب در چشم من ای یار حرام است امشب (*Dîvân-ı Selmân-ı Sâvecî* (nşr. Mansur Müşfik), Tahran 1336, s. 20.)

SONUÇ

Fuzulî'nin Farsça ve Türkçe divanlarındaki gazellere dayanarak aruz ve kafiye üzerine yaptığımız bu çalışmada vardığımız bazı sonuçları kısaca şöyle özetleyebiliriz:

Klasik devirde aruz konusunda yazılmış teorik eserlerin günümüzde bize rehber olabileceği kabiliyetleri zayıftır. Bu sebeple, yapabileceğimiz en doğru şey doğrudan edebi metinlere başvurarak buradan bazı umumi kaideler çıkarmaya çalışmaktır. Fakat aruz, Türk edebiyatının farklı coğrafyalarında ve farklı devrelerinde farklı vechelere bürünmüştür. Nazım şekillerine göre de bazı ayrılıklar ortaya çıkabilmektedir. Muhtelif edebi zümrelerin mevcudiyetini de hesaba katarsak konuya ilişkin halledilmesi gereken pek çok zorluğun bulunduğu söylenebilir. Biz burada Türk edebiyatının en önde gelen bir şahsiyetinin gazel formundaki eserlerine başvurarak bazı çıkarımlarda bulduk. Ayrıca günümüzde doğru kabul edilen bazı terimlere ilişkin yanlış tanımlar da dahil yeni bir takım bilgilere ulaştığımızı sanıyoruz. Metinler üzerinde yapılacak bu tür başka çalışmalarla konu ileride daha vuzuha kavuşacaktır.

Kafiye bahsinde, Şems-i Kays, Nasîrüddin Tûsi, Kemalpaşazade ve modern bir yazar olan Muallim Naci'ye dayanarak yaptığımız çalışmanın daha mütekamil olduğunu zannediyoruz. Bu bölümün ıstıhlara boğulmuş olması konunun gerektirdiği bir durumdur. Yaptığımız inceleme Fuzulî'nin kafiye kaidelerine sıkı bir şekilde bağlı olduğunu, fakat bütünü Türkçe kelimelerle kafiyeli şiirler söylerken bu kaidelerden uzaklaştığını göstermektedir. Az önce aruz için söylediklerimiz kafiye için de geçerlidir. Türk edebiyatında kafiye konusunda bu minvalde daha başka çalışmalara muhtacız.

KAYNAKLAR

Abid Nazar Mahdum, *Ravzatü's-Şühedâ ile Hadîkâtü's-Süedâ Mukayesesinin Işığında Eski Türk Edebiyatında Tercüme Anlayışı*, İstanbul Üniversitesi Doktora Tezi, 2001.

Ahmed Cevdet, *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârîh-i Hulefâ*, İstanbul 1331.

Akkuş, Metin, *Nefî Sanatı ve Türkçe Divanı*, Atatürk Üniversitesi Doktora Tezi, 1991.

Aksoy, Hasan, "Gülşenî-i Saruhânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 14, İstanbul 1996, s. 256.

Akün, Ömer Faruk, *Divan Edebiyatı*, İstanbul 2013.

Alparslan, Ali - Eraslan, Kemal, "Kâmrân Mîrzâ'nın Dîvânı I", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, c. 23, İstanbul 1981, s. 37-137; Alparslan, Ali - Eraslan, Kemal, "Kâmrân Mîrzâ'nın Dîvânı II", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, c. 26, İstanbul 1993, s. 11-78.

Arslan, Mehmet, *Sâkî-nâmeler*, İstanbul 2012.

Arûz-ı Seyfî vü Kâfiye-i Câmî (nşr. Blochmann), Tahran 1372.

Ateş, Ahmed, "Metin Tenkidi Hakkında (Dâsitân-ı tevârîh-i mülûk-i âl-i Osmân münasebeti ile)", *Türkiyat Mecmuası*, İstanbul 1942, c. VII-VIII, s. 253-267.

Ateş, Ahmed, "'Külliyât-ı Dîvân-ı Mevlânâ Hâmidî' adlı eser hakkında", *Türk Tarih Kurumu Belleten*, c. 14, sy. 53, Ocak 1954, s. 116-126.

Bâkî Dîvânı (nşr. Sabahattin Küçük), Ankara 1994.

Banarlı, Nihad Sâmi, *Resimli Türk Edebiyatı Târîhi*, İstanbul 1971.

Belal Saber Mohamed Abd El Maksoud, *Leylâ ile Mecnûn Mesnevisinin Arap, Fars ve Türk Edebiyatı'nda Ele Alınış Biçimi ve Larendeli Hamdî'nin Eseri*, İstanbul Üniversitesi Doktora Tezi, 2004.

Brendemoen, Bernt, "Osmanlı ve Çağatay Şiirinde İmale ve Aslî Uzun Ünlüleri", *Uluslararası Türk Dili Kongresi 1992 (26 Eylül 1992-1 Ekim 1992)*, Ankara 1996, s. 435-456.

Browne, Edward Granville, *A Literary History of Persia*, c. III, Cambridge 1957.

Ceylan, Ömür, "Bir Kutup İki Dünya - Fuzûlî'nin Redifleri Ortak Türkçe-Farsça Gazelleri Üzerine", *Bağ Bozumu - Edebiyat Araştırmaları*, İstanbul, 2012, s. 13-20.

Cunbur, Müjgan, *Fuzûlî Hakkında Bir Bibliyografya Denemesi*, İstanbul 1956.

Çalka, Sait, *Divan Şiirinde Rubai*, İstanbul 2015.

Çankırı'lı Ahmet Talat, *Türk Şiirlerinin Vezni*, İstanbul 1933.

Çavuşoğlu, Mehmet, "Basîrî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 5, İstanbul 1992, s. 105-106.

Çetin, Nihad, "Aruz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 3, İstanbul 1991, s. 424-437.

Değirmençay, Veyis, *Karakoyunlu Hükümdarı Cihânşâh ve Farsça Şiirleri (Divân-ı Hakîkî)*, Erzurum 2004.

Demircioğlu, Tülay Gençtürk, *Cemilî Divanı İnceleme-Metin-Sözlük*, Marmara Üniversitesi Doktora Tezi, 2002.

Demirel, Hamide, *The Poet Fuzuli His Works, Study of His Turkish, Persian and Arabic Divans*, Ankara 1991.

Dilçin, Cem, *Fuzulî Divanı Üzerine Notlar*, Cambridge 2001.

Dilçin, Cem, *Fuzulî'nin Şiiri Üzerine İncelemeler*, İstanbul 2010.

Dilçin, Cem, "11. Yüzyıl Türk Şiiri ve Aruz", *Divan Şiiri ve Şairleri Üzerine İncelemeler*, İstanbul 2011, s. 380-390.

Dîvân-ı Fârisî-i Cem Sultân (nşr. Abdurrahman Naci Tokmak), Tahran 1380.

Dîvân-ı Hâce Şemse'd-dîn Muhammed Hâfız-ı Şîrâzî (nşr. Muhammed Kazvînî – Kâsım Ganî), Tahran 1363.

Dîvân-ı Külliyât-ı Fuzûlî, İstanbul 1288.

Dîvân-ı Selmân-ı Sâvecî (nşr. Mansur Müşfik), Tahran 1336.

Diwan of Bayram Khan (nşr. S. Hussamuddin Rashdi - Muhammad Sabir), Karachi 1971.

Eckmann, János, “Harezmi, Çağatay Dili Örnekleri IV - Ubeydullah Han'ın Eserlerinden Parçalar”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, c. 13, s. 43-74.

Eraslan, Kemal, “Çağatay Şiiri”, *Türk Dili*, LII / 415, 416, 417, Ankara 1986, s. 713-717.

Eren, Kutlukhan, *Basîrî ve Divanının Tenkidli Metni*, İstanbul Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, 1999.

Ertaylan, İ. H., *Külliyât-ı Dîvân-ı Kabûlî*, İstanbul 1948.

Ertaylan, İ. H., *Külliyât-ı Dîvân-ı Hâmîdî*, İstanbul 1949.

Ertaylan, İsmail Hikmet, *İlâhi Divanı*, İstanbul 1961.

Farzan, Ebrahim, *Gulşanî-i Saruhânî, Hayatı, Farsça Divanı ve Râz-nâme'si*, İstanbul Üniversitesi Doktora Tezi, 1980.

Fuzûlî, *Sihhat ve Maraz* (trc. Abdülbaki Gölpınarlı), İstanbul 1940.

Fuzulî, *Enîsü-ül-kalb*, İstanbul 1944.

Fuzulî Divanı Gazel, Musammat, Mukatta' ve Ruba'î Kısmı (Edisyon Kritik ve Transkripsyon) C-1 (nşr. Ali Nihad Tarlan), İstanbul 1950.

Fuzûlî, *Kırk Hadîs Tercemesi* (nşr. Kemal Edib Kürkçüoğlu), İstanbul 1951.

Fuzul, *Leylâ ile Mecnun* (nşr. Necmettin Halil Onan), İstanbul 1955.

Fuzûlî, *Beng ü Bâde* (nşr. Kemal Edib Kürkçüoğlu), İstanbul 1956.

Fuzûlî, *Rind ü Zâhid* (nşr. Kemal Edib Kürkçüoğlu), Ankara 1956.

Fuzûlî, *Türkçe Divan* (nşr. Kenan Akyüz, Süheyl Beken, Sedit Yüksel, Müjgan Cunbur), Ankara 1958.

Fuzûlî, *Farsça Divan* (nşr. Hasibe Mazıoğlu), Ankara 1962.

Fuzûlî, *Matla'u'ul-ı'tikâd fî ma'rifatı'l-mabda'i va'l-me'âd* (nşr. Muhammad b. Tâvîr at-Tancî; trc. Esat Coşan-Kemal Işık), Ankara 1962.

Fuzûlî, *Leylâ and Mejnûn* (trc. Sofi Huri), London 1970.

Fuzûlî, *Rind ile Zahid* (trc. Hüseyin Ayan), İstanbul 1993.

Fuzûlî, *Rûhun Yolculuğu* (nşr. Ahmet Naim Çiçekler - Mücahit Kaçar), İstanbul 2018.

Gelen, Kasım, *Kanuni Sultan Süleyman'ın Farsça Divanı*, İstanbul Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, 1989.

Gölpınarlı, Abdülbâki, *Şeyh Galip Seçmeler ve Hüsn-ü Aşk*, İstanbul 1976.

Gölpınarlı, Abdülbâki, *Fuzûlî Dîvânı*, İstanbul 1985.

Gölpınarlı, Abdülbâki, "Nesîmî", *İslam Ansiklopedisi*, c. 9, İstanbul 1970, s. 206-207.

Güngör, Şeyma, *Fuzûlî, Hadîkatü's-Sü'edâ*, Ankara 1987.

Hafız Dîvânı, (trc. Abdülbaki Gölpınarlı), İstanbul 2013.

Hayreti Divan Tenkidli Basım (nşr. Mehmed Çavuşoğlu - M. Ali Tanyeri), İstanbul 1981.

Hoca Dehhânî Divanı (nşr. Ersen Ersoy - Ümran Ay), Ankara 2017.

Hüseyin Dâniş - Rıza Tefvik, *Rubâiyyât-ı Ömer Hayyâm*, İstanbul 1922.

İmâdüddin Nesîmî ve Farsça Divanı'nın Türkçe Çevirisi (nşr. Veyis Değirmençay), Erzurum 2015.

İnalçık, Halil, *Has-bağçede 'Ayş u Tarab Nedîmler Şâirler Mutribler*, İstanbul 2016.

İpekten, Haluk, *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, İstanbul 1994.

İsmail Habib, *Edebiyat Bilgileri*, İstanbul 1942.

Karahan, Abdülkadir, *Fuzûlî'nin Mektupları*, İstanbul 1948.

Karahan, Abdülkadir, *Fuzulî Muhiti, Hayatı, Şahsiyeti*, İstanbul 1949.

Karahan, Abdülkadir, *İslâm-Türk Edebiyatında Kırk Hadîs Toplama, Tercüme ve Şerhleri*, Ankara 1991.

Karahan, Abdülkadir, "Fuzûlî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1996, c. 13, s. 240-246.

Karaismailoğlu, Adnan, *İran Edebiyatında Sâkînâmeler*, Atatürk Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, 1991.

Karaismailoğlu, Adnan - Şafak, Yakup, "Aruzu Kullanma Yönünden Hâfız-Fuzûlî Karşılaştırması", *Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Bilimleri Araştırma Dergisi*, sy. 19, Erzurum 1991, s. 49-60.

Kemal Edib, "Fuzûlî'nin Muamma Risalesi", *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, c. 7/1, Ankara 1949, s. 61-109.

Kılınç, Abdülhakim, *Fuzûlî'nin Türkçe Divanı Edisyon Kritik ve Konularına Göre Fuzûlî Divanı*, İstanbul Üniversitesi Doktora Tezi, 2017.

Kolcu, Hasan, *Türk Edebiyatında Hece-Aruz Tartışmaları*, Ankara 1993.

Konukçu, Enver, "Cihan Şah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 7, İstanbul 1993, s. 536.

Kortantamer, Tunca, "Türk Şiirinde Ses Konusunda ve Ses Gelişmesinin Devamlılığı Üzerine Genel Bazı Düşünceler I", *Eski Türk Edebiyatı Makaleler*, Ankara 1993, s. 273-336.

Köprülü, M. Fuad, *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1981.

Köprülü, M. Fuad, "Fuzûlî", *İslam Ansiklopedisi*, c. 4, İstanbul 1977, s. 686-699.

Köprülü, Fuad, "Aruz", *Edebiyat Araştırmaları*, Ankara 1986.

Kufacı, Osman, *Adni Divanı ve Adni Divanında Benzetmeler*, İstanbul Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, 2006.

Kurnaz, Cemal - Çeltik, Halil, "Fuzulî'nin Şiirlerinde Şekil Arayışları ve Şekil Yönünden Tipik Bir Terkîb-Bendi" *Şekiller Arasında Nazım Şekli Araştırmaları*, Ankara 2012, s. 145-157.

Kut, Günay, "Ali Şîr Nevâî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 2, İstanbul 1989, s. 449-453.

Külliyât-ı Eş'âr-ı Rûhî-i Bağdâdî, İstanbul 1287.

Levend, Agâh Sırrı, *Arap, Fars ve Türk Edebiyatlarında Leylâ ve Mecnun Hikâyesi*, Ankara 1959.

Levend, Agâh Sırrı, *Ali Şîr Nevaî*, c. I-II, Ankara 1965.

Macit, Muhsin, *Cihânşâh ve Türkçe Şiirleri*, Ankara, 2002.

Mazıoğlu, Hasibe, *Fuzûlî - Hâfız İki Şair Arasında Bir Karşılaştırma*, Ankara 1956.

Mazıoğlu, Hasibe, "Fuzûlî'nin Bir Mektubu", *Eski Türk Edebiyatı Makaleleri*, Ankara 2009, s. 559-571.

Mehemmed Fuzûlî, *Matla'u'l-i'tikâd ve'l-kasâ'idü'l-'Arabiyye* (nşr. Hamid Araslı), Bakü 1958.

Mehmed Rif'at, *Mecâmi'u'l-Edeb*, İstanbul 1308.

Muallim Naci, *Istılâhât-ı Edebiyye* (nşr. M. A. Yekta Saraç) , Ankara 2017.

Nâilî-i Kadîm Divanı (nşr. Haluk İpekten), İstanbul 1970.

Nasîruddin Tûsî, *Mi'yâru'l-eş'âr (Şi'r ve Şâ'irî der Âsâr-ı Hâce Nasîrüddin-i Tûsî* içinde, nşr. Muazzame İkbâlî), Tahran 1379.

Necâtî Beg Divanı (nşr. Ali Nihad Tarlan), İstanbul 1997.

Nedim Divanı (nşr. Halil Nihad), İstanbul 1338-1340.

Ocak, F. Tulga, "Ahmed-i Dâ'î'nin Farsça Divanında İran Şâirlerinin Etkisi", *Türkbilig*, sy. 1, Ankara 2000, s. 20-31.

Rieu, Charles, *Supplement to the Catalogue of the Persian Manuscripts in the British Museum*, London 1895.

Sa'îd Nefîsî, *Târîh-i Nazm u Nesr der Îrân u der Zebân-ı Fârisî*, Tahran 1344.

Saraç, M. A. Yekta, *Klasik Edebiyat Bilgisi Biçim - Ölçü - Kafiye*, İstanbul 2010.

Saraç, M. A. Yekta, "Fuzulî'nin Kelâm'a Dâir 'Matlau'l İtikad' İsimli Eseri ve Önemi", *İlmi Araştırmalar*, sy. 2, İstanbul 1996, s. 111-118.

Saraç, M. A. Yekta - Çiçekler, Mustafa, "Kemalpaşazâde'nin Kâfiye Risâlesi", *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, sy. 28, İstanbul 1998, s. 445-477.

Seyyid 'îmâdü'd-dîn Nesîmî, *Dîvân* (nşr. Hamîd Mehmedzâde), Bakü 1972.

Sucu, Nurgül, *Sâlim, Hayâtı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve 'Rind ü Zâhid' Tercümesi (İnceleme-Metin)*, Selçuk Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, 2004.

Süleyman Nazif, *Fuzuli*, İstanbul 1925.

Şafak, Yakup, *Aruz Terimleri*, Konya 2003.

Şafak, Yakup, "Fuzûlî'nin Farsça ve Türkçe Divanlarında Kullandığı Vezinler", *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi*, sy. 9-10, Konya 1995, s. 69-78.

Şafak, Yakup, "Fars ve Türk Aruzlarında Yeknesak ve Almaşık Vezinler", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sy. 7, Konya 2000, s. 187-232.

Şemîsâ, Sîrûs, *Âşinâî bâ Arûz u Kâfiye*, Tahran 1368.

Şemse'd-dîn Muhammed b. Kays el-Râzî, *El-Mu'cem fî me'âyîrî eş'âri'l-'Acem* (nşr. Muhammed Ramazânî), Tahran 1313.

Tarlan, Ali Nihad, *Fuzulî'nin Farsça Divanı (Tercümesi)*, İstanbul 1950.

Tarlan, Ali Nihad, *Edebiyat Meseleleri*, İstanbul 1981.

Tarlan, Ali Nihad, *Fuzûlî Divanı Şerhi*, I-III, Ankara 1985.

Tarlan, Ali Nihad, "Bir İmla Hususiyeti", *Türkiyat Mecmuası*, c. 3, İstanbul 1935, s. 229-232.

Tarlan, Ali Nihad, "Nef'î ve Tuhfetü'l-uşşâk Tercümesi", *İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü Dergisi*, İstanbul 1964, sy. 2, s. 185-200.

Taş, Hakan, "Klasik Türk Şiirinde Türkçe Sözcüklerde Med", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, sy. 19, İstanbul 2008, s. 143-156.

Tekin, Gönül Alpay, *Çengnâme*, Cambridge 1992.

Tekin, Talat, *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler*, Ankara 1995.

Tekindağ, Şehabeddin, "Mahmud Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 27, Ankara 2003, s. 376-378.

Thiesen, Finn, *A Manual of Classical Persian Prosody*, Wiesbaden 1982.

Ünver, İsmail, "Hâmidî'nin Türkçe Şiirleri", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, c. 6, sy. 1, Ankara 1974, s. 197-233.

Ünver, İsmail, "Hâmidî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 15, İstanbul 1997, s. 461-462.

Yağcıoğlu, Songül Aydın, "Klasik Edebiyatla İlgili Teorik Eserlerde Kafiye Bahsinin Mukayeseli Olarak İncelenmesi", *Türkiyat Mecmuası*, c. 22, İstanbul 2012, s. 127-170.

Yavuz Sultan Selim Divanı (trc. Ali Nihad Tarlan), İstanbul 1946.

Yahya Kemal, *Edebiyâta Dâir*, İstanbul 1971.

Yahya Kemal, *Eski Şiirin Rüzgârıyla*, İstanbul 1974.

Yücel, Bilal, *Mahmud Paşa Adnî Divanı*, Ankara (tarihsiz).

Ziyâ Beyefendi, *Harâbât*, İstanbul 1291.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı: Ahmet Emin SARAÇ

Doğum Tarihi ve Yeri: 1992, İstanbul

Elektronik Posta: aeminsarac@hotmail.com

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Yılı
Lisans	Anadolu Üniversitesi, Açık Öğretim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Programı	2015
Yüksek Lisans	İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı	2018

İŞ TECRÜBESİ

Tarih	Kurum	Görev
2016-	İstanbul Medeniyet Üniversitesi	Araştırma Görevlisi

YABANCI DİLLER

İleri seviyede İngilizce; orta seviyede Farsça.